

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra ruských a východoevropských studií

Diplomová práce

2023

Bc. Sanina Čajić

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra ruských a východoevropských studií

**Bosenská diaspora v očích Sarajevanů – emigrační
percepce a stereotypy**

Diplomová práce

Autor práce: Bc. Sanina Čajić

Studijní program: Teritoriální studia

Vedoucí práce: František Šístek, M.A., Ph.D.

Rok obhajoby: 2023

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 27.12.2022

Bc. Sanina Čajić

Bibliografický záznam

ČAJIĆ, Sanina. *Bosenská diaspora v očích Sarajevanů – emigrační percepce a stereotypy*. Praha, 2023. 129 s. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, Katedra ruských a východoevropských studií. Vedoucí diplomové práce František Šístek, M.A., Ph.D.

Rozsah práce: 232 347 znaků

Abstrakt

Diplomová práce pod názvem „*Bosenská diaspora v očích Sarajevanů – emigrační percepce a stereotypy*“ přibližuje obraz bosenské diaspory a veřejné mínění o ní z perspektivy Sarajevanů. Jedná se o sociopsychologický kvalitativní výzkum na základě analýzy 18 polostrukturovaných rozhovorů s obyvateli Sarajeva. Za využití existujících teoretických konceptů je primárním cílem prozkoumat a vyjmenovat nejrozšířenější stereotypy o bosenské diaspoře, bez ohledu na to, zda se jedná o válečné uprchlíky nebo o ekonomické emigranty. Práce též představuje pokus o identifikaci hlavních důvodů jejich existence, udržení a hledá možné návrhy na jejich odstranění. Zda je odchod v očích Sarajevanů legitimní, zda diaspora žije lépe, jak ji ovlivnil život na „Západě“ a nakolik jsou si Sarajevané vědomi potenciálu a přínosů, který představuje diaspora pro Bosnu a Hercegovinu jsou některými z otázek na které tato práce hledá odpověď. Politický a etnický rozměr diaspory nejsou předmětem výzkumu, jelikož kulturní stereotypy o bosenské diaspoře nerozlišují mezi různými etnicitami. Pro dotvoření celkového kontextu jsou zahrnuty i emigrační trendy Bosny a Hercegoviny a pojem bosenské diaspory je definován pomocí stanovených kritérií. Kriticky jsou identifikovány způsoby, jak ekonomické, politické a kulturní podmínky, zaznívající v terénním výzkumu, ovlivňují názory a chování Sarajevanů ve vztahu k bosenské diaspoře.

Abstract

The master's thesis entitled “*Bosnian diaspora through the eyes of Sarajevans – perceptions of emigration and stereotypes*” brings a closer view of the Bosnian diaspora and public opinion about it from the perspective of Sarajevans. It represents a socio-psychological qualitative research based on the analysis of 18 semi-structured interviews with the inhabitants of Sarajevo. Using existing theoretical concepts, the primary goal is to explore and list the most widespread stereotypes about the Bosnian diaspora, regardless of whether they are war refugees or economic emigrants. The thesis also represents an attempt to identify the main reasons for their existence and maintenance and looks for possible proposals for their elimination. Whether the departure is legitimate in the eyes of Sarajevans, whether the diaspora lives better, how it was affected by life in the “West” and to what extent Sarajevans are aware of the diaspora’s potential and benefits for Bosnia and Herzegovina are some of the questions this thesis seeks to answer. The political and ethnic

dimension of the diaspora is not the subject of research, as cultural stereotypes about the Bosnian diaspora do not distinguish between different ethnicities. To complete the overall context, the emigration trends of Bosnia and Herzegovina are also included, and the concept of the Bosnian diaspora is defined using established criteria. Critically identified are the ways in which economic, political and cultural conditions, mentioned in the field research, influence the views and behavior of Sarajevans in relation to the Bosnian diaspora.

Klíčová slova

diaspora, stereotypy, předsudky, transnacionalismus, emigrace, Sarajevo, Bosna a Hercegovina

Keywords

diaspora, stereotypes, prejudices, transnationalism, emigration, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Title

Bosnian diaspora through the eyes of Sarajevans – perceptions of emigration and stereotypes

Tato publikace byla podpořena projektem SVV Institutu mezinárodních studií FSV UK č. 260594.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda vyjádřila své poděkování vedoucímu diplomové práce, panu Františku Šístkovi, M.A., Ph.D. za trpělivé vedení práce a za přínosné rady. Též bych chtěla vyjádřit svůj dík vedoucímu diplomového semináře, panu doc. PhDr. Luboši Švecovi, CSc. a konzultantovi PhDr. Ondřeji Žílovi, Ph.D. Děkuji všem mým respondentům, kteří se podělili o své cenné názory a zkušenosti, bez kterých by tato práce nemohla vzniknout.

Obsah

Úvod.....	4
1 TEORETICKO-METODOLOGICKÁ ČÁST	7
1.1 Metodologie	7
1.2. Kritický rozbor literatury	14
1.3 Stereotypy a předsudky	21
1.3.1 Předsudky.....	21
1.3.1.1 Odůvodnění předsudků.....	22
1.3.1.2 Přijatelnost předsudků	23
1.3.1.3 Předsudek jako skupinová norma	24
1.3.1.4 Kategorizace	25
1.3.2 Stereotypy	26
1.3.2.1 Lippmann.....	27
1.3.2.2 Individuální přístup: sociálně-kognitivní perspektiva	28
1.3.2.2.1 Kognice a kognitivní proces.....	29
1.3.2.2.2 Kognitivní reprezentace sociálních kategorií	30
1.3.2.2.3 Obětní beránek	30
1.3.2.2.4 Vzhled	31
1.3.2.2.5 Být vědomý	31
1.3.2.3 Kolektivní přístup: kulturní perspektiva.....	32
1.3.2.3.1 Jazyk a média	33
1.3.2.3.2 Neviditelnost: Nedostatek pozornosti	33
1.3.2.3.3 Kontaktní hypotéza	34
1.3.2.3.4 Sociální normy a hodnoty	34
1.3.2.3.5 Teorie sociální identity.....	35
1.3.2.3.6 Vlastní a cizí skupina	36
1.3.2.3.7 Prostředí s cizími prvky.....	36
1.3.2.3.8 Cizinec.....	37
1.3.2.3.9 Kontext.....	38
1.3.2.3.10 Mocenské vztahy.....	38
1.3.2.3.11 Potlačení stereotypů	39

1.3.2.4 Jak měnit stereotypy?	39
2 KONTEXTUÁLNÍ ČÁST	42
2.1 Diaspora	42
2.2 Migrační trendy	45
2.3 Bosenská diaspora	47
2.4 COVID-19	51
2.5 Stereotypy	52
2.6 Teta z Německa	56
2.7 Transnacionalismus a translokalismus	57
3 ANALYTICKÁ ČÁST	62
3.1 Skupinová nálepka	62
3.2 Jazykové volby: Diaspora z jazykového hlediska	63
3.3 Kontakt s diasporou	65
3.4 „Obraz v naší hlavě“ - Žije diaspora lépe?	65
3.5 O pochopení odchodu	68
3.5.1 Ekonomičtí migranti vs. váleční uprchlíci	70
3.6 Změna chování	71
3.6.1 „Chlad“ za Západu	74
3.6.2 „Větší Němec než Němci“: Fenomén zapomínání jazyka	75
3.7 Nejrozšířenější stereotypy	77
3.7.1 „O úroveň výš“: Diaspora stereotypně	79
3.7.2 Stereotypes explained: Co obyvatelstvo vyčítá diaspoře nejvíc?	81
3.7.3 Co je důvodem existence stereotypů? Odůvodňují Sarajevané stereotypy humorem?	83
3.7.4 „Nesud’ knihu podle obalu“: vzhled	85
3.7.5 O přínosu bosensko-hercegovinské diaspory	85
3.7.6 Pozitivní stereotypy	87
3.7.7 O úspěchu	87
3.7.8 „Tetka iz Njemačke“ jako typ nejrozšířenějšího stereotypu	88
3.7.9 Než mě začneš soudit, vezmi si mé boty: Kritika BaH	89
3.7.10 Miluje Bosnu z Německa?	92
3.7.11 Obrana BaH	94
3.7.12 Všechny cesty vedou k diaspoře: Pohledy na bosenskou diasporu skrze čas....	95

3.7.13 O návratu: „Je návrat považován za neúspěch?“	96
3.8 Diskuze: je možné odbourávat stereotypy a měnit zkreslený obraz o bosenské diaspoře?.....	99
Závěr	111
Summary.....	114
Použitá literatura.....	116

Úvod

Bosna a Hercegovina (dále jen BaH nebo Bosna) je zemí s dlouhou tradicí migrace. V posledních cca 10 letech zaznamenává čím dál častěji trend odlivu mozků, tj. odchod vysoce kvalifikovaného a vzdělaného obyvatelstva, které své uplatnění a štěstí hledá v ekonomicky vyspělejších a politicky stabilnějších zemích světa. Nejrozsáhlejší migrační tok zaznamenala Bosna koncem 20. století v důsledku válečného konfliktu na jejím území, který probíhal mezi lety 1992-1995. Válka učinila Bosňany uprchlíky a obyvateli celého světa, čímž se začala utvářet největší část její emigrace nebo jak ji v dnešním kontextu pojmenováváme – diaspora, kterou do té doby představovali převážně hostující pracovníci nebo „gastarbeiťeri“ a jejich rodiny.

Odchod uprchlíků z BaH, jejich integrace a případná repatriace jsou v různých akademických prostředích poměrně bohatě zpracovány, stejně jako aktivity bosenské diaspory, jejich integrace, život v cílových zemích a její přínos. Imigraci a integraci jugoslávské diaspory v Praze jsem též zkoumala v rámci své bakalářské práce. Diasporické pohledy a jejich vztahy k domovským zemím jsou též dostatečně zpracovány. Literatura a odborné práce, které by zkoumaly vztah zůstávajících občanů v domovských zemích ve vztahu k vlastní diaspoře však chybějí. Vztah a percepce občanů BaH vůči bosenské diaspoře nejsou dosud dostatečně zpracovány, a podobně je tomu i ostatních států ve vztahu k svým diasporám. Tato skutečnost byla jedním z motivů výběru tohoto tématu. Dalším důvodem pro volbu tématu je skutečnost, že jsem se jako statní příslušník BaH od dětství setkávala s některými z dnes nejčastějších stereotypů o bosenské diaspoře, například kdy děti, které neměly „tetu z Německa“ záviděly těm, které ji měly. Dětem „teta z Německa“ dělala nesmírnou radost tím, že přinášela mnoho sladkostí a hezkých dárků. Symbolem lidí z diaspory se stala jejich drahá auta a jejich zdánlivě perfektní život.

Stereotypy však přetrvávají i dnešní době v každodenních situacích ve vztahu k bosenské diaspoře přetrvávají. Z toho důvodu jsem se též rozhodla prozkoumat nakolik jsou tyto stereotypy rozšířené, jak jsou ospravedlněny, dále prozkoumat veřejné mínění ve vztahu k diaspoře a zjistit, zda se na diasporu pohlíží jako na cizí či odcizenou skupinu, a také zda jsou přínosy diaspory známé tak dobře, jako stereotypy o ní. Dalším důvodem volby tématu je nedostatek literatury a prací věnovaných tomuto fenoménu. Práce takto doplňuje akademickou mezeru. Posledním důvodem, který inspiroval volbu tohoto tématu, byly

komentáře k jednomu z článků během pandemie COVID-19, ve kterém se řešilo povolení vstupu na území BaH pro cizince, ale i pro lidi původem z BaH, kteří jsou cizími státními občany. Komentáře typu: „*zůstaňte tam, kde jste, přicházíte jednou za rok a teď když je taková kritická situace se zase vracíte, přivážíte ten virus...*“ mě přiměly zamyslet se nad tím, zda diaspora představuje ohrožení vlastní skupiny v uvedené krizové situaci. Též zda můžeme ve vztahu o diaspoře hovořit jako o vlastní skupině či o zdánlivých cizincích. U diaspory může být přesné zařazení občas problematické, hlavně v kontextu etnické identifikace v BaH, ale též v kontextu vnitro/vnější skupiny. Diasporu pojmenovávám bosenská, aby odrážela výlučně zemi, ze které pochází. V práci nerozlišuji mezi náboženstvím či etnicitou diaspory, a to z toho důvodu, že kulturní stereotypy, které se s ní spojují, nejsou podloženy nacionálně, etnicky či nábožensky. Jiná situace vyvstává u jejího politického definování a působení, které však nejsou cílem této práce. Jelikož jsou stereotypy fenomén ovlivněný mnoha různými faktory, vlivy a příčinami, klade si má práce za cíl vyhledat tyto faktory ve vztahu k danému případu a vysvětlit je v daném kontextu. Za tímto účelem jsem si položila dvě výzkumné otázky: *Jaké jsou nejrozšířenější stereotypy o bosenské diaspoře a jak je eliminovat? a Uvědomují si Sarajevané důležitost diaspory pro rozvoj státu (kulturní, ekonomický, výzkumný a technologický přínos)?*, které by měly přispět k potvrzení či vyvrácení hypotézy, že je *diaspora vnímána spíše negativně (utečenci, odcizení, nedostatečná empatie vůči své vlasti, pro kterou se rozhodli opustit svou zemi, sobeckost, outsideri atd.)*. Jedná se o sociopsychologický kvalitativní výzkum na základě analýzy 18 polostrukturovaných rozhovorů za položení 30 otázek obyvatelům Sarajeva, kteří představují subjekt výzkumu. Výzkumným přístupem je studie jednopřípadová. Mým případem jsou stereotypy o bosenské diaspoře jako součást širšího fenoménu stereotypů. Práce celkově zkoumá, jak Sarajevané vnímají bosenskou diasporu, bez ohledu na to, zda se jedná o válečné uprchlíky nebo o ekonomické emigranty.

Práce je rozdělena na tři hlavní části, a to na teoretickou, kontextuální a analytickou část. V teoretické části práce identifikuji některé z nejdůležitějších teoretických koncepcí a konceptů, spjatých s tvorbou stereotypů, potřebné pro hlubší prozkoumání vytváření, udržení a eliminaci stereotypů (např. předsudky, jak prostředí, kontext, média, jazyk, vzhled ovlivňují jejich udržování a šíření, koncept cizince, vlastní a cizí skupiny, sociálních norem a hodnot, proces kategorizace, teorie sociální identity a obětního beránka, nástroje pro eliminaci stereotypů, a to vše za použití individuálního a kolektivního přístupu k stereotypům). Je nutné připomenout, že zvolené koncepce a koncepty jsou širokého a

obecného charakteru a jsou nejčastěji aplikovány na etnické, rasové či náboženské stereotypy. Akademická prostředí však postrádají teorii, která by teoretizovala stereotypy na příkladu diaspor. Čtenáři v této části práce najdou též podrobněji vysvětlený metodologický rámec a vysvětlení postupů, stejně jako i kritický rozbor literatury. Kontextuální část prezentuje migrační trendy BaH za posledních cca 50 let, institucionální nedostatky pro využití maximálního potenciálu diaspor, koncept diaspor a její definiční znaky, koncept transnacionalismu a translokalismu, definování bosenské diaspor, stereotypy o ní ze sekundárních zdrojů a též přínos diaspor. Sám název této části vypovídá o jejímu charakteru, který má poskytnout širší subkulturního fenoménu diaspor. Poslední analytická část práce činí její jádro. V ní jsou prezentovány výsledky terénního výzkumu a identifikovány nejrozšířenější stereotypy, emigrační percepce, výčitky, přínos a množství jiných otázek o různých kontextech ve vztazích Sarajevanů a bosenské diaspor. Tato část práce je ukončena diskusí, která identifikuje důvod existence stereotypů a předsudků, zařazuje problém do širšího socioekonomického kontextu a poskytuje některá z možných řešení k jejich odstranění.

1 TEORETICKO-METODOLOGICKÁ ČÁST

1.1 Metodologie

Jedná se o kvalitativní výzkum na základě analýzy polostrukturovaných rozhovorů se zaměřením na Sarajevo. Cílem je nastínit a přiblížit obraz bosenské diaspory, veřejné mínění o ní z perspektivy Sarajevanů a odhalit jejich nejrozšířenější názory o diaspoře. Některé z nich nemohou být zařazeny do stereotypních, ale do své práce jsem je zařadila pro jejich jedinečnost a zajímavost. Sarajevo jsem vybrala, protože je jako hlavní město populární turistickou destinaci, kterou během prázdnin navštěvuje diaspora z celé BiH. Z toho důvodu předpokládám, že Sarajevané mají nejvíce kontaktů s diasporou.

Koncept stereotypů pro mě osobně představuje jeden z nejambivalentnějších konceptů, se kterými jsem se dosud setkala. Žádnou z definic nemůžeme považovat za správnou nebo špatnou. Mají své limity vzhledem k různým perspektivám, ve kterých bývají analyzovány. Každá definice vyčleněná z kontextu má svoji váhu, dává smysl a dobře vysvětluje určitý jev. Exaktně ale žádná z nich nemůže stát samostatně, neboť dokáže jen částečně vysvětlit problém vyskytování, udržování a odbourávání stereotypů.

Případová studie

Případové studie ze své podstaty zvažují a zkoumají celkový kontext (politický, společenský, historický a zejména osobní)¹ k pochopení a vysvětlení příčin případů.² Mou jednotkou analýzy je případ stereotypů o bosenské diaspoře jako součást širšího existujícího fenoménu stereotypů. Jedná se tedy o jednopřípadovou studii. Můj případ je ohraničen podle času, místa, cíle, a předpokladu, že subjekty výzkumu nikdy nežily v zahraničí a několika dalšími parametry. Můj výzkum díky svým cílům a povaze má nejbližší k disciplinované konfigurativní (Bennet) a explanační případové studii (Yinn), a to z důvodu zájmu o případ, a ne kvůli zájmu o formulaci obecné teorie. Tento typ využívá zavedené teoretické návrhy. „*V těchto studiích je zobecnění aplikováno na konkrétní případ s cílem vrhnout světlo na případ, spíše než jakkoli zlepšit zobecnění*“.³ Díky ní je možné testovat, zpochybnit existující teorie, pokud nejsou vyhovující. Je také možné

---

¹ Pamela Baxter a Susan Jack, „Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers“ *The Qualitative Report* 13, č. 4 (2010): 554, https://www.researchgate.net/publication/228621600_Qualitative_Case_Study_Methodology_Study_Design_and_Implementation_for_Novice_Researchers (staženo 15.7.2022).

² Existuje mnoho dělení případových studií a nejčastějším je dělení od R. E. Stakea a R. K. Yina.

³ Arend Lijphart, „Comparative Politics and the Comparative Method“, *The American Political Science Review* 65, č. 3 (1971): 692, <https://www.jstor.org/stable/1955513> (staženo 23.8.2022).

zdůraznit potřebu nové teorie ke zkoumanému fenoménu.⁴ Disciplinovaná konfiguratívni případová studie má za cíl popsat, vysvětlit nebo porozumět případu.⁵ Interpretační rámec jako zvolený teoretický přístup pro analýzu poznatků „zahrnuje systematickou analýzu sociálně smysluplného jednání s cílem dospět k pochopení a interpretaci toho, jak lidé vytvářejí a udržují své sociální světy.“⁶ Pro tento přístup je problematická objektivita výzkumných zjištění kvůli výběru aspektů, které se výzkumník rozhodne zahrnout. Sociální jevy jsou vázány na sociální kontexty, ve kterých vznikají a na způsob jejich interpretace. Výzkumník proto musí zohlednit perspektivu jednotlivce.⁷ Každé své tvrzení jsem se snažila doprovodit možnými scénáři, příklady situací a důvodů, proč šla některá tvrzení zpochybnit. Výzkumná zjištění v mém případě byla vyložena lineárně-analytickým postupem (problém, poznatky, položení výzkumných otázek, metody, data, výsledky a analýza).⁸ Pokud bychom mé téma zkoumali víceúrovňově, explorativní charakter mé práce spočívá v počáteční fázi zájmu o případ, kde jsou vztahy a struktury v rámci zkoumaného jevu neznámé. Terénní výzkum byl proveden za účelem sběru dat, které by případ následně vysvětlily a kvůli neexistenci publikací, které by se jevu věnovaly z tohoto pohledu. Explanační charakter spočívá na vysvětlení pluralitě vlivů, které jsou pro případ příznačné a kde „několik informací nebo částí informací od stejného případu může souviset s několika teoretickými tvrzeními.“⁹ Explanační případová studie, pro kterou je příznačné hledání vzorců, např. názorů, tvrzení, témat, jednání atd. se řídí výzkumnými otázkami.¹⁰ Existující teorie již známého fenoménu stereotypů slouží jako vysvětlení širšího fenoménu stereotypů a její koncepce jsou aplikovány (případně i testovány, ačkoliv testování teorie není primárním cílem) na mém specifickém případě. Dosavadní koncepce většinou definovaly etnické a rasové stereotypy, a následně objasňovaly reciproční chování a události na základě těchto koncepcí. Na základě zvolených širších teoretických konceptů a koncepcí můžeme alespoň částečně vysvětlit fenomén socio-kulturních stereotypů na případě Sarajevanů vůči bosenské diaspoře, a ukázat, které z nich jsou ve vztahu k ní

---

⁴ Alexander L. George a Andrew Bennet, *Case studies and theory development in the social sciences* (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2005), 62.

⁵ Vít Beneš a Petr Drulák, *Metodologie výzkumu politiky* (Praha: SLON, 2020), 23.

⁶ Laran Chetty, „Innovative Interpretive Qualitative Case Study Research Method Aligned with Systems Theory for Physiotherapy and Rehabilitation Research: A review of the methodology“, *AJPARS* 5, č. 1 & 2 (2013): 41, <http://dx.doi.org/10.4314/ajprs.v5i1.7> (staženo 23.2.2022).

⁷ Ibidem.

⁸ Jiří Mareš, „Tvorba případových studií pro výzkumné účely“ *Pedagogika* 65, č. 2 (2015): 1, <https://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?p=11212> (staženo 22.2.2022).

⁹ Bruce L. Berg, *Qualitative Research, Message for the Social Sciences* (Boston: Allin and Bacon, 2001), 102.

¹⁰ Ibidem.

nejrozšířenější. Jedná o směs explorační, explanace a interpretace.

Pro respondenta nemusí být zkoumané téma blízké a velmi často se o něj v každodenním životě nezajímá. Odpovědi záleží na obeznámení respondentů se zkoumaným tématem a na případném kontaktu s objektem výzkumu-diasporou, případně na tom, jak moc jsou na diaspoře závislí. Během výzkumu mi bylo mnohokrát sděleno, že si respondenti potřebují odpověď promyslet, neboť nad určitou otázkou nikdy předtím nepřemýšleli. Některé z jejich odpovědí naopak přiměly k zamyšlení mě samotnou, neboť se pro mě jednalo o zcela nový úhel pohledu. Výzkumník je ostatně též ovlivněn mnoha faktory, jako například vlastním zájmem, morálkou, kvalifikací atd. Správné položení otázky ovlivňuje přesnost odpovědi. Např. *Za co může diaspora nejvíce?* vs. *Kdo je největším viníkem pro špatnou situaci v Bosně?* První otázka naznačuje, že je diaspora něčím vinna a respondent se pokusí najít nějakou odpověď za účelem správného zodpovězení, bez ohledu na to, zda se s odpovědí ztotožňuje. Druhá otázka je neutrální, nenaznačuje správnost či chybnost odpovědi, a odpověď na ní bude vysoce individuální. Je vysoce pravděpodobné, že diaspora nebude zařazena do odpovědi na druhou zmíněnou otázku, neboť v ní nebyla zmíněna jako subjekt.

Pokud respondentům položíme neutrální otázku a respondenti v tomto případě začnou projevovat negativní stereotypy (aniž by o to byli otázkou přímo požádáni), může to poukazovat na jejich zaujatost. Např. „*Které jsou negativní charakteristiky diaspory (nebo stereotypy o ní) /co vám na ni vadí?*“ Zde se respondenti budou snažit vyjmenovat jakékoliv negativní charakteristiky, které by mohly být přiřazeny k diasporické skupině. Tato otázka však nemusí vždy přinášet pravdivé odpovědi. Existuje šance, že tak respondenti učiní za účelem poskytnutí odpovědi, o které se domnívají, že ji chce výzkumník slyšet. Na druhou stranu otázka „*Jak byste popsali někoho z diaspory?*“ nenutí respondenta vybavovat si pouze negativní rysy spojené s diasporou. „*Sebeprezenční zaujatost bude vážná, když se posuzují silně valenční nebo společensky žádoucí atributy.*“¹¹ Pokud položená otázka zní: *Víníte diasporu nebo ji chápete/jste si vědomi proč odcházejí?* tak většina pravděpodobně vybere pozitivnější variantu odpovědi. Proto je nutně připomenout, že toto jsou přibližné a zkreslené výsledky, ovlivněny mnoha faktory a v žádném případě bychom je neměli považovat za jednotný obraz sarajevské, potažmo bosenské společnosti.

---

¹¹ C. Neil Macrae, Charles Stangor a Miles Hewstone, *Stereotypes and stereotyping* (New York: Guilford Press, 1996), 126.

Existují hodnoty, které nelze jednoduše měřit (např.: do jaké míry jsou členové skupiny hrdí, otevření, stereotypizující apod.). Výzkumník musí zohlednit limity vybraného kritéria a snažit se minimalizovat případnou zaujatost.¹² Výsledky výzkumu musí být interpretovány s opatrností. Výzkum přesnosti má metodologické problémy. Mohla by být použita objektivnější kritéria přesnosti, standardizované testy, odborné posudky, veřejné záznamy apod.¹³ Těmito metodami mohou výzkumníci dosáhnout přesnějších výsledků. Vzhledem k tomu, že nejsem profesionální výzkumnice stereotypů a studentkou psychologie, nemám možnost tyto metody použít a spoléhám se tedy výlučně na výpovědi respondentů, které však nemusí být vždy hodnověrné. Předmětem mého výzkumu není měření stereotypů. Respondenti nemohou poskytnout profesionální a přesné odpovědi na laické otázky. Jedná se spíš o obsahové zkoumání stereotypů, kdy zkoumám, které z nich jsou nejznámější. Mou práci lze vnímat jako úvod do stereotypů o bosenské diaspoře. Dále je nutné zmínit, že povaha mého výzkumu může poskytnout pouze subjektivní vnímání stereotypů ze strany respondentů. Odpovědi nelze získat na základě jednoho přístupu nebo teorie. Je zapotřebí jejich kombinace, neboť je lidská psychika nesmírně komplikovaná.¹⁴

Nepřímá pozorování jsou lepšími hodnoceními výskytu o množství předsudků u člověka.¹⁵ Např. v každodenních situacích, kdy lidé nejsou bdělí a soustředěni na ovládání nebo potlačení předsudků. Osoba nikdy nemusí plně vyjádřit své názory a pocity, může prozradit jen tolik, kolik chce. Co si doopravdy myslí, nemusíme nikdy zjistit. Důležité je nabídnout škálu možných odpovědí respondentů, nabídnout možná vysvětlení a přiblížit se tak řešení tohoto problému pomocí teoretické literatury a odpovědí z terénu.¹⁶ Experimentální terénní výzkum má ale také své limity stejně jako přísně kontrolované laboratorní studie.¹⁷ V terénu se účastníci mohou chovat jinak, neboť lidé často projevují jiné chování na veřejnosti a v soukromí.¹⁸ Část z mých rozhovorů byla například prováděna v pracovišti respondentů. Zbytek v kavárnách. Výzkumník se také bude potýkat s problémy s objektivitou, protože i sám pravděpodobně bude mít předsudky a nemůže vědět nakolik se ony budou promítat do jeho práce. I kdybychom měli dva výzkumníky,

---

¹² Ibidem, 126-127.

¹³ Ibidem, 127-128.

¹⁴ Hilton, James a William von Hippel, „Stereotypes“, *Annual review of psychology* 47, č.1 (1996): 263, https://www.researchgate.net/publication/5300883_Stereotypes (staženo 11.5.2022).

¹⁵ Charles Stangor a Chris Crandall, *Stereotyping and prejudice* (New York: Psychology Press, 2013), 184-185.

¹⁶ Ibidem, 263.

¹⁷ Ibidem, 257.

¹⁸ Ibidem, 269.

kteří pracují se stejnými fakty, každý si všimne odlišných detailů.

Název bosenská diaspora může vyvolávat pocit politické nekorektnosti, kvůli nepoužití správnějšího názvu bosensko-hercegovinská diaspora. Pojem bosensko-hercegovinská nebo bosenská diaspora vysvětlím v rámci samostatné kontextuální podkapitoly (*Bosenská diaspora*). Uvědomuji si, že část mnou definované diaspory se nebude cítit jako součást bosenské diaspory, nebo se nebude cítit Bosňany. Pro účel snazšího chápání zkoumané problematiky definuji diasporu tímto způsobem, ačkoliv jsem si vědoma simplifikace tohoto pojmu.

Záměrem této práce není škatulkování na základě národnosti, nýbrž výzkum stereotypů vůči kulturnímu substrátu jako celku. Vycházím z předpokladu, že většina kulturních stereotypů o bosensko-hercegovinské diaspoře se neopírá o etnicitu. V případě diaspory a pohledů na ni nehraje národnost roli. Jiná situace může nastat u jejího politického definování a působení. Funkcí stereotypů je zjednodušovat a ani tento druh stereotypů není výjimkou. Nejvíce záleží na hodnotách lidí, kteří stanovují kritéria pro posouzení (zda dbá na etnické a náboženské rozdíly atd.). Rozdíl případně může být mezi rurálními oblastmi a městy. Každopádně percepce jsou velmi rozdílné, neboť bývají ovlivňovány mnoha faktory (tj. kognitivní systém, osobnost, emoce, kultura, bližší okolí a prostředí, morálka, hodnoty, znalosti, postoje, zkušenosti, potřeby a očekávání atd.). Etnické stereotypy existují samy o sobě, ale znovu záleží na osobě, zda při posuzování jiných lidí sleduje etnickou linii.

Limity mého výzkumu:

1. Nemožnost generalizace – v analýze rozhovorů nelze či lze jen částečně vyvodit všeobecně platná tvrzení, zaprvé kvůli povaze volných odpovědí, rozdílům v názorech a kvůli malému vzorku, který je typický pro kvalitativní výzkum.
2. Zkreslující povaha a subjektivita kvalitativního výzkumu.
3. Testování hypotézy a teorie je obtížné, kvůli nemožnosti kvantitativní predikce.¹⁹
4. Teoretické ukotvení – stereotyp jako široké teoretické pole (nesmírné množství literatury a přístupů, práce s psychologickými koncepty a termíny, se kterými jsem se dosud nesetkávala, problematické potvrzení teorie na příkladu diaspory, veškerá literatura k stereotypům pracuje s etnickými, náboženskými či rasovými stereotypy, které jsou svou povahou agresivnější.) Stereotypy o diaspoře nevyvolávají

---

¹⁹ Jan Hendl, *Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace*, 4th ed. (Praha: Portál, 2008), 48.

nepřátelské akce proti ní, jak často bývá uváděno v literatuře u jiných druhů stereotypů.

5. Problematické odpovědět na otázky proč se stereotypy utváří, co mají za cíl a jak je eliminovat či případně zmírňovat jejich účinky v praxi (i když se některé způsoby eliminace v literatuře nabízí, ale v terénu situace může být jiná).²⁰
6. Respondenty zkrácené názory a odpovědi za účelem lepší sebezprezentace.

Rozhovory

Bylo provedeno celkem 18 rozhovorů (s 10 ženami a 8 muži) s 30 položenými otázkami. Nejkratší rozhovor trval 20 minut, nejdelší 2 hodiny. Respondenty jsem vybírala na základě bližšího okolí a dle doporučení.²¹ Jednalo se o dospělou populaci 25-75 let, s různou úrovní vzdělání. Vzdělanostní úroveň by neměla ovlivňovat názory na diasporu přímo, pouze v případě, pokud se vyšší úroveň vzdělání rovná vyššímu životnímu standardu, finančnímu zabezpečení a větší možnosti cestování, což nemusí být vždy nutně pravda. Věk už může být parametrem, který by mohl vytvářet rozdíly v názorech např. na diasporu válečnou a ekonomickou. Hlavními aktéry jsou respondenti (Sarajevané), diaspora je v analytické části spíše objektem, zatímco v kontextuální části práce spíše subjektem výzkumu.

Některé rozhovory mají menší výpovědní hodnotu než jiné. U tří respondentů jsem zaregistrovala nadměrnou nervozitu z nahrávání. Nahrávané odpovědi mohou být více dramatinizovány, aby sdělení bylo zajímavější. Dva respondenti často odpovídali, jak nazývá Laco Toušek,²² „holými větami“. Získala jsem všeobecný pocit modifikace odpovědí a názorů respondentů za účelem lepší sebezprezentace, která mohla zkrácovat odpovědi. Kvůli tomu mohlo dojít k potlačení předsudků, a to hlavně u silně valenčních vlastností, kdy si člověk mezi pozitivními a negativními možnostmi spíše vybere tu příznivější. Předsudky pak občas spontánně zaznívaly u odpovědí na některé indirektní otázky, tzn.

---

²⁰ Laco Toušek, „Vybrané aspekty aplikované antropologie“, in *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*, ed. Tomáš Hirt (Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2012), 32.
Leonard Bickman a Debra Rog, *Applied Research Design: A Practical Approach* (Thousand Oaks, Kalifornie: SAGE Publications, 2009), 32–33.
Lisa M. Given, *The sage encyclopedia of qualitative research methods* (Thousand Oaks, CA: Sage, 2008), 803-804.

²¹ Byl použit princip *Snowball* nebo sněhové koule, kdy do výzkumu zahrneme jednu osobu, která zprostředkuje ostatní kontakty. Tento princip nabírání respondentů je přerušitelný, a tak můžeme mít více sněhových koulí. Část mého výzkumného vzorce utvořily 2 sněhové koule, zbytek respondentů byl vybrán individuálně.

²² Laco Toušek, „Vybrané aspekty aplikované antropologie“, 69.

když nebyli požádáni o použití stereotypních popisů. Otevřeně odmítaví vůči určitému objektu byli ti, kteří na přímý dotaz nebo při vhodné příležitosti vyjádřili běžné nemodifikované přesvědčení (přiznali stereotyp). Tolerantními jsou ti, u kterých tazatel neslyšel žádný stereotypní názor. Ano, je možné, že své stereotypy zakrývali, ale toto nelze nijak prokázat. S těmito odpověďmi se proto musí pracovat jako s exaktními hodnotami.²³ Jen jeden respondent neměl žádný kontakt s diasporou, což se odrazilo v jeho zdrženlivých odpovědích.

Během rozhovorů byla vždy současně pokládána jen jedna otázka. Hlavní otázky byly dle potřeby doplňovány otázkami sondážními. K respondentům jsem se snažila přistupovat objektivně a nezájatě a obsah sdělených dat byl nezměněn (jsou však možné mírné odchylky v překladu, neboť rozhovory proběhly v bosenštině). Byly analyzovány vlivy na respondenta, které v odpovědích zmínil, vztahy, korelace s diasporou, postoje u různých otázek a jejich propojení za cílem utvoření komplexnějšího obrazu, a hledání podobností s ostatními respondenty. Byly zohledňovány časové možnosti respondentů. U dvou respondentů byly viditelné znaky únavy a dekoncentrace (večerní rozhovory kolem 22:00 z důvodu jejich zaneprázdněnosti v jiných termínech). Analýza kvalitativních dat nepodléhá žádným striktním pravidlům zpracování. V mém případě šlo o třídění dat, kategorizaci a podkategorizaci, kódování, porovnání a hledání vztahů mezi kategoriemi a podkategoriemi a vyvození platných závěrů. Nepracovala jsem s tabulkovým systémem z důvodu velkého počtu otázek a respondentů. Počet otázek (30) ve vztahu k počtu respondentů (18) přinesl vysoké množství odpovědí (540).²⁴ Kvantita a kvalita získaných dat byla více než dostačující pro získání všeobecného přehledu dané problematiky, k zodpovězení výzkumných otázek a k potvrzení či vyvrácení výzkumného předpokladu – hypotézy ve vztahu k rozsahu, který by diplomová práce měla dodržovat. Data byla prezentována jak individuálně, dle jednotlivých kategorií, tak i souhrnně, vztažením výsledků k cílům práce. Prolínání prezentace a interpretace zjištění je pro kvalitativní výzkum běžné. Získaná zjištění, s oporou v citovaných pasážích jsou průběžně doprovázena mými vlastními komentáři a doporučeními. Všechny odpovědi k určité otázce jsem konfrontovala hledáním vztahů mezi nimi a vztahovala je k širšímu kontextu. Opakovaně jsem se vracela k teoretické části při analýze výzkumných zjištění. Všechna zobecnění se vztahují jen na cíl mého výzkumu.

---

²³ Gordon Willard Allport, *O povaze předsudků* (Praha: Prostor, 2004), 107.

²⁴ Do toho nebyly započítány otázky sondážní.

Všichni respondenti byli ústně seznámeni se skutečností, že rozhovory budou nahrávány za účelem pořízení transkriptů předtím, než souhlasili s účastí ve výzkumu a znovu před samotným začátkem rozhovorů. Byli také seznámeni s účelem výzkumu a byli vyrozuměni, že práce bude zcela anonymizována. Se vším projevíli souhlas. Respondenti byli kvůli objektivizaci informováni, že žádná odpověď není správná nebo špatná, ale že jde především o vlastní názory. To bylo důležité, jelikož by při snaze najít správnou a akceptovatelnou odpověď mohlo dojít ke zkreslení názorů respondentů. Provedení výzkumu trvalo deset dní a proběhlo v období od 8. 4. 2022 do 18. 4. 2022. Následný přepis 18 rozhovorů probíhal od 17. 5. 2022 do 10. 7. 2022. Při zkoumání stereotypů u Sarajevanů jsem používala primárně kolektivní přístup ke stereotypům, kde jsou stereotypy posuzovány v širokém kontextu kultury a jiných faktorů, které vedly k jejich rozšíření napříč společností. Zároveň je kulturní přístup zaměřen spíše na obsah stereotypů, který je jako jedním z cílů mé práce definován v jedné z výzkumných otázek. Výzkum je kvantifikován v tom smyslu, že počet odpovědí a vytvořené generalizace byly zahrnuty frekvencí. Též je tím míněna i kvantifikace čísla v kontextuální části.²⁵

1.2. Kritický rozbor literatury

Teoretická a kontextuální část práce byly sepsány převážně ze sekundárních zdrojů. Sekundární data v kontextuální části práce byly dle potřeby doplněny statistickými údaji. Celá analytická část byla postavena na primárních datech získaných prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů. Příznačné jevy pro teorii objevené v praxi byly místy doplněny citáty teoretických konceptů a koncepcí. Na příkladě vybraných respondentů tato určitá teoretická tvrzení byla potvrzena či vyvrácena. Jelikož se jednalo o koncepce dosud aplikované pouze na agresivnějších stereotypech (jakožto etnických a rasových) prošla takto teorie určitým testem. Rozhovory ukázaly, že alespoň část teorie má univerzální charakter, navzdory druhům stereotypů, na které bývá aplikována. Akademické prostředí obecně postrádá sociologicko-antropologicko-psychologické práce na téma formování, udržování a šíření stereotypů obyvatelstva vůči svým diasporám. Na podobné práce zkoumající kulturní stereotypy lokálního obyvatelstva vůči bosenské diaspoře jsem nenarazila (pouze na krátké internetové články). Dodává to na přínosu mé práce, ale zároveň zatěžuje ověření či porovnání výsledků mého výzkumu s již existujícím rámcem.

---

²⁵ Mareš, „Tvorba případových studií“, 124.

Stereotypy o migrantech většinou bývají adresovány z pohledu většinového obyvatelstva v cílových zemích, nikoli z pohledu krajanů doma. Práce zkoumající pohledy místního obyvatelstva v cílové zemi vůči imigrantům nebyly použity v mé práci, ale napomáhaly dotvořit celkový kontext. Takovým je článek Borise Baltese a Rudolfa Corta „*Examining the effect of negative Turkish stereotypes on evaluative workplace outcomes in Germany*“.²⁶ Článek identifikoval některé z běžných stereotypů o turecké menšině. Kontext, ve kterém jsou tyto stereotypy aplikovány zahrnuje předsudky a negativní postoje k imigraci, které jsou v Německu pozorovány více než v jiných evropských zemích („Gastarbeiteri“ v Německu jako dlouho existující konkurence na trhu práce). Krátký článek pod názvem „*Cultural Reification in Circassian Diaspora: Stereotypes, Prejudices and Ethnic Relations*“²⁷ se zakládá na tvrzení, že míra integrace a uznání hostující společností značně ovlivňuje kulturní a etnickou tvorbu identity. Článek představil některé z hlavních definičních kritérií diaspor.

Přínosné úvodní teoretické základy pro sociální a afektivní neurovědu a sociální kognici za využití ostatních konceptů a metod kognitivní psychologie mi poskytli Piotr Winkielman a Jonathan Schooler článkem „*Unconscious, conscious, and meta-conscious in social cognition*“²⁸. Všeobecná teoretická literatura o stereotypech a předsudcích je hojně přístupná. Navzdory mnoha způsobům výkladu konceptualizací stereotypů, bylo několik autorů ústředními postavami této části socio-psychologického výzkumu. Prvním autorem byl Walter Lippmann, který rozvinul koncept stereotypu ve své knize „*Veřejné mínění*“²⁹ z roku 1922. Navzdory kritice Lippmannovy koncepce pozdějšími sociálními vědci je považován za průkopníka v tomto poli. Jeho kniha podává přehled utváření veřejného mínění v demokratické společnosti, s akcentem na média a jejich roli v tomto procesu. Pro definování hlavních pojmů a konceptů, neoddělitelných od konceptu stereotypu a předsudku mi posloužilo dílo Gordona W. Allporta „*O povaze předsudků*“³⁰. Přestože

---

²⁶ Boris Baltés a Cort Rudolph, „Examining the effect of negative Turkish stereotypes on evaluative workplace outcomes in Germany“, *Journal of Managerial Psychology* 25, č. 2 (2010): 148-158, https://www.researchgate.net/publication/235355357_Examining_the_effect_of_negative_Turkish_stereotypes_on_evaluative_workplace_outcomes_in_Germany (staženo 7.12.2022).

²⁷ Kaya, Ayhan. „Cultural reification in circassian diaspora: stereotypes, prejudices and ethnic relations“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31, č. 1 (2007): 129-149, <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/1369183042000305717?needAccess=true&role=button> (staženo 27.12.2021).

²⁸ Piotr Winkielman a Jonathan Schooler, „Unconscious, conscious, and meta-conscious in social cognition“, in *Social cognition: the basis of human interaction*, eds F. Strack a J. Forster (Philadelphia, PA: Psychology Press, 2009), 49-69.

²⁹ Walter Lippmann, *Veřejné mínění* (Praha: Portál, 2015).

³⁰ Gordon Willard Allport, *O povaze předsudků* (Praha: Prostor, 2004).

název může naznačovat, že se jedná o knihu zaměřenou výlučně na předsudky, není tomu tak. Domnívám se, že i přes případné limity, které jeho konceptualizace z dnešního pohledu může mít, představuje tato publikace základ a počáteční bod pro studium stereotypů a předsudků. Jeho teoretizace byly prakticky demonstrovány na mnoha příkladech a přesně to činí jeho práci zajímavou a čtivou. Kniha je rozsahově náročná, více než pětiset stránková, avšak přehledně rozdělená do sekcí, kapitol a podkapitol a jednoduše vysvětluje nespočet koncepcí a konceptů, které byly v mé práci aplikovány. Na této publikaci oceňuji zejména přehlednost kapitol a jasný tok myšlenek, dále výklad, který byl díky mnoha názorným příkladům jasný a srozumitelný. Za jeden z negativních aspektů této publikace však považuji fakt, že některé návrhy na vyřešení problému stereotypů jsou až příliš teoretické a stěží aplikovatelné. Na druhou stranu je ovšem nutné zohlednit kontext, ve kterém kniha vznikla, a kvůli kterému v knize převažuje především rasová tematika v USA. Allportovo dílo je však klasikou, která poskytuje relevantní pohled na předsudky, které i dnes prostupují moderní společností a zůstává základním zdrojem pro mnoho dalších, pozdějších publikací na toto téma.

Další knihou byla kniha C. Neila Macrae, Charlese Stangora a Milese Hewstonea „*Stereotypes and Stereotyping*“.³¹ Složitě psychologické a kognitivní abstrakce z ní činí vysoce odbornou literaturu (se zaměřením na odborný jazyk, neurovědu, kognitivní, motivační, emocionální perspektivy). Představila však některé unikátní koncepce, které Allport, jako starší autor žijící v jiném kontextu nenabídl. Rasová a etnická témata (černoši vs. Židé) i zde přetrvávají jako ideální typ stereotypních příkladů. Podává i historický vývoj oboru a hodnotí čeho vědci do té doby dosáhli. Nabízí přesné metody hodnocení přesnosti předsudků, které jsou však pro začátečníky a laické výzkumníky obtížně přístupné. Rané psychofyziologické studie předsudků se opíraly o emoce pro vysvětlení předsudkových reakcí, zatímco moderní psychologie se zaměřila na kognitivní vysvětlení sociálních jevů.³² V 90. letech znovu vstoupil do popředí zájem o emoce a afektivní procesy. Publikace vysvětluje mechanismy formování stereotypů jako kognitivních, ale i afektivních, sociomotivačních a kulturních procesů. Kniha Stangora a Crandalla „*Stereotypes and Stereotyping*“³³ přináší základní informace o tom, jak moderní sociální psychologové přemýšlejí o stereotypech, jak kontexty přispívají k tvorbě stereotypů, a to

---

³¹ C. Neil Macrae, Charles Stangor a Miles Hewstone, *Stereotypes and stereotyping* (New York: Guilford Press, 1996).

³² Ibidem, 3.

³³ Charles Stangor a Chris Crandall, *Stereotyping and prejudice* (New York: Psychology Press, 2013).

vše na příkladu každodenních situací. Proces kategorizace ostatních, který je jedním z předpokladů pro vznik stereotypů, je ve všech zmíněných knihách nepostradatelný. Tato kniha je rovněž zaměřena na budoucnost a nechává prostor pro budoucí výzkum. Druhým cílem této knihy je ukázat, že je třeba studovat podmínky, procesy a zkušenosti všech relevantních skupin, abychom pochopili, jak stereotypy a předsudky souvisí se sociální strukturou.³⁴ Kniha „*Stereotyping: The Politics of Representation*“³⁵ Michaela Pickeringa se věnuje historické kulturní analýze stereotypů. Pickering je velmi kritický vůči mnoha přístupům a autorům. Kognitivním teoriím vyčítá „*rozsáhlé šíření nepřátelských nebo hanlivých obrazů outsiderů*“.³⁶ Je těžké sledovat jednu linii vysvětlení stereotypů, neboť i samotní autoři a jejich koncepty se v čase vyvíjeli. Pickering používá náročný jazyk, alespoň z hlediska metafor v jeho kritice a stylistickém vyjadřování. Struktura jeho knihy je dle mého názoru místy nepřehledná, ale to nemění nic na skutečnosti, že jeho kniha zůstává čtivou a myšlenky hlubokými. Článek Marthy Augoustinos a Iaina Walkera „*The Construction of Stereotypes within Social Psychology: From Social Cognition to Ideology*“³⁷ rozebírá stereotypy skrze sociokognitivní přístup (stereotypy zjednodušují realitu) a teorii sebekategorizace (stereotypy jsou psychologicky validní). Zdůrazňuje potřebu komplexní integrující sociálně-psychologické teorie stereotypů, která by spojovala kognitivní a psychologické aspekty se sociální složkou stereotypů.

Začlenila jsem některá z největších jmen sociální psychologie jako Lippmann, Allport, Tajfel, Stangor, Pickering atd.³⁸ Tuto vybranou linii vývoje v poli stereotypů jsem se rozhodla sledovat pro jejich ohlas ve výzkumu dané problematiky. Dalším důvodem je, že některé koncepce méně souvisí s mým tématem, a také skutečnost, že některé přístupy a teoretické koncepty nelze mezi sebou konfrontovat. Během čtení teoretické literatury se téměř každá nová publikace vracela, k již známým fenoménům, zmíněným autorům, teoretickým konceptům a definicím. S každou novou knihou vzrostl počet nových přístupů a informací, které vedly k přesycení a nemožnosti jejich následné syntetizace. Rešerše literatury pro sběr dat tak přesáhla limit zpracovatelnosti, což z hlediska rozsahu a hloubky zkoumání může být přínosné, avšak z hlediska šíře témat to vede spíše k vzdálení od mnou

---

³⁴ Ibidem, 152.

³⁵ Michael Pickering, *Stereotyping: The Politics of Representation* (New York: Palgrave, 2005).

³⁶ Ibidem, 35, 38.

³⁷ Martha Augoustinos a Ian Walker, "The Construction of Stereotypes within Social Psychology: From Social Cognition to Ideology", *Theory & Psychology* 8, č.5 (1998).

³⁸ Ústředními často zaznívajícími postavami ve skoro veškeré literatuře jsou Ashmore Del Boca, Brigham, Hilton, J. L., W. von Hippel, Nelson, T. D. atd.

stanovených cílů.

Pro uchopení migračních trendů BaH bych vyčlenila tři publikace „*Studija o emigracijama Bosna i Hercegovina*“³⁹ Murise Čičiće, „*Migracije iz Bosne i Hercegovine*“⁴⁰ jako rukopisy dvoudenního výzkumného workshopu o migraci z BaH od kolektivu autorů a „*Održivost emigracija iz Bosne i Hercegovine*“⁴¹ Anta Domazeta, Vjekoslava Domljana, Almira Pesteka a Faruka Hadžiće. Článek Alana Pejковиće „*Dijasporska tuga pregolema*“⁴² byl jedním z mála, který na příkladu bosensko-hercegovské diaspory (kterou neetnizuje) shrnul některé z klíčových teoretických koncepcí zacházení zůstávajících vůči diaspoře. Zabývá se tématy jako vyzdvížení vlastní skupiny, homogenizace heterogenního konceptu jako je diaspora apod. Pejковиć ve svém článku, přesně definujícím problém, zmínil, že diaspora je plátno, na které se jednoduše promítají stereotypy.⁴³

Všeobecně je přínos diaspory poměrně dobře zpracován, avšak důraz je kladen primárně na ekonomický aspekt, stejně jako i emigraci a integraci v cílových zemích. Důležitý podklad pro zkoumání a definování konceptu diaspory mi poskytl článek „*Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return*“⁴⁴ Williama Safrana. Jeho definiční kritéria byla rozšířena Robinem Cohenem. Steven Vertovec a jeho publikace jsou též nepostradatelné pro zkoumání toho, jak transnacionalismus propojuje diasporu se zemí původu a cílovou zemí a dále, jak kultura, diaspora a transnacionalismus mohou uvolnit rigidní koncepční hranice chápání kultury, etnicity a lokality.⁴⁵ Studie Adnana Efendiće, Bojany Babić, Anny Rebmann „*Diaspora a razvoj Bosny a Hercegoviny*“⁴⁶ zdůrazňuje

---

³⁹ Muris Čičić et al., *Studija o emigracijama-Bosna i Hercegovina* (Sarajevo: Akademija nauka i umjetnost Bosne i Hercegovine, 2019), https://www.researchgate.net/publication/339487818_Studija_o_emigracijama_-_Bosna_i_Hercegovina (staženo 22.12.2021).

⁴⁰ Šaćir Filandra, et al., *Migracije iz Bosne i Hercegovine* (Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu Fakultet političkih nauka Institut za društvena istraživanja a Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, 2013).

⁴¹ Anto Domazet, Vjekoslav Domljan, Amir Pestek a Faruk Hadžić, *Održivost emigracija iz Bosne I Hercegovine* (Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung, 2020).

⁴² „Dijasporska tuga pregolema“, Peščanik, <https://pescanik.net/dijasporska-tuga-pregolema/to> (staženo 4.12.2022).

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ William Safran, „Diasporas in modern societies: myths of homeland and return“ *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1, č. 1 (1991), https://www.researchgate.net/publication/236767341_Diaspora_in_Modern_Societies_Myths_of_Homeland_and_Return (staženo 27.12.2021).

⁴⁵ Caroline Nagel, „Nations unbound? Migration, culture, and the limits of the transnationalism-diaspora narrative“, recenze knihy *Migration, Diasporas, and Transnationalism*, Steven Vertovec a Robin Cohen, eds., *Political Geography* 20 (2001).

⁴⁶ Adnan Efendić, Bojana Babić a Anna Rebmann, *Diaspora and Development – Bosnia and Herzegovina* (Sarajevo: Embassy of Switzerland in Bosnia and Herzegovina, 2014),

potřebu zlepšit institucionální kapacity pro aktivnější zapojení bosenské diaspory do rozvoje přes existenci obecného institucionálního rámce pro její potenciální účast v rozvoji. Studie kromě ekonomického hlediska, zdůraznila důležitost znalostí a technologií ze zahraničí. Úspěšné příběhy, aktivity, přínosy diaspory a projekty podpořil a prezentoval USAID⁴⁷ v projektu „*Diaspora Invest – Úspěšný příběh investice diaspory v Bosně a Hercegovině*“.⁴⁸ Představil inovace, které jsou klíčové pro bosensko-hercegovinskou ekonomiku a mohou změnit způsob podnikání v různých odvětvích.

Pro můj výzkum byla přínosná studie Harize Haliloviće a kolektivu „*Mapování diaspory z BaH*“⁴⁹, která představuje komplexní mapování v deseti vybraných cílových zemích. Studie poskytuje komparaci profilů komunit migrantů z BaH v různých sociokulturních, politických a geografických kontextech. Má poradní cíl a její doporučení by příslušní tvůrci politik v BaH měli zohlednit ke zlepšení interakce a spolupráce s diasporou a k vytvoření podmínek pro její zapojení v rozvoji své země. Studie byla prvním pokusem BaH o zmapování vlastní diaspory. Dalším prohlubujícím zdrojem pro studium bosenské diaspory a jejího transnacionalismu je článek Haliloviće „*Trans-Local Communities in the Age of Transnationalism: Bosnians in Diaspora*“⁵⁰, ve kterém rozšiřuje ryze transnacionální chápání bosenské diaspory o její translokální složku. Fenomén odlivu mozků jsem okrajově popsala ve vztahu k migračním trendům BaH. Diplomová práce publikovaná kolegyní Annou Andrlovou „*Return Decisions of Highly Skilled Migrants in Bosnia and Herzegovina after 2005*“⁵¹ představuje mnohem detailnější vhled do problematiky na základě odpovědí navrátilců, kteří v rozhovorech popisují své motivace

---

https://www.researchgate.net/publication/269709889_Diaspora_and_Development_-_Bosnia_and_Herzegovina.

⁴⁷ Agentura Spojených států amerických pro mezinárodní rozvoj

⁴⁸ USAID Projekat „Diaspora Invest“, *Priča o uspjehu ulaganja dijaspore u Bosnu i Hercegovinu u vremenu izazova za bh. Ekonomiju. Investicije dijaspore donose radna mjesta, inovacije i pristup svjetskom tržištu*, 2020, <http://zepakadijaspora.com/wp-content/uploads/2021/02/USAID-DI-Publikacija-2020.pdf> (staženo 27.12.2021).

⁴⁹ Hariz Halilović et al., *Mapiranje dijaspore iz Bosne i Hercegovine: Korištenje društveno-ekonomskog potencijala dijaspore za razvoj BiH* (Sarajevo: MHRBiH, 2018), <http://mhr.gov.ba/PDF/Mapiranje%20dijaspore%20iz%20Bosne%20i%20Hercegovine.pdf> (staženo 23.12.2021).

⁵⁰ Hariz Halilović, „Trans-Local Communities in the Age of Transnationalism: Bosnians in Diaspora“ *International Migration* 50, č. 1 (2012), https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1468-2435.2011.00721.x?saml_referrer (staženo 22.12.2021).

⁵¹ Anna Andrlová, *Return Decisions of Highly Skilled Migrants in Bosnia and Herzegovina after 2005* (Master thesis, Charles University, Faculty of Social Sciences, 2020).

pro návrat do vlasti, navzdory převažujícímu opačnému trendu.⁵² Na tomto místě bych odkázala i na svou bakalářskou práci „*Imigrace uprchlíků původem z bývalé Jugoslávie do Prahy a jejich integrace do společnosti*“⁵³, která se na základě terénního výzkumu věnovala integraci jugoslávské diaspory do české společnosti, jejím transnacionálním praktikám, zkušenostem s emigrací, její identifikací, percepčním nové vlasti a možnostem návratu do vlasti v budoucnosti.

Pro metodologické ukotvení práce, studium kvalitativního výzkumu a případových studií a osvojení pokynů ke správnému provedení výzkumu jsem použila publikaci Jana Hendla „*Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace*“⁵⁴, Tomáše Řiháčka, Iva Čermáka, Romana Hytycha a kolektivu, „*Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*“⁵⁵, dále „*Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*“⁵⁶ Tomáše Hirta a kolektivu, „*Metodologie výzkumné práce*“⁵⁷ Jiřího Zhaněla a kolektivu, „*Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*“⁵⁸ Romana Švaříčka a Kláry Šed'ové, článek Jiřího Mareše „*Tvorba případových studií pro výzkumné účely*“⁵⁹ a v neposlední řadě článek „*Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers*“⁶⁰ Pamelly Baxter a Susan Jack atd.

---

⁵² Studie „*Méně ujetá cesta (Cesta, kterou se zřídka jde)*“ dr. sc. Aidy Ibričević též zkoumala emocionálně motivovaný návrat berouc v potaz všechny „postmaterialistické“ systémy hodnot, doprovázeny ekonomickým zabezpečením, bez kterého by návrat nebyl možný.

„U Bonnu představljeno istraživanje o povratku dijaspora u Bosnu i Hercegovinu“, Klix, <https://www.klix.ba/vijesti/dijaspora/u-bonnu-predstavljeno-istrazivanje-o-povratku-dijaspora-u-bosnu-i-hercegovinu/200121070> (staženo 11.12.2022).

⁵³ Sanina Čajić, *Imigrace uprchlíků původem z bývalé Jugoslávie do Prahy a jejich integrace do společnosti* (Bakalářská práce, Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, 2020).

⁵⁴ Jan Hendl, *Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace*, 4th ed. (Praha: Portál, 2008).

⁵⁵ Tomáš Řiháček, Ivo Čermák, Roman Hytych, et al., *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy* (Brno: Masarykova Univerzita, 2013).

⁵⁶ Tomáš Hirt et al., *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie* (Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2012).

⁵⁷ Jiří Zhaněl, Vladimír Hellenbrandt a Martin Sebera, *Metodologie výzkumné práce* (Brno: Masarykova univerzita, 2014).

⁵⁸ Klára Šed'ová a Roman Švaříček, *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách* (Praha: Portál, 2014).

⁵⁹ Jiří Mareš, „Tvorba případových studií pro výzkumné účely“ *Pedagogika* 65, č. 2 (2015), <http://userweb.pedf.cuni.cz/wp/pedagogika/> (staženo 22.2.2022).

⁶⁰ Pamela Baxter a Susan Jack, „Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers“ *The Qualitative Report* 13, č. 4 (2010), https://www.researchgate.net/publication/228621600_Qualitative_Case_Study_Methodology_Study_Design_and_Implementation_for_Novice_Researchers (staženo 15.7.2022).

1.3 Stereotypy a předsudky

„Nenajdeme na světě kout, kde by jedna skupina nepohrdala druhou“.⁶¹

Gordon W. Allport

Studium stereotypů a předsudků je jedním z ústředních témat v sociálně psychologické teorii a výzkumu. Je klíčové pro “*vnímání člověka, sociální poznávání, agresí a další sociálně psychologická témata*”.⁶² Samotná definice těchto pojmů není ustálená a jejich pojetí se u různých autorů liší, a to z důvodu jejich odlišné interpretace napříč různými disciplínami. Jednoduše lze říct, že předsudek reprezentuje určitý postoj s emocionální složkou a je často negativní a založen na členství v nějaké skupině. Stereotyp lze chápat jako soubor přesvědčení, znalostí, názorů a generalizací o skupině lidí, ignorující rozdíly mezi nimi.⁶³

Na začátku je tedy nutné zmínit, že stereotyp a předsudek nejsou synonymní pojmy. Pro hlubší pochopení problematiky stereotypů je nutné definovat též pojem „předsudek“, neboť se jedná o koncepty velmi blízké a propojené. Vyčerpávající studií o předsudcích poskytl Gordon W. Allport „*O povaze předsudků*“ z roku 1954, která je zároveň považována za ústřední v socio-psychologickém poli.⁶⁵ Má však ale i své limity, o kterých bude řeč.

1.3.1 Předsudky

Allport definuje předsudek následujícím způsobem: “*smýšlet o ostatních špatně bez náležitého opodstatnění*”.⁶⁶ Pro tuto definici předsudku je charakteristický nepodložený úsudek s emocionálním zabarvením. S definováním pokračuje dále: “*antipatie založená na chybné a nepružné generalizaci*”,⁶⁷ a dále “*kdykoli je zaujatý negativní postoj falešným zobecněním, setkáváme se se syndromem předsudku*”.⁶⁸ Jeho definice je však některými kritizována. Podle Crandalla, Fergusona a Bahnsové se Allport ve své definici příliš opírá

⁶¹ Allport, *O povaze předsudků*, 36.

⁶² Stangor a Crandall, *Stereotyping and prejudice*, xi.

⁶³ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 278.

⁶⁴ „Stereotipi, predrasude, diskriminacija“, Zavod za javno zdravstvo Zagrebačke županije, <https://www.zzjz-zz.hr/stereotipi-predrasude-diskriminacija/> (staženo 26.8.2022).

⁶⁵ Čerpám z českého vydání z roku 2004.

⁶⁶ Část definice “smýšlet o ostatních špatně” zahrnuje i další projevy antipatie jako např. “pohrdání, odpor, obavy, averzi, napadání (verbální), diskriminaci, násilí”, zatímco “bez náležitého opodstatnění” znamená, že předsudku chybí faktický základ. Allport, *O povaze předsudků*, 38-39. Viz také Hilton a Hippel, “Stereotypes”, 256-257.

⁶⁷ Stangor a Crandall, *Stereotyping and prejudice*, 9.

⁶⁸ *Ibidem*, 12.

o existenci objektivní reality, když tvrdí, že se předsudky nemohou opírat o skutečnost. Podle nich však pravda není vždy rozpoznatelná. Pravda je dle nich silně ovlivněna subjektivním vnímáním jednotlivce, který může být pevně přesvědčen o své subjektivní pravdě a necítí potřebu ji zpochybňovat. Se svými přesvědčeními pak operuje jako s objektivními fakty. Definice předsudku, kterou nabízí Crandall, Ferguson a Bahnsová zní takto: „...negativní hodnocení sociální skupiny nebo negativní hodnocení jedince je významně založeno na jeho skupinové příslušnosti“.⁶⁹ Na rozdíl od Allporta nespolehají na „objektivní realitu“. Jejich definice se neopírá o „pravdu“ či „hodnoty“.⁷⁰ Allportovo pojetí má značně exkluzivní charakter, neboť vychází z předpokladu, že předsudek je negativní, což často platí hovoříme-li např. o etnických či rasových předsudcích. Nedostatek Allportovy definice předsudku lze demonstrovat tímto citátem: „Co je předsudek? – je to něco, co je špatné“.⁷¹ V souladu s tímto tvrzením jsou předsudky iracionální, tato definice spíše odráží Allportův postoj vůči předsudkům než předsudky samotné. Předsudek však může být i pozitivní, též bez opodstatnění. Allport poskytuje i širší definici předsudku podle New English Dictionary: „Příznivý či nepříznivý postoj vůči osobě, anebo věci, který člověk zaujímá předem, bez opravdové zkušenosti nebo bez ohledu na ni“.⁷² Předsudek vzniká z vjemů a pozorování nějakého činu „jako předem ohodnocený úsudek“.⁷³ Můžeme ho označit za neodůvodněný úsudek.⁷⁴ Předsudek je častým a mnohdy nevyhnutelným počátkem sociální interakce.⁷⁵ V každodenním použití má předsudek většinou negativní konotaci.

1.3.1.1 Odůvodnění předsudků

Problematické je potvrdit věrohodnost předsudků. V některých případech jsou předsudky

---

⁶⁹ Chris Crandall a Amy Eshleman, „A Justification-Suppression Model of the Expression and Experience of Prejudice“ *Psychological bulletin* 129, č.3 (2003): 414, https://www.researchgate.net/publication/10726981_A_Justification-Suppression_Model_of_the_Expression_and_Experience_of_Prejudice (staženo 24.7.2022).

⁷⁰ Stangor a Crandall, *Stereotyping and prejudice*, 54-55.

⁷¹ Ibidem, 55-56.

⁷² Allport, *O povaze předsudků*, 38.

⁷³ Miroslav Škoda, „Předsudky, diskriminace a stigmatizace jako závažné etické problémy spojené s léčbou psychicky nemocných“, *Psychiatr. praxi* 17, 2e (2016): e25-e28, <https://www.psychiatriepropraxi.cz/pdfs/psy/2016/89/05.pdf> (staženo 28.7.2022).

(staženo 28.7.2022).

⁷⁴ Chybějící zkušenost, znalost či poznání. h Investice do rozvoje vzdělávání, „Práce s předsudky a stereotypy“ (Šumperk: PONTIS, 2010): 3-5, https://is.jabok.cz/el/jabok/zima2018/S302/Modul_pro_ucitele_-_Prace_s_predsudky_a_stereotypy__inkluzivni_vychova_.pdf (staženo 28.7.2022).

⁷⁵ Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method* (London: Continuum, 1975), 270-7. Viz také Pickering, *Stereotyping*, 211.

důsledkem negativních zkušeností s jedinci, dané skupiny, které se dané hodnocení týká.⁷⁶ Zpravidla se však jedná o myšlenkový konstrukt založený na zkušenostech a domněnkách. Allport dále tvrdí, že takové smýšlení většinou není výsledkem bezprostřední zkušenosti, ale jde o názor utvořený na základě příběhů, které slyšíme.⁷⁷ Podle Allporta je problematická neopodstatněná představa o skupině jako celku, a fakt, že se kategorické soudy o skupinách skoro nikdy nevyznačují vysokou pravdivostí.⁷⁸ Pokud to aplikují na všeobecně rozšířené stereotypy o bosenské diaspoře u místního obyvatelstva BaH, fakt, že se např. někteří příslušníci diaspory po svém návratu chvástají před rodinou, kamarády nebo sousedy, nemusí znamenat, že se jedná o vlastnosti, které lze připsat všem členům bosenské diaspory.⁷⁹ Dle Allporta je důležité nezaměňovat pravdu o povaze skupiny s představami, které o ní lidé mají. Pro něj vyvstává problém, jak čelit chybným představám.⁸⁰ Ve vztahu k tomu hovoří o „*seskupování pouze chybných informací*“, což označuje jako mylnou představu.⁸¹ Někdy je těžké rozlišit, zda se jedná o předsudek nebo o „*chybu ukvapeného soudu*“. Allport používá následující kritérium: „*Pokud je člověk schopen opravit ve světle nových skutečností svůj chybný úsudek, nemá předsudky.*“⁸² Předsudek se od chybného úsudku odlišuje tím, že popírá veškeré důkazy a bývá emočně zabarven. Pokud nevedou nově nabyté informace k revizi stávajícího postoje, dochází podle Allporta k vzniku škodlivých předsudků.^{83, 84}

1.3.1.2 Přijatelnost předsudků

Předsudky mají škálu přijatelnosti. Pokud jsou negativní postoje zcela akceptované, nejsou označovány za předsudky. Pokud se sociální skupina stane všeobecně přijatou – předsudek se stane nepřijatelným a případná existence negativních postojů vůči skupině je chápána jako deviace jednotlivců. Přijatelnost předsudků ve společnosti se v průběhu času mění. Dle Crandalla, Ferguson a Bahnsové, směřuje obecný trend k jejich snižování.⁸⁵

Bosna a Hercegovina je často chápána jako domov lidí, kteří milují humor. Toto vnímání

⁷⁶ Allport, *O povaze předsudků*, 39.

⁷⁷ Ibidem. Viz také Dušan Kecmanović, "Etnonacionalni stereotipi i etnonacionalna stvarnost" *ODJEK – Revija za umjetnost, nauku i društvena pitanja* 3-4 (2015): 56, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=95804> (staženo 27.1.2022). Viz také Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 5.

⁷⁸ Allport, *O povaze předsudků*, 40.

⁷⁹ Bez ohledu na cílovou zemi diaspory, jako jedna ucelená skupina.

⁸⁰ Allport, *O povaze předsudků*, 146.

⁸¹ Ibidem, 41.

⁸² Ibidem.

⁸³ Pickering, *Stereotyping*, 26-27.

⁸⁴ Ibidem, 41.

⁸⁵ Stangor a Crandall, *Stereotyping and prejudice*, 57, 61.

lze bezesporu označit za pozitivní. Vtipy na vlastní nebo cizí účet jsou zde nedělitelnou součástí každodenní komunikace.⁸⁶ Ale ve vztahu k předsudkům nebo stereotypům by mohly být jedním z obranných mechanismů, a to v případě, že se nepopulární názory zdůvodňují vtipem. V Bosně jsou např. ženy za volantem⁸⁷ často terčem vtipů (např. „Kdo ti dal řidičák?“ Nebo v situaci, kdy stojíme v dlouhé koloně aut, řidiči předpokládají, že ji vytvořila buď nehoda nebo žena). „*Postoj je předsudkem pouze tehdy, pokud porušuje některé důležité normy nebo hodnoty přijaté určitou kulturou.*“⁸⁸ I prostředí může být zdrojem předsudků, pakliže jsou v něm tyto předsudky normalizovány.⁸⁹ Fakt, že v Bosně většina společnosti nerozporuje zažitý stereotyp, že ženy jsou špatnými řidičkami, by podle této definice znamenal, že se o předsudek nejedná. V zemi, kde takové výroky nejsou časté, by byly pravděpodobně vnímány jako předsudečné, neboť se společenský význam daného postoje může napříč zeměmi lišit. Jedná se o předsudek, když společnost danou zvyklost neodsuzuje? Podle Allporta se nejedná o předsudek, pokud negativní postoj „*neslouží k osobnímu sebeuspokojení svého nositele*“.⁹⁰ Pokud se jedná o záměr ukázat, že muži jsou, na rozdíl od žen, lepšími řidiči, hovoříme o předsudku. Allport uvádí několik stupňů nepřátelského chování, jako např. osočování, vyhýbání se, diskriminace, fyzické napadání, vyhlazování.⁹¹ Ve vztahu místního obyvatelstva k diaspoře můžeme hovořit jen o osočování. Vzhledem k tomu, že stereotypy jsou odrazem kulturních přesvědčení, nejčastěji je lze rozpoznat ve vtipech. Vtipy často stereotypně zobrazují určité skupiny lidí, kteří jsou synonymem pro určitou charakteristiku, příznačnou pro danou kulturu.⁹²

1.3.1.3 Předsudek jako skupinová norma

K tomu, abychom se stali tolerantními, by přátelé, rodina a bližší okolí měly nejdříve

---

⁸⁶ „*V Sarajevu se vtipkuje o všech možných situacích, bez ohledu na to, jak jsou temné. Celý svět může plakat, ale obyvatelé Sarajeva si z toho budou dělat legraci...*“ „Zagrebačka novinarka o sarajevskim fazonima“, Sarajevska sehara, <https://sarajevskasehara.com/2020/03/zagrebacka-novinarka-o-sarajevskim-fazonima-vozdra-mojne-levat-raja-papci-frajeri-stipu-to/> (staženo 12.8.2022).

⁸⁷ Uvádím tento příklad z důvodu jeho prevalence ve společnosti.

⁸⁸ Allport, *O povaze předsudků*, 42.

⁸⁹ Stangor a Crandall, 193. Viz Emiko Yoshida, Jennifer M. Peach, Mark P. Zanna a Steven John Spencer, „Not all automatic associations are created equal: How implicit normative evaluations are distinct from implicit attitudes and uniquely predict meaningful behavior“ *Journal of Experimental Social Psychology* 48 (2012): 705.

Christian S. Crandall et al., „Social norms and the expression and suppression of prejudice: the struggle for internalization“ *Journal of personality and social psychology* vol. 82, č. 3 (2002): 373.

⁹⁰ Allport, *O povaze předsudků*, 44.

⁹¹ Všechny akce se většinou týkají etnické, náboženské nebo rasové skupiny a představují projevy předsudků nebo antipatií (od nejmírnějších po nejsilnější). Allport, *O povaze předsudků*, 46-7.

⁹² „Stereotipi, predrasude, diskriminacija“, Zavod za javno zdravstvo Zagrebačke županije, <https://www.zzzj-zz.hr/stereotipi-predrasude-diskriminacija/> (staženo 26.8.2022).

změnit své postoje a sami se stát tolerantními.⁹³ Teprve tehdy tato změna ovlivní i nás. Pokud bychom tuto změnu učinili pouze my, bez potřebné podpory okolí, byl by tento proces mnohem obtížnější. Individualistická teorie zahrnuje faktor rozmezí akceptovatelného chování. „*Naše konformita vychází z individuálních potřeb a individuálního způsobu života*“.⁹⁴ To, co je přijatelné pro jednoho jedince, nemusí být přijatelné pro druhého jedince, neboť každý z nich má jiné normy a postoje.

Allport se domnívá, že žádný jedinec není úplným odrazem své skupiny. To nakolik přijímáme skupinové normy a odoláváme skupinovému tlaku, však záleží i na nás samých. Nejčastějším zdrojem předsudků jsou potřeby a zvyky, na které má nepopíratelný vliv skupinová příslušnost.⁹⁵ Důvody existence stereotypů u širší bosensko-hercegovinské společnosti jsou ale součástí jedné z otázek, které budou položeny respondentům. Avšak o jaké konkrétní hodnoty, zvyky, osobní potřeby respondentů se jedná, nezkoumám. Získat pravdivou odpověď na otázku potřeb a důvodů, které ovlivňují utváření předsudku je obtížné, zejména kvůli povaze kvalitativního výzkumu. Ať jsou tyto potřeby, hodnoty a zvyky jakékoliv, mají vliv na utváření stereotypů a je třeba si toho být vědom při posuzování odpovědí respondentů.

1.3.1.4 Kategorizace

Bez kategorizací by byl náš život velmi neuspořádaný, ačkoliv tyto kategorizace mohou vést k unáhlenému úsudku. Díky kategoriím zařazujeme každodenní jednotlivé události do již známých „škatulek“ (např. uslyšíme hrom, a usoudíme, že se blíží bouřka), a dle toho se chováme. Pokud bouřka nepřijde, došlo k mylnému soudu. Přesto jsme se rozhodli chovat se na základě předchozích zkušeností. „*Novou zkušenost musíme zrevidovat a zařadit do starých kategorií. Nedokážeme si rychle poradit s každou událostí zvlášť*“.⁹⁶

I proces tvorby stereotypů začíná kategorizací. Allport se domníval, že stereotyp není stejný jako kategorie, ale že se jedná spíše o zafixovanou ideu, která ji doprovází.⁹⁷ Kategorizace je podle něj nezbytná. První důvod pro kategorizaci spočívá v kognitivních základech, druhý v motivech jedince vlastního zájmu.⁹⁸ Walter Lippmann a Gordon Allport tvrdili, že proces kategorizace sám o sobě způsobuje stereotypizaci. Henry Tajfel

⁹³ Allport, *O povaze předsudků*, 71.

⁹⁴ *Ibidem*, 72.

⁹⁵ *Ibidem*, 72.

⁹⁶ *Ibidem*, 51.

⁹⁷ Pickering, *Stereotyping*, 28. Viz Allport, *O povaze předsudků*, 216.

⁹⁸ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 44.

však namítal, že kategorizace je základním krokem k poznávání okolního světa a nezbytným předpokladem pro přežití v něm. Argumentuje tím, že bez kategorizace velkého množství informací, které nás obklopují, by vedlo k našemu přetížení.⁹⁹ Druhým důvodem pro kategorizaci je odlišení vlastní skupiny od ostatních, za účelem pozitivního sebehodnocení.¹⁰⁰ Lidé obecně dávají přednost těm, kteří se jim podobají. Někteří z kategorií jsou totožné, anebo se částečně protínají. Někteří lidé mohou patřit do jedné skupiny (podle jedné kategorizace), a současně být členy skupiny jiné (dle druhé kategorizace).¹⁰¹ Různé druhy skupin lze kategorizovat čtyřmi výchozími způsoby: jako samostatné jednotlivce, jako členy různých podskupin, jako členy jedné nadřazené skupiny, případně jako členy podskupiny a nadřazené skupiny zároveň.¹⁰² Podle Allporta je přesně diferencovaná kategorie opakem stereotypu.¹⁰³

1.3.2 Stereotypy

*„Naše názory pokrývají rozsáhlejší prostor, delší čas a větší počet věcí, než můžeme na vlastní oči sledovat, a musíme si je proto skládat z toho, co slyšíme od dalších lidí nebo si sami umíme představit“.*¹⁰⁴

Walter Lippmann

Jeden z nejvíce ambivalentních konceptů v rámci sociální psychologie představuje právě stereotypizace. Současná sociální psychologie ji definuje jako *„nevyhnutelný následek psychologických a kognitivních tužeb po kategorizaci a zjednodušení komplexního sociálního světa.“*¹⁰⁵ V každodenním životě jsme náchylní vytvářet příliš zjednodušený obraz lidí v určité skupině, a tím i celé skupiny (např. Němci jsou přísní a chladní, „jižané“ přátelští a pohostinní apod.). Sociální psychologie tuto konceptualizaci definuje jako nejtypičtější stereotyp,¹⁰⁶ který Lippmann definoval jako *„obraz v naší hlavě“.*¹⁰⁷ Stereotyp

---

⁹⁹ Dušan Kecmanović, "Nacionalni karakter i stereotip o nacionalnom karakteru" *STATUS Magazin za političku kulturu i društvena pitanja* 6 (2005): 83-84, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=79246> (staženo 27.12.2021).

¹⁰⁰ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 45.

¹⁰¹ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 344.

¹⁰² Stangor a Crandall, 208.

¹⁰³ Allport, *O povaze předsudků*, 197.

¹⁰⁴ Lippmann, *Veřejné mínění*, 72.

¹⁰⁵ Martha Augoustinos a Ian Walker, "The Construction of Stereotypes within Social Psychology: From Social Cognition to Ideology", *Theory & Psychology* 8, č.5 (1998): 629.

¹⁰⁶ Stereotyp pochází z řečtiny: stereos (pevný) i typos (otisk, forma). Byl převzat metaforicky z odborného slovníku tisku a typografie, kde označoval text v tvrdé formě pro účely opakovaného použití. V psychologickém kontextu se objevuje poprvé v roce 1922. Roland Barthes jej pojmenoval jako „pevný

dle psychologů předpojatým způsobem zobecňuje celou skupinu a nehledí na individuální rozdíly.¹⁰⁸ Nejfrekventovanějším teoretickým přístupem pro studium stereotypů je sociálně-kognitivní přístup. Stereotyp je dle Lippmanna kognitivní složkou zjednodušující realitu.¹⁰⁹ O stereotypu však nelze hovořit jako o výlučně kognitivní, ale též sociální a kolektivní složce. Mc Garty, Yzerbyt a Spears definují stereotyp jako percepce, reprezentace či dojmy vůči určité skupině.¹¹⁰ Stereotypy dle Allporta nezpůsobují odmítání lidí jako takových, ale vnímá je jako představy o skupině, kterými „člověk ospravedlňuje pozitivní nebo negativní předsudek.“¹¹¹

Abychom mohli hovořit o stereotypizaci, musí jednak existovat soubor přesvědčení či mentální reprezentace sociální kategorie. Dalšími předpoklady jsou klasifikace nebo kategorizace (ať již vědomá či nevědomá) jednotlivce jako člena této kategorie.¹¹² Základní kategorizace dobrý/špatný zjednodušuje hodnocení a umožňuje začít od přibližných, širších kategorií. Nové zkušenosti zařazujeme do stereotypů zobecněním nebo dosazováním do již známých forem, což může vést k určitému zkreslení.¹¹³ Vznik stereotypů ovlivňují afektivní, kognitivní, socio-motivační a kulturní procesy.¹¹⁴

1.3.2.1 Lippmann

Termín „stereotyp“ představil Walter Lippmann roku 1922. Popsal jej jako typický obraz, který si vybavíme ve vztahu k určité sociální skupině.¹¹⁵ S podobným pojmem přišel Michael Pickering. Jedná se o pojem „mentální mapy“, kterými vysvětloval vidění světa a interakce v něm.¹¹⁶ Lippmann se například domníval, že stereotypy jsou produkty

---

stav“ nebo „únava“, nepromyšlení a absence kreativity. „Uchýlit se ke stereotypnímu diskurzu je výrazem „únavy“ a intelektuální lenosti...“ Gordana Đerić, *Pr(a)vo lice množine: Kolektivno samopoimanje i predstavlanje: mitovi, karakteri, mentalne mape i stereotipi* (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju I. P. „Filip Višnjić“, 2005): 41-42.

¹⁰⁷ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 3.

¹⁰⁸ Pradeep Chakkarath, „Stereotypes in social psychology: The “West-East“ differentiation as a reflection of western traditions of thought“ *Psychological Studies* 55 (2010): 18, <https://doi.org/10.1007/s12646-010-0002-9> (staženo 11.8.2022).

¹⁰⁹ Augoustinos a Walker, „The Construction of Stereotypes within Social Psychology“, 629.

¹¹⁰ Craig McGarty, Vincent Yzerbyt a Russell Spears, *Stereotypes as explanations: the formation of meaningful beliefs about social groups* (London: Cambridge University Press, 2002), 1-2.

¹¹¹ Allport, *O povaze předsudků*, 213.

¹¹² Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 254.

¹¹³ Lejla Panjeta, "O stereotipima i Bosni" *Duh Bosne* 3 (2011):1, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=96891> (staženo 7.1.2022).

¹¹⁴ Na základě dosavadního výzkumu autoři se opírají o tvrzení, že „nejúčinnější strategie pro změnu postoje může záviset na kognitivním, afektivním, motivačním nebo behaviorálním základě tohoto postoje“. Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 66-7.

¹¹⁵ Ibidem, 276-277.

¹¹⁶ Pickering, *Stereotyping*, 3.

chybných myšlenkových pochodů, které vedou pouze k nesprávným názorům. K tomuto názoru se přikláněli další soudobí sociální vědci (Bogardus, Fishman, Katz, Braly a Sanford).

J. C. Birgham tvrdil, že „stereotyp“ je neopodstatněné zobecnění skupiny či jejích členů. David Hamilton a Tina Trolier definovali „stereotypy“ jako „*kognitivní kategorie, které používá sociální vnímatel při zpracování informací o lidech*“.¹¹⁷ Ústředními osobnostmi raného výzkumu stereotypů byli však Daniel Katz a Kenneth W. Braly, jejichž výzkum zahrnoval rovněž empirické studium stereotypů. Stereotypy vnímali jako výsledky poznávacích procesů, sdílené mnoha lidmi, přičemž obsah stereotypů a impulsy k nim vychází z kulturního prostředí.¹¹⁸ Lippmann ovšem pokládal stereotyp za nutný způsob zpracování informací a za nevyhnutelný nástroj vytvoření řádu z „*velkého kvetoucího, bzučícího zmatku reality*“.¹¹⁹ Existují dvě vzájemně se doplňující konceptualizace stereotypů: zaprvé, stereotypy jsou „*zastoupeny v mysli jednotlivce*“ (též socio-kognitivní nebo individuální přístup) a zadruhé, stereotypy jako „*součást sociální struktury společnosti, sdílené lidmi v této kultuře*“ (též kulturní nebo kolektivní přístup).¹²⁰

1.3.2.2 Individuální přístup: sociálně-kognitivní perspektiva

Individuální přístup se zaměřuje na význam stereotypů pro jednotlivce. V tomto případě se jednatel nezabývá „*nutností konsensuální dohody*“, na rozdíl od kulturního přístupu, pro který stereotypy mají význam pouze tehdy jsou-li sdílené.¹²¹ Je to právě individuální přístup, který se zabývá kognitivním formováním, udržováním a změnou stereotypů. Limitem tohoto přístupu je „*příliš zdůrazňovaná role individuálního vnímání a přímý kontakt se členy cílové skupiny jako předpoklad vzniku stereotypu*“,¹²² neboť lidé mohou mít silné stereotypy o skupině, kterou osobně neznají. Informace o sociálních skupinách jsou ukotveny v paměti těmito způsoby: 1. skupinová schémata, 2. skupinové prototypy, 3. exempláře.¹²³

Skupinová schémata jako „*abstraktní znalostní struktury specifikují definující rysy a*

---

¹¹⁷ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 279-280.

¹¹⁸ Ibidem, 420.

¹¹⁹ Lippmann, *Veřejné mínění*, 63.

¹²⁰ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 4.

¹²¹ Kecmanović, „Etnonacionalni stereotipi“, 54. Viz také Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 5.

¹²² Ibidem, 16.

¹²³ Ibidem.

*relevantní atributy daného pojmu*¹²⁴, ovlivňují vnímání, ukládání sociálních informací, interpretaci, posuzování a chování. Díky tomuto principu udržujeme, vnímáme a užíváme stereotypy.

Skupinové prototypy předpokládají souvislost mezi nálepkou určité skupiny (např. diaspora nebo jižané) a atributy o kterých se domníváme, že tuto skupinu nejlépe charakterizují (např. diaspora je majetná, jižané jsou přívětiví apod.). Umožňují měření stereotypů na základě aktivizace rysů při kontaktu se skupinovou nálepkou. U volných odpovědí jsou charakteristiky, zaznívající často a hned na začátku, považovány za stereotypní, a to z toho důvodu, že jsou spjaty se skupinovou nálepkou.¹²⁵

Exempláře jsou zkušenosti a vzpomínky, které lidé získali v přímém kontaktu s určitou osobou. V podobných situacích tyto vzpomínky mohou být aktivovány, a to nejen exemplářem, ale i osobou, která se mu podobá.¹²⁶

1.3.2.2.1 Kognice a kognitivní proces

Existují tři principy, které ovlivňují chápání stereotypů jako sociálně-psychologického fenoménu. Prvním principem je, že stereotypy fungují mají vysvětlující funkci. Abychom si vytvořili dojem o určité skupině, musíme dokázat rozlišit jednu skupinu od skupiny druhé. Z toho vyplývá, že „*kategorizace je kognitivní proces při kterém detekujeme tyto rozdíly a podobnosti.*“¹²⁷ Obvyklou reakcí na velké množství informací bývá jejich filtrování, redukce či ignorování.¹²⁸ Například: jistá osoba je přátelská, zdvořilá, komunikativní, ale lakomá. Pozorovatel tyto vlastnosti může zredukovat na přátelská, ale lakomá. Tímto stereotypy šetří energií, což je jejich druhou funkcí. Třetí charakteristikou je, že stereotypy jsou sdílenými skupinovými přesvědčeními. Na stereotypech je dále zajímavá šíře a rozmanitost jejich použití. „*Pokud by měl každý jednotlivec velmi odlišný stereotyp nějaké skupiny, pak by tyto stereotypy nebyly příliš zajímavé.*“¹²⁹

Sociální cíle definoval Frith jako společné cíle, zahrnující nejméně dvě osoby, neboť obsahují společnou akci více aktérů. Společný cíl většinou chápeme jako cíl, ze kterého

---

¹²⁴ Ibidem, 6.

¹²⁵ Jedná se o zažité stereotypy, které literatura uvádí jako příklad.

¹²⁶ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 9.

¹²⁷ Ibidem, 3. Viz McGarty et al., *Stereotypes as explanations*, 3.

¹²⁸ Elza Ibroscheva a Jyotika Ramaprasad, „Do media matter? A social construction model of stereotypes of foreigners“, *Journal of Intercultural Communication* 16 (2008): 2, <https://web.p.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=0&sid=80894b1e-d67b-456d-8e91-91a6f3453b81%40redis&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtG1Z2ZQ%3d%3d#AN=32784933&db=ufh> (staženo 28.12.2021). Viz také McGarty et al., *Stereotypes as explanations*, 3.

¹²⁹ Ibidem, 4-5.

profitují i ostatní, ale můžeme být svědky konkurenčních sociálních cílů, kdy jeden člověk pracuje na úkor toho druhého¹³⁰ Ale jak se rozhodneme, či postoj je ten správný? Znamená to, že osoba s odlišným postojem k určitému objektu/situaci/způsobu života či s odlišným cílem získává nálepkou outsidera?¹³¹ Jedním z dílčích cílů mého výzkumu bylo zjistit, zda osobu, která se odstěhovala do zahraničí lze považovat za outsidera, vzhledem k jeho změněným postojům vůči své původní vlasti.

1.3.2.2.2 Kognitivní reprezentace sociálních kategorií

Variability si všímáme u skupin, se kterými jsme lépe obeznámeni. Protože jsou to většinou vnitřní skupiny, máme tendenci mít v paměti větší množství příkladů spíše uvnitř než mimo ni, tzn. většinou si vytváříme více podskupin pro vnitřní skupinu než pro vnější.¹³² Judd, Park a Ryan empiricky zjistili, že větší obeznámenost s členy uvnitř skupiny není dostačující k vysvětlení rozdílů ve vnímané variabilitě mezi skupinami.¹³³ Vnímání skupinové variability každopádně odráží nejistotu stereotypu. Díky tomu se snižuje rozsah používání stereotypů při úsudcích této skupiny.¹³⁴

1.3.2.2.3 Obětní beránek

Allport tvrdí, že pro svou vlastní frustraci často hledáme odpovědi a vysvětlení kolem nás („Hitler prohlásil, že válku způsobili Židé“).¹³⁵ Podle Adornovy knihy *Autoritářská osobnost*, se negativní stereotypy o druhých rozvíjí v důsledku potřeby řešení vnitřního konfliktu, nespokojenosti nebo nejistoty.¹³⁶ Dle něj příčiny našich frustrací často nehledáme v historických, společenských nebo ekonomických faktorech, ale svalujeme vinu na ostatní, na tzv. „obětní beránky“.¹³⁷ Každý rok opustí BaH 50 000 občanů. Ubývající pracovní síla a stárnoucí populace se stále více stávají limitem hospodářského růstu a rozvoje. Bosna a Hercegovina se stává zemí seniorů. Čí je to vina? Za viníky někdo považuje politiky, někdo diasporu. Jedním ze záměrů mého výzkumu je zjistit, zda respondenti viní diasporu nebo si při posuzování všímají dalších faktorů, které způsobují

---

¹³⁰ Chris D. Frith, "Social Cognition", *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 363, (2008): 2036, <https://royalsocietypublishing.org/doi/pdf/10.1098/rstb.2008.0005> (staženo 23.12.2021).

¹³¹ Ibidem, 2037-38.

¹³² Kecmanović, „Etnonacionalni stereotipi“, 56-7. Také Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 140-142.

¹³³ Hilton a Hoppel, „Stereotypes“, 247-248.

¹³⁴ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 124 143, 266.

Také Kecmanović, „Etnonacionalni stereotipi“, 56.

¹³⁵ Allport, *O povaze předsudků*, 194.

¹³⁶ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 55.

¹³⁷ Allport, *O povaze předsudků*, 194.

odliv mozků.

1.3.2.2.4 Vzhled

Úplně první vlastností, které si všímáme u ostatních lidí je pohlaví. Následuje fyzický vzhled, na jehož základě formujeme první dojem (oblečení, styl atd.), a to před jakýmkoliv kontaktem s danou osobou.¹³⁸ Je možné odhadnout povahu, chování, ale také najít podobnost s námi samými (inteligence, schopnost, socioekonomická situace, rasa, náboženství atd.). Naše evaluace může díky tomu být pozitivnější. Na základě oblečení dokážeme odhadnout socioekonomický status, náladu, styl, někdy též původ.¹³⁹ Fyzický vzhled může být též někdy důvodem pro generalizaci, kdy si na jeho základě utváříme úsudky o osobnostních vlastnostech.¹⁴⁰

1.3.2.2.5 Být vědomý

Artikulace zážitků může občasné vést k jejich špatné interpretaci (disociace v překladu¹⁴¹), neboť meta-vědomí¹⁴² může zkreslovat vědomý obsah. Na druhou stranu jednotlivci možná záměrně zkreslují své vlastní zkušenosti.¹⁴³ Aplikujeme-li teorii na můj výzkum, můžeme říci, že někteří respondenti tomu tak mohou činit, aby byli považováni za otevřené (*open-minded*) osoby, aby nebyli odsuzováni kvůli svým názorům apod. Během přehodnocení obsahů vědomí je možné, že výsledek přehodnocení nebude korespondovat s předchozí zkušeností (verbalizace zážitků může poskytnout špatnou interpretaci).¹⁴⁴ Příkladem meta-uvědomění může být situace, kdy si respondent uvědomí, že jeho zkušenosti a názory o diaspoře neodpovídají jeho cíli (např. být poctivým respondentem) a po meta-uvědomění svého cíle začne své odpovědi přizpůsobovat těm, o kterých předpokládá, že jsou

---

¹³⁸ Majda Joha, „Stvaranje prvog dojma o drugima“ (bakalářská práce, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences, 2014), 9, <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:060695> (staženo 12.7.2022).

¹³⁹ Ibidem, 8, 17.

¹⁴⁰ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 79.

¹⁴¹ Překladová disociace: „*Odpojení mezi vědomím a meta-uvědoměním, ve kterém meta-uvědomění při přehodnocování vědomí zkreslilo původní zkušenost.*“ Jason M. Chin a Jonathan W. Schooler, „Meta-Awareness“ in *Encyclopedia of Consciousness*, ed. William P. Banks (Oxford: Elsevier, 2009), 33, <https://labs.psych.ucsb.edu/schooler/jonathan/sites/labs.psych.ucsb.edu.schooler.jonathan/files/pubs/meta-awareness.pdf> (staženo 01.01.2022).

¹⁴² Jednotlivci občas kvůli svým motivacím zkreslují své zážitky a zkušenosti. Vědomě prožívají své pocity, ale kvůli různým motivacím tyto pocity nedochází do jejich meta-vědomí (*meta-awareness*). Meta-uvědomění nejlépe lze ilustrovat na příkladu čtení. Během čtení si najednou uvědomujeme, že čteme následující část textu bez jeho absorbování. Náhlé uvědomění, že bloudíme myslí představuje meta-vědomí. Ibidem, 33-34.

¹⁴³ Winkielman a Schooler, „Unconscious, conscious“, 62.

¹⁴⁴ Schooler a Chin ve své studii "Meta-awareness" z roku 2009. Jejich pozorování nesdělují v plném rozsahu, ale přímo je aplikují na svůj výzkum. Chin a Schooler, „Meta-Awareness“, 38.

„správné“, a které odpovídají populárnímu mínění. Této skutečnosti je třeba věnovat pozornost a můžeme ji považovat i za jeden z limitů tohoto výzkumu. Hrabě z Chesterfieldu se k tomuto vyjádřil „*O lidském stádu se dá sotva říci, že přemýšlí: lidé téměř všechny názory přejímají.*“¹⁴⁵

1.3.2.3 Kolektivní přístup: kulturní perspektiva

Kulturní či kolektivní přístup lze chápat jako rozsahově širší perspektivu pro pochopení stereotypů.¹⁴⁶ Společnost zde funguje jako „základ uložených znalostí a stereotypů o sociálních skupinách, které jsou sdíleny mezi jednotlivci v rámci kultury“.¹⁴⁷ Konsensuální stereotypy jsou jedním z aspektů kolektivních znalostí o určité společnosti (tj. například zvyky, náboženství, kultura atd.).¹⁴⁸ Kulturní a individuální zkušenosti/znalosti však nelze oddělit, neboť se vzájemně ovlivňují. Každý jedinec je jiný a rozvíjí stereotypy jiným způsobem. Sociokulturní přístup byl rozvinut Katzem a Bralym. Ti vnímali stereotypy jako kolektivní fenomén. Domnívali se, že stereotypy vznikají na základě vnímání rozdílů mezi různými skupinami, případně, že jsou ovlivněny zdroji informací (např. média).¹⁴⁹ Meziskupinové vztahy jsou též institucionalizovány. Institucionalizace znamená, že běžné způsoby chování institucí často reflektují, či dokonce posilují podstatu meziskupinových vztahů. Změna fungování institucí však může snadno tyto vztahy změnit.¹⁵⁰ Kolektivní přístup se vyznačuje důrazem na možnou změnu stereotypů skrze institucionální změny a vzdělání, které dle nich napomáhají k vyšší toleranci vůči odlišnostem. Stereotypy musí být konsensuální, neboť jsou jejich vlivy na kolektivní úrovni založeny na interindividuálním konsensu.¹⁵¹

Oba přístupy¹⁵² zahrnují funkcionalistickou perspektivu, která tvrdí že reprezentace stereotypů je ovlivněna objektivní realitou a uskutečněním důležitých cílů. Oba též vychází z kognitivních procesů a motivačních potřeb. Kolektivní přístup zdůrazňuje obsahy stereotypů, zatímco individuální klade důraz na podmínky jejich vzniku, a to je jedním z hlavních rozdílů mezi těmito přístupy.¹⁵³ Kulturní přístup dále zkoumá, jak stereotypy vznikají, jak jsou osvojovány, přenášeny a měněny prostřednictvím indirektních zdrojů (tj.

¹⁴⁵ Allport, *O povaze předsudků*, 261.

¹⁴⁶ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 280-281.

¹⁴⁷ Ibidem, 10.

¹⁴⁸ Ibidem, 433.

¹⁴⁹ Ibrošcheva a Ramaprasad, „Do media matter?“, 9-10.

¹⁵⁰ Stangor a Crandall, *Stereotyping and prejudice*, 163-4.

¹⁵¹ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 17.

¹⁵² Tajfel zkoumal jak individuální, tak i kolektivní funkci stereotypů.

¹⁵³ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 16, 19-20.

rodiče, kamarádi, učitelé, politici, média apod.).¹⁵⁴ Na čem se však obě konceptualizace shodují je nutnost změny, jak u jednotlivců, tak u institucí. Každopádně, teorie se v zásadě nevyklučují. Je možné pracovat s oběma teoriemi současně. Pro kolektivní přístup je důležitý jazyk jakožto reprezentace sociálních skupin.¹⁵⁵

1.3.2.3.1 Jazyk a média

„*Stereotypy se učíme, udržujeme je a měníme právě skrze jazyk a komunikaci.*“¹⁵⁶ Jazyk nám pomáhá ukládat stereotypy a obdobná přesvědčení na kolektivní úroveň. Jeho další funkcí je pojmenovávání, označování a kategorizace jednotlivců do skupin. Tímto způsobem sdílíme stereotypy s ostatními. K jejich změně dochází skrze komunikaci. Jazyk umožňuje změnu politicky korektního označení určité skupiny, v označení hanlivé, např. černoch vs. „negr“. Jazykové volby mohou výrazně ovlivnit percepci sociálních skupin.¹⁵⁷

Přestože téma stereotypů v médiích představuje samostatné a široké téma, je důležité zmínit média v kontextu šíření stereotypů. Kromě nejbližšího okolí jsou média nejvýznamnějším zdrojem kulturních stereotypů.¹⁵⁸ Jsou zodpovědná za přenos a šíření většiny stereotypů prostřednictvím filmů, literatury, televize, novin atd. V dnešním kontextu mají silný vliv i sociální sítě. Ve vztahu k bosenské diaspoře se například objevují účty zábavného a satirického charakteru. Stereotypy jsou díky výše uvedeným médiím šířeny milionem lidí, bez ohledu na vzdálenost a čas, a bez potřeby klasické mezilidské komunikace.¹⁵⁹

1.3.2.3.2 Neviditelnost: Nedostatek pozornosti

K nedostatku pozornosti či sociální neviditelnosti dochází tehdy, když se skupině dostává malé nebo žádné pozornosti či uznání v médiích, veřejné politice, ale též ve výzkumu.¹⁶⁰ Nelze tvrdit, že by bosenská diaspora byla zcela vyloučena z domácího mediálního prostředí. Zprávy o ní jsou však relativně málo zastoupeny, zvláště ve srovnání s některými jinými, ne zcela důležitými tématy (např.: bulvární témata apod.). Nejvíce pozornosti se diaspoře dostává zpravidla během voleb, letních prázdnin, politického napětí apod. Jistý nárůst byl patrný i během pandemie Covid-19.

¹⁵⁴ Ibroscheva a Ramaprasad, „Do media matter?“, 3. Viz Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 10.

¹⁵⁵ Ibidem, 10, 18.

¹⁵⁶ Ibidem, 11.

¹⁵⁷ Ibidem, 11-12.

¹⁵⁸ Ibidem, 61.

¹⁵⁹ Ibidem, 12.

¹⁶⁰ Stangor a Crandall, *Stereotyping and prejudice*, 168.

1.3.2.3.3 Kontaktní hypotéza

Literatura předpokládá, že vzájemný kontakt mezi členy různých skupin může zlepšit vztahy mezi nimi.¹⁶¹ Allport se však domníval, že vzájemný kontakt může vést jak k posílení, tak ke snížení předsudků a stereotypů.¹⁶² Avšak povaha kontaktu je dle něj ovlivněna konkrétními lidmi a situacemi. Hlavním limitem kontaktní hypotézy je neschopnost zobecnit pozitivní postoje z kontaktní zkušenosti jedince (změna postoje) na další členy vnější skupiny, kteří nejsou reálně přítomni během kontaktu (změna postojů o celé skupině).¹⁶³ Lidé se spíše změní, pokud je kontakt častý, společensky či institucionálně podporovaný, a zejména, pokud jsou členové skupiny a mimo ni na sobě navzájem závislí při sledování společných cílů.¹⁶⁴ Je těžké definovat společný cíl, neboť ten se liší od jednotlivce k jednotlivci. Diaspora opustila zemi, což může být považováno za sledování vlastních a soukromých cílů nebo za „sobeckost“. Allport nabízí zajímavý argument, a to že *„pocit příslušnosti slábne s tím, jak roste vzdálenost osobního kontaktu“*.¹⁶⁵ To by ve vztahu k mému výzkumu mělo znamenat, že se ztrácí pocit příslušnosti kvůli velké fyzické vzdálenosti diaspory a jejímu omezenému kontaktu s domovinou.

1.3.2.3.4 Sociální normy a hodnoty

„Sociálně přenášené stereotypy obvykle odrážejí sociální normy – obecně přijímané způsoby myšlení, cítění a chování, na kterých se lidé ve skupině shodují a schvalují je. Osvojování stereotypů...“, dle Mackiové, Susskinda, Hamiltona a Rosseliové, *„...je považováno za shodu se společenskými normami“* – řečeno jednoduše, kdo nezná stereotypy, nezná svou kulturu.¹⁶⁶ K pochopení stereotypů, se musíme zaměřit na to, co projektují.¹⁶⁷ Kulturní normy reprezentují stereotypy a udržují je napříč jedinci, generacemi a časem. Dle Allporta k tomu velmi často dochází jen, aby lidé dodržovali stávající zavedené zvyklosti.¹⁶⁸ Pickering ve vztahu k tomu vnímal normalitu jako disciplinární moc nad lidmi, která je vyzývá k tomu, aby nevybočovali z normy, a které si

---

¹⁶¹ Hlavně se to týká rasové integrace.

¹⁶² Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 327.

¹⁶³ Ibidem, 328.

¹⁶⁴ Ibidem, 382.

¹⁶⁵ Allport, *O povaze předsudků*, 74.

¹⁶⁶ Kecmanović, „Etnonacionalni stereotipi“, 58. Viz Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 63.

¹⁶⁷ Pickering, *Stereotyping*, 168.

¹⁶⁸ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 13.

začneme všimát teprve tehdy, když je narušena.¹⁶⁹ Sociálně-psychologický význam skupinových přesvědčení či konsenzuálních stereotypů spočívá v jejich schopnosti ovlivňovat normativní chování.¹⁷⁰ Tzn., že členové skupiny se budou cítit zodpovědnými za dodržení normy. Pokud by jednotliví členové skupiny jednali proti ustaveným normám, ostatní členové skupiny by se vůči nim mohli vymezit. Na druhou stranu, velká část stereotypizovaných jedinců se svým chováním bude snažit stereotypům čelit, a přesvědčovat ostatní o jejich opaku. Teoreticky můžeme říci, že v určité společnosti návrat diaspory ze zahraničí znamená neúspěch (potenciální sociální norma). Neúspěch v dokazování opaku bude udržovat škodlivý stereotyp.¹⁷¹ Lidé tak mohou cítit silnou potřebu obstát, aby tento stereotyp prolomili a zvýší svou snahu uspět. Toto jejich úsilí však může vyvolat závist. „*Třpytem šperků a předváděním drahých aut přistěhovalci svým způsobem říkají 'Pohrdali jste mnou, tak teď se podívejte. Zasloužím si snad opovržení?'*“.¹⁷²

1.3.2.3.5 Teorie sociální identity

Tajfelem rozvinutá teorie sociální identity¹⁷³ odvozuje stereotypy od skupinového členství. Sociální identitu posuzujeme srovnáním sociálních mínění o vlastní skupině a s představami o jiných vnějších skupinách (rozlišení *self* i *other*).¹⁷⁴ Teorie říká, že příslušnost ke skupině posiluje sebevědomí, což motivuje jednotlivce udržet pozitivní sociální identitu, která bude lepší a superiorní vůči ostatním skupinám. Takto sociální identita přiřazuje pozitivní vlastnosti své skupině a negativní naopak té cizí,¹⁷⁵ a v důsledku toho je meziskupinová diskriminace vysoce pravděpodobná v situacích, které zdůrazňují skupinové rozdíly, a tím podporují vzájemné sociální srovnávání mezi skupinami.¹⁷⁶ Skupiny chtějí vycházet ve srovnání s ostatními podobnými skupinami jako ti „lepší“.

---

¹⁶⁹ Norma je také i naše etické omezení. Viz Ian Hacking, *The Taming of Chance (Ideas in Context)* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990): 168.

¹⁷⁰ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 13.

¹⁷¹ Ibidem, 14.

¹⁷² Allport, *O povaze předsudků*, 181-182.

¹⁷³ Tajfel ji definuje jako „*tu část individuálního sebepojetí, která se odvíjí od znalosti příslušnosti člověka k sociální skupině (nebo skupinám) spolu s hodnotou a emocionálním významem, který je tomuto členství přiřazen*“. Henri Tajfel. *Human Groups and Social Categories—Studies in Social Psychology* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), 225.

¹⁷⁴ Ibroscheva a Ramaprasad, „Do media matter?“, 8.

¹⁷⁵ Kecmanović, „Etnonacionalni stereotipi“, 56. Také Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 56.

¹⁷⁶ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 383.

1.3.2.3.6 Vlastní a cizí skupina

Skupiny jsou definovány společnými cíli, obdobnými životními podmínkami a vzájemnou provázaností.¹⁷⁷ Stereotyp o skupině často zahrnuje informace o meziskupinových vztazích. Stereotyp je tedy souborem informací o sociální skupině, jejích členech a vztazích, jak mezi nimi, tak s členy jiných kontrastních skupin.¹⁷⁸ Allport definuje několik odlišností cizí skupiny, ze kterých vyčlením jen ty aplikovatelné na diasporu. Těmi jsou: gestikulace, řeč nebo přízvuk, oblečení a bydliště. „*Je-li sociální skupina nebo kategorie stereotypizována jako líná, hloupá, dětinská, působí označení nejen jako ukazatel deviace, čímž se stává marginálním vůči morálnímu řádu, ale také jako revalidace toho, vůči čemu je poměřována a shledána nedostatečnou.*“¹⁷⁹ Stereotypizace tedy funguje na principu vyzdvižení vlastní skupiny a marginalizaci té cizí. Lidé se vážněji zaobírají kritikou namířenou na jejich vnitřní skupinu, pocházející od ostatních členů vnitřní skupiny, než pokud kritika míří z vnějších skupin.¹⁸⁰ Je to z toho důvodu, že stereotyp mj. plní funkci udržení sebeúcty a sebehodnocení členů vlastní skupiny a působí na jejich ego. Lidé proto cítí potřebu mít ze sebe, ale i ze skupiny jejímiž jsou členy, dobrý pocit.¹⁸¹ Znevažováním vnějších skupin a vyzdvižením vnitřní skupiny, člověk nejen zlepšuje její status, ale i pohled na sebe samého. Diferencujeme sebe (lepšího) od cizího (horšího).¹⁸²

“*Existence vlastní skupiny tudíž znamená, že existuje nějaká cizí odpovídající skupina*“.¹⁸³ Problém vyvstává při definici vlastní skupiny. Otázkou je zda „*loajálnost člověka k vlastní skupině automaticky znamená neloajálnost vůči cizím skupinám*“.¹⁸⁴ Preferování vlastní skupiny a jejích příslušníků je přirozené. Podle Verkuytena, může abnormalita cílové skupiny implikovaně definovat předpokládanou normu vlastní vnitřní skupiny.¹⁸⁵

1.3.2.3.7 Prostředí s cizími prvky

V případě hanobení osoby či skupiny osob v rámci dialogu jedinců, kteří jej vedou, je důležitá jejich všeobecná shoda nad většinou témat. Tím dochází k vzájemnému posílení

¹⁷⁷ Ibidem, 398.

¹⁷⁸ Stangor a Crandall, *Stereotyping and prejudice*, 121.

¹⁷⁹ Pickering, *Stereotyping*, 5.

¹⁸⁰ Kecmanović, „Etnonacionalni stereotipi“, 57. Viz Stangor a Crandall, *Stereotyping and prejudice*, 141.

Matthew J. Hornsey, „Why being right is not enough: Predicting defensiveness in the face of group criticism“ *European Review of Social Psychology* 16, č. 1(2005): 307, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10463280500436040> (staženo 29.12.2021).

¹⁸¹ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 23.

¹⁸² Allport, *O povaze předsudků*, 24.

¹⁸³ Ibidem, 72.

¹⁸⁴ Ibidem.

¹⁸⁵ Stangor a Crandall, *Stereotyping and prejudice*, 135.

společné vazby. Příkladem mohou být dva přátelé sedící v kavárně. Před kavárnou projíždí jejich společný známý, který je velmi dobře situovaný. Projíždí v drahém autě s cizí poznávací značkou a z jeho vozidla zní hlasitá hudba. Osoby v kavárně zareagují nejspíše takto: *„Podívej, zde se projíždí, aby bylo vidět jeho auto. Navíc s otevřeným oknem, aby bylo vidět kdo řídí. Zajímalo by mě, zda se takhle chlubí „tam u nich“.* V takovém případě vlastní skupinu tvoří dva členové, kteří za účelem jejího stmelení pojmenují cizí skupinu, a následně se vůči ní a jejímu chování vymezují. Jedná se o nejnižší stupeň předsudku. *„Lehká animozita se často skrývá za osočováním v podobě vtipkování nebo posměšků. Někdy je osočování tak jemné, že přechází v přátelský humor. Ale i když vtipy vypadají ale i když vtipy mohou působit zdánlivě neškodně, někdy mohou zastírat skutečný antagonismus: nabízejí odzbrojující způsob, jak ponížit cizí skupinu a vyzdvihnout vlastní“.*¹⁸⁶ Pozorovatelům takové chování nemusí být příjemné a svou nespokojenost mohou projevit osočováním. Výše citovaná definice může mít ještě silnější podobu, pokud je vztažena k náboženským či jiným národnostním skupinám. Na příkladu, který jsem uvedla, se jedná o distancování se od chování části vlastní skupiny.¹⁸⁷

1.3.2.3.8 Cizinec

O cizincích je obtížné rozhodnout, kam přesně spadají. Nejsou ani sociální periferií, ani centrem, ale nachází se někde mezi tím. Doma nejsou ani v cizině, ani v rodné zemi. Cizinec se nachází mezi sounáležitostí a nesounáležitostí. Cizinci (diaspora) jsou „other“ uvnitř „self“ kategorie.¹⁸⁸ Aplikujeme-li koncept „self“ a „other“ kategorie na vztahy Bosňanů a jejich diaspor, představují Bosňané „self“ kategorii, zatímco diasporu označíme jako „other“, která se však protíná se „self“ kategorií Bosňanů. Diaspora je podskupinou vlastní skupiny, definovanou odlišnou zemí pobytu a jiným způsobem života než tím, kteří žijí lidé v jejich původní zemi. Někteří jsou dle zákona cizinci (tj. držitelé cizího pasu), někteří jsou částečně kulturně odcizeni. Nikdy ve vztahu k diaspoře nebudeme moci hovořit o stoprocentních cizincích, ale lze říci, že potenciálně vychovávají

¹⁸⁶ Allport, *O povaze předsudků*, 81.

¹⁸⁷ Pro potřeby dovysvětlení vybraných definic jsem zahrнула i příklad svých osobních zážitků. Nezazněly během rozhovorů, zazněly spontánně, což pokládám za mnohem přirozenější a spontánnější projev stereotypů, tj. když se efekty, které zkoumám teoreticky projeví v praxi nečekaně. *Nejedná se o tvrzení a výroky respondentů během rozhovorů. Ta jsou v práci vždy označena.

¹⁸⁸ Dle Pickeringa je kulturně a psychologicky velmi podobný stereotypům koncept „Other“. Otherness podrobujeme své objekty a přiřazuje je na místo na pokyn subjektů. „Other“ existuje primárně v jazyce. Prostřednictvím jazyka jsou *self* i *other* zprostředkováni a reprezentováni. Jak vysvětlila Toni Morrison, stereotypy tímto způsobem zahrnují používání druhého jako prostředku k poznání sebe sama nebo spíše k určité víře o sobě, legitimizované projekcí nespokojenosti na druhého. Koncept „Other“ může sloužit jako prostředek diferenciaci sebe (*us, self*) lepšího od cizího (*them, other*) horšího.

cizince (tj. druhou generaci, která se narodí v cizině). Ti budou Bosnu navštěvovat kvůli rodinným vazbám a kořenům, ale budou více odcizení než generace rodičů.¹⁸⁹ Koncept cizince ve vztahu k diaspoře není zcela platný, neboť první generace většinou není asimilována v cílových zemích, a jedná se o příslušníky vlastního národa. Vždy, když se ocitneme v situaci, kdy se časy mění k horšímu „*hranice vlastních skupin se opevňují. Cizinec je podezřelý, není vpuštěn*“.¹⁹⁰ Příkladem mohou být covidová opatření, během kterých se v Bosně uvažovalo o uzavření hranic i pro diasporu.

1.3.2.3.9 Kontext

Sociálně-kontextový model předsudků Jussima a Fleminga, považuje vlastnosti jedinců za aktivní, dynamické a pramenící, jak z lidí (jejich postojů a přesvědčení), tak z kontextů, ve kterých se nacházejí. Tento přístup se od ostatních odlišuje tím, že zdůrazňuje roli kontextu ve kterém se jedinci nacházejí, a která se může projevovat výrazněji než vnitřní postoje a povaha jednotlivců.¹⁹¹ Mackieová, Hamilton, Susskind a Rossellová podporují myšlenku, že stereotypy často vycházejí ze sdíleného sociálního kontextu, kvůli kterému mohou být rozšířeny mezi mnoha skupinami.¹⁹² Realistická teorie skupinového konfliktu a teorie relativní deprivace předpokládají, že předsudky závisí na situačních a ekonomických faktorech. Podle těchto teorií jsou omezené zdroje pravděpodobnou příčinou vzniku předsudků. Lidé se navzájem srovnávají a zažívají pocity nedostatku a relativní deprivace. Model ospravedlnění/potlačení předsudků tvrdí, že k pochopení toho, kdy a proč předsudky vznikají, musíme proniknout do lokálního kontextu, abychom identifikovali převládající společenské normy týkající se vhodnosti negativních postojů a projevů vůči určité skupině. Jednotlivci mohou být předpojatí a více náchylní ke stereotypům, pokud situace umožňuje a podporuje jejich vyjádření.¹⁹³

1.3.2.3.10 Mocenské vztahy

Moc skupiny má vliv na to, do jaké míry jsou její členové ovlivněni stereotypy a předsudky. Lidé v mocnějších pozicích mají pestřejší možnosti výběru a chování než lidé v pozicích nižších. Nízký příjem omezuje výběr, kde může člověk bydlet, dále jeho styl života, tzn. deficit jednoho druhu moci (peníze) může přispět i k deficitu jiných druhů moci

---

¹⁸⁹ Pickering, *Stereotyping*, 204.

¹⁹⁰ Ibidem, 213. Allport, *O povaze předsudků*, 66.

¹⁹¹ Stangor a Crandall, *Stereotyping and prejudice*, 183-4.

¹⁹² Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 43.

¹⁹³ Stangor a Crandall, *Stereotyping and prejudice*, 189.

(zdraví, štěstí, bezpečí, atd.) Podle Bettelheima a Janowitze „není důležitý stávající společenský status člověka, ale posun nahoru a dolů.“¹⁹⁴ Při posunu dolů na společenském žebříčku je skoro vždy patrný nárůst nespokojenosti a předpojatosti.¹⁹⁵

1.3.2.3.11 Potlačení stereotypů

Úsudky lze úzce svázat se soustavou hodnot, neboť své postoje bude člověk s největší pravděpodobností bránit. Lze však jen těžko dokázat, že člověk předsudky má. Může je vnímat jako svá stanoviska, hodnoty a postoje, na základě svých zkušeností. Odůvodněný předsudek však stále zůstává předsudkem.¹⁹⁶ Pokud se jednatel nechce podílet na vytváření a šíření stereotypů, musí pro to vyvinout volní úsilí a odstartovat proces autoregulace. Člověk může na základě pozitivního hodnocení změnit svůj negativní úsudek. „Tolerantní jedinci nepotřebují udělat kategorizaci hned a držet se starých kategorizací. Jejich frustrační tolerance je vysoká, zřídka externalizují, nepotřebují obviňovat ostatní...Souvisí to též s výchovou.“¹⁹⁷ K autoregulaci předsudků u jednotlivců může dojít tehdy, pokud jsou jedinci k jejich potlačování motivováni společností, ve které by byl společenský souhlas s předsudky vysoce pravděpodobný. Pakliže však tato regulace nevychází z jedince samotného, jeho upřímný postoj se nutně projeví v kontextu, který mu to umožní.¹⁹⁸

1.3.2.4 Jak měnit stereotypy?

K uzavření teoretické části představím několik možných řešení problematiky stereotypů, které nabízí literatura. Zprvée, lidské bytosti se od sebe v mnoha ohledech liší (sociokulturně, psychologicky, ekonomicky apod.), a tyto rozdíly mohou vytvářet negativní stereotypy. Prvním krokem k minimalizaci či odstranění negativních předsudků a stereotypů je snaha o pochopení odlišností a toleranci vůči nim. Dalším možným řešením je změna společenských, socioekonomických či politických poměrů, které by mohly přispět k snížení rozdílů mezi skupinami a tím i ke snížení negativních předsudků a stereotypů.¹⁹⁹ Vyzdvihovat pozitivní stránky a nevnučovat propagaci negativního

¹⁹⁴ Allport, *O povaze předsudků*, 247.

¹⁹⁵ Stangor a Crandall, *Stereotyping and prejudice*, 161.

¹⁹⁶ Ibidem, 62-63.

¹⁹⁷ Allport, *O povaze předsudků*, 443.

¹⁹⁸ Stangor a Crandall, *Stereotyping and prejudice*, 62-65.

¹⁹⁹ Yueh-Ting Lee, „Social psychology of stereotyping and human difference appreciation“, in *Diversity Management: Theoretical Perspectives, Practical Approaches and academic leadership*, ed. Sheying Chen (New York: Nova Science Publishers, Inc., 2011), 43-44.

stereotypu je dalším možným krokem.²⁰⁰ Další častá příčina předsudečného smýšlení úzce souvisí s ekonomickými potížemi (pokles na společenském žebříčku, nespokojenost s ekonomickou situací, nezaměstnanost apod.).²⁰¹ Lidé jsou opatrnější ohledně stereotypizace těch, kteří jsou pro ně určitým způsobem důležití a na kterých jsou do jisté míry závislí (autorita, ovládání zdrojů atd.).²⁰² „*Ekonomické starosti mají svůj prapůvod v hladu a nutnosti přežít, ale rozrůstají se i do potřeby společenského postavení, prestiže a sebeúcty.*“²⁰³ Pro tyto problémy neexistuje jediné jednoduché řešení, neboť jsme již od začátku zmiňovali více faktorů, vedoucích ke vzniku stereotypů a předsudků. „*Je obtížné představit si intervence, které úspěšně blokují všechny cesty k stereotypnímu myšlení.*“²⁰⁴ Allport tvrdí, že „*dnešní generace mladých lidí se nechá unášet stereotypy méně než generace jejich rodičů.*“²⁰⁵ Musíme brát v potaz, že kniha vyšla v roce 1954. Dnes tento výrok můžeme chápat dvěma způsoby. Lze konstatovat, že přenos kultur, zvyků a trendů způsobených globalizací a rozmachem technologií do všech částí světa lze jen stěží zastavit. Seznamujeme se s různými fenomény, kulturami a názory. Žijeme v jiné době, než ve které žili naši rodiče. Změnilo se též vnímání věcí, které dříve byly či nebyly akceptovatelné. „*Mnoho hodnot, stylů chování a postojů, které lidé nyní mají, je založeno na globálním modelování.*“²⁰⁶ Na druhou stranu, jak se domníval Albert Bandura, základní problém spočívá v tom, že tradiční teorie psychologie byly formulovány před enormním pokrokem technologie. Dříve se výzkum zakládal na přímé zkušenosti v bezprostředním fyzickém prostředí. Tím se dnešní výzkumné podmínky zásadně liší od doby předchozí, neboť moderní doba, ve které žijeme, zcela přeměnila prostředí, pojetí o čase, prostoru a vzdálenosti. Původní koncepty tím nabývají zcela odlišného významu a nelze je plně aplikovat na dnešní dobu.²⁰⁸

Proč lze některé stereotypy změnit obtížněji než jiné? Důvodů je několik:

1. Některé ze stereotypů je obtížné vyvrátit, právě proto, že mají částečně pravdivý základ.

---

²⁰⁰ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 398.

²⁰¹ Allport, *O povaze předsudků*, 389.

²⁰² Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 398-399.

²⁰³ Allport, *O povaze předsudků*, 390.

²⁰⁴ Hilton a Hippel, „Stereotypes“, 262.

²⁰⁵ Allport, *O povaze předsudků*, 227.

²⁰⁶ Existují 2 způsoby, jak se lidi učí, přímou zkušeností nebo prostřednictvím sociálního modelování.

Teoretický koncept Alberta Bandury. Viz „Modeling and Observational Learning“, Albert Bandura, <https://albertbandura.com/albert-bandura-modeling-and-observational-learning.html> (staženo 23.10.2022).

²⁰⁷ „Inside the Psychologist's Studio with Albert Bandura“, Association for psychological science, <https://www.psychologicalscience.org/observer/albert-bandura-itps> (staženo 23.10.2022).

²⁰⁸ Ibidem.

2. Stereotypy vycházející z kultury je obtížné změnit.²⁰⁹
  3. Někdy mohou těžká emocionální traumata (válka, ztráta domova aj.) způsobit stereotypy u dotčených jedinců, které lze těžko změnit.
  4. Vyzdvihování určitých skupin se může objevovat stejně často jako odmítání jiných.²¹⁰
- Dalšími prostředky změny jsou „oficiální vzdělávací projekty, kontaktní a seznamovací projekty, masmédia atd.“²¹¹ A silným hráčem ve změně společenského systému je ostatně i jedinec sám.

---

²⁰⁹ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 439.

²¹⁰ *Ibidem*, 445.

²¹¹ Allport, *O povaze předsudků*, 493.

2 KONTEXTUÁLNÍ ČÁST

2.1 Diaspora

Diaspora²¹² jako termín původně znamenala lidi rozptýlené v různých zemích, kteří si uchovávají jak kolektivní vzpomínku na svou vlast, tak touhu po návratu.²¹³ Za typické příklady diaspor jsou považovány židovská, arménská a řecká. Dnešní pojetí diaspory je o něco širší, zahrnující téměř všechny imigrantské skupiny.²¹⁴ Současné diasporické jevy jsou podle Vertovce důsledkem globalizace. Jednotlivci, kteří ji tvoří se od sebe liší mimo jiné třídou, pohlavím, generací, povoláním, náboženstvím či (a)politickostí.²¹⁵ Diasporické identity jsou ovlivněny „*kulturním prostředím, ve kterém se usadili, počtem, ve kterém se ocitli, odvětvími, která jsou dominantní, přístupem ke kvalitnímu vzdělání, existencí aktivních migračních politik (...) atd. Všechny tyto vnější faktory ovlivňují, jak se tato diaspora vyvíjela a jaké jsou její obecné charakteristiky.*“²¹⁶ Čtyři přístupy současných vědců pro pojetí diaspory, které podporuje Vertovec jsou: 1. diaspora jako sociální forma nebo transnacionální komunita, „*jejichž sociální, ekonomické a politické sítě překračují hranice národních států*“ (Safran a ostatní); 2. diaspora jako vědomí skrze transnacionální sítě (Vertovec a ostatní); 3. diaspora jako kulturní výstavby a vyjádření (konstruované identity Gilroy); 4. diaspora jako politický činitel mezi vlastní a cílovou zemí (Vertovec).²¹⁷

Koncept diaspory v dnešním smyslu zahrnuje expatrianty, vyhnance, politické a válečné uprchlíky²¹⁸, přistěhovalce a etnické a rasové menšiny. Walker Conoroovo širší pojetí

---

²¹² Řecké slovo s významem „rozptýlit, šířit, být oddělený“ je přibližně 2500 let staré. Firat Yaldız, „A Critical Approach to the Term Turkish Diaspora: Is there ‘the’ Turkish Diaspora?“ *Bilig – Turk Dunyasi Sosyal Bilimler Dergisi* 91, č. 91 (2019): 55, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/836110> (staženo 8.12.2022). Viz Martin Baumann, „Exile“, in *Diasporas: Concepts, intersections, identities*, eds. Kim Knott a Seán McLoughlin (London: Zed Books Ltd, 2010), 19-23, <http://dx.doi.org/10.5040/9781350219595> (staženo 17.1.2022). Též Yaldız, „A Critical Approach to the Term Turkish Diaspora“, 55.

²¹³ „Americans Abroad: A Disillusioned Diaspora?“, Migration Policy Institute, <https://www.migrationpolicy.org/article/americans-abroad-disillusioned-diaspora> (staženo 10.12.2022).

²¹⁴ Bahar Baser a Ashok Swain, „Diaspora Design Versus Homeland Realities: Case Study of Armenian Diaspora“ *Caucasian Review of International Affairs* 3, č.1 (2009): 46, <https://d-nb.info/993996183/34> (staženo 2.12.2022).

²¹⁵ Hazel Smith a Paul B. Stares, *Diasporas In Conflict: Peace-Makers Or Peace-Wreckers?* (Tokyo: United Nations University Press, 2007), 5.

²¹⁶ „Stereotipi o dijaspori ne pokazuju stvarnu situaciju“, N1, <https://ba.n1info.com/vijesti/a266484-san-svakog-migranta-je-da-postane-nevidljiv-kao-migrant/> (staženo 5.12.2022).

²¹⁷ Ayhan Kaya, „Circassian Diaspora in Turkey: Stereotypes, Prejudices and Ethnic Relations“, in *Representations of the "Other/s" in the Mediterranean World and their Impact on the Region*, ed. Nedret Kuran-Burçoglu a Susan Gilson Miller (Piscataway, New Jersey: Gorgias Press, 2010), 10, https://www.circassianworld.com/pdf/Circassian_Diaspora_in_Turkey.pdf (staženo 27.12. 2021).

²¹⁸ Doplnují Safranovu kategorizaci o válečné uprchlíky pro kontext Bosny.

diaspory zahrnuje „segment lidí, žijících mimo vlast“.²¹⁹ Jeho pojetí bylo rozšířeno Safranem o krajanské menšinové komunity, které splňují tyto podmínky: 1. jsou rozptýleny z původního centra alespoň do dvou zemí; 2. udržují si vzpomínku, vizi nebo mýtus o své původní domovině z různých geografických lokací; 3. domnívají se, že je hostitelská země nepřijala úplně; 4. vidí domov předků jako místo případného návratu; 5. na základě solidarity se zavázaly k udržení a obnově této vlasti atd.²²⁰

Diasporické skupiny budou ojedinele naplňovat všechna definiční kritéria, a tím pádem ve své ideální formě budou v reálném světě existovat jen stěží. Ideálním typem dle Safrana je židovská diaspora, avšak arménská, turecká, palestinská, řecká a polská diaspora (v minulosti) k tomu mají definičně blízko.²²¹ Nejblíže ideálnímu typu je arménská diaspora, a to z několika důvodů: 1. solidarita arménské komunity (společné náboženství a jazyk, paměť národní nezávislosti na ohraničeném území a vzpomínka na genocidu); 2. jako velká část Židů žije mimo domovinu předků s několika vnějších center náboženství a kultury; 3. je prostředníkem s hostitelskými společnostmi (úspěšní, přispěli k vědě, kultuře a modernizaci hostitelské společnosti); 4. silná orientace na identitu a komunitu, ale neexistence ghettoizace; 5. církve jako ústřední faktor udržování arménské etnické příslušnosti atd.²²²

Pokud by výše uvedené parametry arménské diaspory byly aplikovány na bosenskou diasporu, narazilo by to na nesoulad. Zaprvé, solidarita na základě náboženství a paměti se u bosenské diaspory může lišit, stejně jako chápání nucené migrace v důsledku války a s ní spojených kolektivních vzpomínek. Avšak částečná paralela ohledně druhu migrace (nucená) je přítomna. Zadruhé, centra bosenské diaspory by se neměla určovat na základě náboženství, z důvodu náboženské rozmanitosti. Mohla by být určena na základě její početnosti v těchto zemích. Třetí a čtvrté kritérium lze označit za odpovídající, páté však kvůli náboženské rozmanitosti ne.

Při modifikaci stávajících parametrů ideálního typu Safran doporučuje do této kategorizace zařadit i maghrebskou, portugalskou (Francie) a tureckou diasporu (gastarbeiteři v

---

²¹⁹ William Safran, „Diasporas in modern societies: myths of homeland and return“ *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1, č. 1 (1991): 83, https://www.researchgate.net/publication/236767341_Diaspora_in_Modern_Societies_Myths_of_Homeland_and_Return (staženo 27.12.2021).

²²⁰ Kaya, „Circassian Diaspora in Turkey“, 10.

²²¹ Safran, „Diasporas in modern societies“, 84.

²²² Ibidem.

Německu).²²³ Právě kvůli jejich početnosti v Německu (1,458,360 dle údajů Německého statistického úřadu²²⁴) mají Turci možnost pokračovat v dosavadních způsobech života, zachováním vlastního jazyka a kultury v rámci vlastní komunity a krajanských sítí v cílových zemích. Z Turků to činí skupinu vysoce odolnou vůči případným tlakům na asimilaci.²²⁵

Domoviny však mohou využívat náklonnosti svých diaspor pro vlastní účely, jak poznamenal Safran. V BaH lze zvýšený zájem o diasporu spatřovat během volebních kampaní.²²⁶ Ve vztahu k turecké diaspoře Ulusoy označil politiku Turecka vůči ní jako pokračování vzorců migrační politiky v pěti základních oblastech: vzdělání, náboženství, práce, ekonomika a nevládní organizace. Turecko tak své přeshraniční občany používá jako nástroj svého sblížení s EU (EuroTurci).²²⁷ Navzdory významnému přínosu by však pro stát trvalý návrat diaspor do vlasti mohl představovat zátěž. Zaprvé členové diaspor byli ovlivněni jinými kulturami, pravidly a systémem, což je může učinit příliš nárokovými.²²⁸ Jejich vyšší standardy a preference by mohly narušit politickou, ekonomickou a sociální rovnováhu, neboť si zvykli na jinou normalitu, kterou po návratu mohou postrádat. Mohou být citlivější vůči nedostatkům doma. Kvůli výše zmíněným faktorům ze strany domovských států a jejich nedostatečné péči a zájmu o diasporu, může

---

²²³ Ibidem, 84-86.

²²⁴ „Foreign population, 2016 to 2021 by selected citizenships“, Statistisches Bundesamt (Destatis), <https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Population/Migration-Integration/Tables/nowcast-foreigner-citizenship-time-series.html> (staženo 3.12.2022).

Viz také „Foreign population by place of birth and selected citizenships on 31 December 2021“, Statistisches Bundesamt (Destatis), <https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Population/Migration-Integration/Tables/foreigner-place-of-birth.html> (staženo 3.12.2022).

²²⁵ „Immigration Failure“, Deutsche Welle, <https://www.dw.com/en/study-shows-turkish-immigrants-least-integrated-in-germany/a-3975683> (staženo 3.12.2022).

²²⁶ Etnické politické strany občas nedbají na existenci bosenské diaspory, kdy část diaspory bývá oslokována během volebních kampaní. O její animaci se pokouší politici, kteří za tímto účelem jezdí do evropských metropolí. Politické strany (např. lídři etnických politických stran Bakir Izetbegović, Dragan Čović a Milorad Dodik v Německu a Rakousku během volebních let) oslovují jen jednu část diaspory-své potenciální voliče.

„*Mýtus o vlasti hraje roli v politickém chování diaspor a odráží se jak ve volbách, tak ve vztazích mezi diasporami.*“ Safran, „Diasporas in modern societies“, 94. Viz „Dodik mobilise srpsku dijasporu za pobjedu na izborima“, Al Jazeera, <https://balkans.aljazeera.net/amp/teme/2018/6/20/dodik-mobilise-srpsku-dijasporu-za-pobjedu-na-izborima> (staženo 9.12.2022). Viz „Izetbegović u Kopenhagenu: Dijaspóra može imati historijsku prevagu na izborima“, Klix, <https://www.klix.ba/vijesti/bih/izetbegovic-u-kopenhagenu-dijaspora-moze-imati-historijsku-prevagu-na-izborima/220225186> (staženo 9.12.2022).

„Čović: Od dijaspore nam ne treba materijalna pomoć, već povezivanje i lobiranje“, Dnevni avaz, <https://avaz.ba/vijesti/bih/319163/covic-od-dijasporu-nam-ne-treba-materijalna-pomoc-vec-povezivanje-i-lobiranje> (staženo 9.12.2022).

„Has Bosnia and Herzegovina “lost” its Diaspora?“, Sarajevo Times, <https://sarajevotimes.com/has-bosnia-and-herzegovina-lost-its-diaspora/> (staženo 11.12.2022).

²²⁷ Yaldız, „A Critical Approach to the Term Turkish Diaspora“, 64.

²²⁸ Safran, „Diasporas in modern societies“, 93.

diaspora cítit určitou nespokojenost.²²⁹

2.2 Migrační trendy

Pro oblast Západního Balkánu včetně BaH byly po celá staletí charakteristické migrace, nejen nucené (v důsledku válečných konfliktů), ale i dobrovolné. Období po druhé světové válce znamenalo masivní přesuny obyvatelstva, jak v rámci Jugoslávie, tak i mimo ni (tzv. poválečná emigrace – protivníci tehdejšího socialistického režimu, kolaboranti apod.). K první větší poválečné migrační vlně došlo v 60. letech minulého století kvůli stoupající nezaměstnanosti a jiným ekonomickým důvodům v tehdejší socialistické Jugoslávii. Naopak Západní Německo, postrádající pracovníky bylo cílovou destinací emigrantů ze zemí jižní Evropy. Historik Vladimir Ivanović ve své knize „*Geburtstag se piše normalno*“ (Geburtstag se piše normálně) věnující se otázce gastarbeiterů a jejich životů v Německu uvádí, že v 60. letech minulého století žilo, navzdory velkému hospodářskému růstu a urychlené industrializaci, v tehdejší socialistické Jugoslávii přes 220 000 nezaměstnaných.²³⁰

Dohoda z roku 1968 mezi Spolkovou republikou Německo a socialistickou Jugoslávií umožnila najímání/odchod jugoslávských pracovníků do SRN. Německo bylo zemí zaměstnávající největší procento pracovníků z Jugoslávie (v té době více než 300 000 Jugoslávců) ještě před uzavřením dohody.²³¹ Díky dohodě z roku 1968 během prvních pěti let bylo přijato více než půl milionu jugoslávských pracovníků, zvýšily se peněžní převody do Jugoslávie, nabídka a poptávka v obou zemích se vyrovnala.²³² „V 80. letech byli

---

²²⁹ Vybrání respondenti ze studie *Americans Abroad-Disillusioned Diaspora?* upozornili na svou nespokojenost s nedostatkem podpory a zájmu USA o zámořské vzdálené migranty a na nedostatek soustředěného dosahu a uznání, kterých by se jim mělo dostávat, jelikož jak říkají, představují dobrovolní velvyslance a představitele svého státu v zahraničí. „*Americans Abroad: A Disillusioned Diaspora?*“, Migration Policy Institute, <https://www.migrationpolicy.org/article/americans-abroad-disillusioned-diaspora> (staženo 10.12.2022).

²³⁰ „Jugoslavenki gastarbajteri: ‘Kako ću raditi baš za Švabu?!’“, Deutsche Welle, <https://www.dw.com/hr/jugoslavenki-gastarbajteri-kako-%C4%87u-raditi-ba%C5%A1-za-%C5%A1vabu/a-45844440> (staženo 3.12.2022).

²³¹ Deset let před podpisem této smlouvy byly uzavřené podobné dohody se zeměmi jako Španělsko, Turecko nebo Řecko, které měly obrovský úspěch a přínos. Podle sčítání lidu v Jugoslávii z roku 1971 bylo 671 000 dělníků na „dočasné práci v zahraničí“, z toho přes 60 procent v Německu. Kolem 70 procent z nich byli velmi mladí, do 34 let. Ibidem.

²³² S gastarbaitery začaly zpět do země přicházet i remitence, které měly pomoci zůstávajícím rodinám doma a jejím místním komunitám a povzbudit jugoslávskou ekonomiku. V roce 1963 díky hostujícím pracovníkům do Jugoslávie doputovala částka ve výši 41 mil US dolarů, zatímco se v roce 1980 navýšila na 5 miliard US dolarů. V následujícím desetiletí si Jugoslávci udrželi druhé místo na migrantské škále s vysokým společenským postavením díky vysoké míře integrace do společnosti. Plánovaný návrat hostujících pracovníků se neuskutečnil dle očekávání německých politiků. „*Crossing Borders: An Introduction to*

*Jugoslávci druhou nejpočetnější skupinou migrantů v Německu, často se asimilovali a dosáhli vyššího společenského postavení ve srovnání s ostatními skupinami migrantů. V německých a jugoslávských kruzích byli příslušníci těchto populací označováni jako Jugovići²³³, respektive Jugošvaben²³⁴. Druhá generace Jugoslávců se stala Jugošvaben“.*²³⁵ Německo dodnes zůstalo jednou z předních destinací emigrace z BaH.

O BaH v kontextu migračních toků lze hovořit jako o primárně emigrační zemi. Globální bosenskou diasporu činí jak nucená, tak i dobrovolní emigrace.²³⁶ Pro lepší pochopení migrace v BaH je důležité mít na paměti vlivy, které spustily různé typy migračních toků. První fáze zahrnuje migraci po druhé světové válce až do začátku 90. let minulého století. Jednalo se především o ekonomickou migraci do zemí západní Evropy, převážně do Německa. Druhá fáze (1992-1995) byla způsobena válečným konfliktem a jednalo se o nucenou migraci. Zde je třeba upozornit, že pro toto období byly charakteristické velmi časté přesuny obyvatelstva jak v rámci BaH, tak i vně její hranice.²³⁷ Většina válečných migrantů uprchla do sousedních republik, kde našla své útočiště. Uprchlíky se staly různé profily obyvatelstva od pologramotných jedinců z venkovských oblastí po vysoce kvalifikované odborníky, akademiky a umělce.²³⁸ Podle Kadušić a Suljiće hostily sousední státy BaH, dále Slovinsko, Německo, Rakousko 75 % bosenských uprchlíků.²³⁹ Jsou to právě uprchlíci z let 1992-1995, kteří tvoří největší část bosenské diaspory. Údaje Ministerstva pro lidská práva a uprchlíky BaH (dále jen MLPU) dnes odhadují počet

---

Bosnian Migration to Germany“, Give something back to Berlin, <https://gsbtb.org/2018/04/04/crossing-borders-an-introduction-to-bosnian-migration-to-germany/> (staženo 1.12.2022). Také

Hariz Halilović et al., *Mapiranje dijaspore iz Bosne i Hercegovine: Korištenje društveno-ekonomskog potencijala dijaspore za razvoj BiH* (Sarajevo: MHRRBiH, 2018), 109, <http://mhrr.gov.ba/PDF/Mapiranje%20dijaspore%20iz%20Bosne%20i%20Hercegovine.pdf> (staženo 23.12.2021).

²³³ Hostující pracovníci

²³⁴ Asimilovaní do německé společnosti

²³⁵ „Crossing Borders: An Introduction to Bosnian Migration to Germany“, Give something back to Berlin, <https://gsbtb.org/2018/04/04/crossing-borders-an-introduction-to-bosnian-migration-to-germany/> (staženo 1.12.2022).

²³⁶ Halilović et al., *Mapiranje dijaspore*, 7.

²³⁷ V důsledku války bylo vysídleno 2,2 milionů obyvatel, 400 000 se vrátilo domů, 500 000 je vnitřně vysídlených osob, kolem 100 000 přišlo o své životy, čímž došlo k rapidnímu poklesu počtu obyvatel. Hariz Halilović, „Trans-Local Communities in the Age of Transnationalism: Bosnians in Diaspora“ *International Migration* 50, č. 1 (2012): 163, https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1468-2435.2011.00721.x?saml_referrer (staženo 22.12.2021).

²³⁸ Ibidem, 166.

²³⁹ Adnan Efendić, *How Migration, Human Capital and The Labour Market Interact in Bosnia and Herzegovina* (Torino: European Training Foundation, 2021), 8, https://openspace.etf.europa.eu/sites/default/files/2021-07/Migration%20human%20capital%20labour%20market%20in%20Bosnia-Herzegovina_Bosnian%20version_0.pdf, https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2021-06/migration_bosnia_and_herzegovina.pdf (staženo 27.12.2021).

diaspory na zhruba dva miliony lidí ve více než 50 zemích světa.²⁴⁰

Pro další fázi, tj. období mezi lety 1996-2000 byla charakteristická hromadná repatriace válečných uprchlíků zpátky do BaH, včetně návratu vnitřně vysídlených osob v rámci země do jejich předválečných domovů. Podle údajů MLPU z roku 2006 se ve zmiňovaném období vrátilo do vlasti kolem 40 % uprchlíků. Podle údajů Mezinárodní organizace pro uprchlíky (IOM) z roku 2004 se do svých předválečných domovů vrátil cca milion obyvatel BaH.²⁴¹ Další fázi představuje období mezi lety 2000 a 2010, které charakterizuje určitá stagnace, neboť pro většinu států EU potřebovali občané BaH vízum. V roce 2010 byla podepsána dohoda mezi BaH a EU o tzv. bezvízovém styku a readmisi, čímž se znovu otevřely hranice EU pro bosenské občany.²⁴² Poslední fázi představuje období od roku 2010, pro které je příznačný tzv. odliv mozků, tj. odchod vysoce vzdělaného a vysoce kvalifikovaného obyvatelstva. „...negativní vnímání obecné politické a ekonomické situace v BaH se stalo důležitým faktorem zvýšené aspirace emigrovat.“²⁴³ Na základě analýz Unie pro udržitelný návrat a integraci BaH za posledních deset let opustilo BaH cca půl milionu lidí.²⁴⁴

2.3 Bosenská diaspora

Přídavné jméno „bosenský“ může být chápáno jako troj a vícevalentní. Představuje kategorii nadřazenou těm etnickým, nacionálním a náboženským.²⁴⁵ V mém pojetí bosenské diaspory je dvojitý předpoklad. Zaprvé, že alespoň první generace byla narozena v BaH a zadruhé, že momentálně pobývají v cizině. Pro celkové zjednodušení chápání kulturních stereotypů diasporu neetnizují, nezkoumám politické, etnické či náboženské percepce, jelikož by se dle těchto vysoce subjektivních kritérií pojetí diaspory mohlo značně lišit. Pro kulturní stereotypy o bosenské diaspoře se řídím předpokladem, že nereflektují etnicitu. Jsem si vědoma faktu, že se část diaspory v zahraničí může ztotožňovat s bosňáckou, srbskou či chorvatskou diasporou, a tak např. navštěvovat

²⁴⁰ Halilović et al., *Mapiranje dijaspore*, 7. Viz Halilović, „Trans-Local Communities“, 163.

²⁴¹ Poslední sčítání obyvatelstva v BaH z roku 2013 ukázalo, že se do BiH ze zahraničí vrátilo 451 000 občanů. Efendić, *How Migration, Human Capital*, 8.

²⁴² Podle Německého institutu pro výzkum zaměstnanosti ve zmiňovaném období byl stabilní počet migrantů z BaH ve dvaceti státech OECD. Ibidem.

²⁴³ Ibidem, 8-9.

²⁴⁴ „BiH: Prva po gubitku stanovništva“, Novosti, <https://www.portalnovosti.com/bih-prva-po-gubitku-stanovnistva> (staženo 13.12.2022).

²⁴⁵ Na rozdíl od přívlastku „bosňácký“ nevypovídá o etnicitě či náboženské skupině. Diaspora je z toho důvodu v této práci pojmenována bosenskou, zahrnujíc tak všechny etnika a náboženství, vyskytující se na teritoriu BaH.

výlučně kulturní sdružení a spolky s nacionálním předznakem. Vlastní skupina může být dokonce i doma chápána jinak, kde lidé, neidentifikující se jako Bosňané, mohou vlastní skupinu výlučně chápat nacionálně, tj. Bosňák, Srb, Chorvat. Pro Chorvaty a Srby původem z BaH může být příznačné ztotožnění se s alternativními sousedskými stejnojmennými státy a jejími diasporami. „Každý člověk má sklon vidět svou vlastní skupinu jako správný model jistoty, kterou potřebuje.“²⁴⁶ „Člověk se za jistých okolností může hlásit k jedné kategorii členství, za jiných okolností ke kategorii poněkud širší z důvodu sebepotvrzení.“²⁴⁷ Člověk může někdy být loajální užší, jindy širší skupině. Stručně řečeno, bosenskou diasporu činí jedinci, kteří Bosnu vnímají jako svoji vlast, navzdory politickým, etnickým a náboženským determinantům. Chápaní bosenské diaspory dle místa usídlení je dvojitá, a to užší (diaspora žijící mimo bývalé jugoslávské republiky) a širší (včetně bývalých jugoslávských republik).²⁴⁸

„Na příslušníky téměř všech skupin, kteří se chtějí přizpůsobit dominantní kultuře, pohlíží jejich okolí nepřátelsky. Jsou považováni za „nafoukance“, „patolízaly“ nebo dokonce za zrádce.“²⁴⁹ Vlastní skupina je tvořena vnitřními podskupinami. Reprezentace dvojí identity nebo kategorizace na úrovni podskupiny i nadřazené skupiny umožňuje členovi skupiny zachovat identitu a spojení na úrovni podskupiny (např. diaspora nebo etnicita) a zároveň se identifikovat s nadřazenou neboli „společnou“ skupinou (Bosňan). Můžeme to nazvat dvojí identitou, ale též záleží, z jaké perspektivy se na identitu díváme. Z pohledu Bosny by diaspora byla vnitroskupinovou podskupinou, v zahraničí by v případě vysoké integrace a akceptace místními obyvateli, též mohla být vnímána jako vnitroskupinová kategorie imigrantů. V případě nízké integrace by diasporu teoreticky šlo zařadit do vnější skupiny z pohledu místních obyvatel cílových zemí. Zatím se nebudu zabývat tím, zda se diasporičtí jedinci cítí být např. Čechy, Němci nebo cizinci v zahraničí, dokonce i doma. To je předmětem dalšího výzkumu, na který jsem částečně odpověděla i ve své bakalářské práci. Není nutné se bavit jen o dvojí identitě. Identit, kterých společná skupina může zahrnovat, je mnoho, pokud se jedinec s těmito identitami chce nebo může identifikovat. Je problematické určit, zda je diaspora jako sociální skupina podskupinou vlastní skupiny nebo vnější skupinou, aniž bychom zvažili její vlastní identifikaci. Diaspory není potřeba

²⁴⁶ Allport, *O povaze předsudků*, 68.

²⁴⁷ Ibidem, 65.

²⁴⁸ Anto Domazet, Vjekoslav Domljan, Amir Pestek a Faruk Hadžić, *Održivost emigracija iz Bosne I Hercegovine* (Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung, 2020), 19.

²⁴⁹ Primárně v hostujících státech. Allport, *O povaze předsudků*, 177.

striktně umísťovat do žádné z pevně ohraničených kategorií, jelikož se nacházejí někde mezi. Nejsou ani „tady“ ani „tam“, ale současně i „tady“ i „tam“ a čerpají to nejlepší z obou „pólů“.²⁵⁰

Další zátěží při definování bosenské diaspory je fakt, že Ústava BaH postrádá oficiální označení „Bosňan“. Z tohoto důvodu se jedná pouze o identifikaci pocitovou. Akademik Aleksandar Knežević, místopředseda BANUK-u²⁵¹ upozornil na hlavní rozdíl mezi národem (stát) a etnicitou (etnikum), a na neexistenci ústavou definovaného bosenského národa. Ten by na rozdíl od dosud v Ústavě-jmenovaných etnik (Bosňák, Chorvat, Srb) označoval státní příslušnost, nijak neohrožujíc příslušnost etnickou. Poznává, že v Daytonské mírové smlouvě nebyl definován název občana BaH, čímž lidé nejsou rozpoznáváni na základě státu, ze kterého pochází.²⁵²

Podle dostupných údajů za rok 2017 se velikost bosenské diaspory odhaduje na 1,7 milionů, z toho 87,1 % žije v Evropě, 10,1 % v Severní Americe, 2,6 % v Oceánii a 0,23 % v ostatních regionech světa. O něco méně než polovina, tj. 44 % diaspory žije ve dvou sousedních státech, tj. v Chorvatsku a Srbsku. Následují Německo a Rakousko s 22,4 %, a zbývající třetina je rozptýlena v dalších zemích světa.²⁵³ Na rozdíl od tehdejší politiky Jugoslávie, která usilovala o návrat „gastarbeiterů“, současná činí málo, aby k tomu skutečně došlo. Tyto aspirace tedy nejsou doprovázeny institucionálními reformami a ústupky, které by tento návrat umožnily.²⁵⁴ V rámci studie o migraci profesor Efendić zkoumal segment související s hlavními aspiracemi na odchod z BaH před deseti lety. „Máme asi 25 procent, tedy čtvrtinu těch, kteří by opustili Bosnu dočasně, zatímco procento pro trvalý odchod ze země je asi 35 procent, a když to všechno sečteme, je to někde kolem 50 procent našich občanů, kteří projevují aspirace na odchod ze země,“ řekl

---

²⁵⁰ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 208, 397.

²⁵¹ Bosenská akademie věd a umění "Kulin Ban".

²⁵² „...Bosňáci, Chorvati a Srbové jako konstitutivní národy (ve spojení s ostatními) a občané Bosny a Hercegoviny tímto zakládají Ústavu Bosny a Hercegoviny...“ „Ústav Bosne i Hercegovine“, Ustavni sud, https://www.ustavnisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf (staženo 20.11.2022).

„Akademik Knežević: U Ustav BiH treba ubaciti državljanstvo građanina – Bosanac“, Radio Sarajevo, <https://radiosarajevo.ba/metromahala/teme/akademik-knezevic-u-ustav-bih-treba-ubaciti-drzavljanstvo-gradanina-bosanac/433863> (staženo 12.12.2022).

²⁵³ Domazet et al., *Održivost emigracija*, 18.

²⁵⁴ „Jugoslavenski gastarbajteri: 'Kako ću raditi baš za Švabu?!'“, Deutsche Welle, <https://www.dw.com/hr/jugoslavenski-gastarbajteri-kako-%C4%87u-raditi-ba%C5%A1-za-%C5%A1vabu/a-45844440> (staženo 3.12.2022).

Efendić. Hlavními faktory podle něj zůstávají především ty socioekonomické.²⁵⁵

Pro srovnání, dle průzkumu veřejného mínění, které se uskutečnilo v Albánii, 62 % občanů by opustilo zemi, pokud by mělo takovou možnost. Dle odhadu albánského Institutu pro statistiku v zemi žije 2,7 milionů obyvatel, zatímco na celém světě žije 4,5 milionů lidí s albánským občanstvím.²⁵⁶ Podle údajů, kterými disponuje IOM cca 1,6 milionu Albánců žije mimo rodnou zemi, což činí 35,5 % celkové populace.²⁵⁷ Hlavní důvody odchodu se ve velké míře podobají těm, které byly zmíněny v bosenském případě, tj. nízké platy, lepší životní podmínky a vyšší životní standard v zahraničí, vyšší kvalita vzdělání atd. Úloha albánské diaspory, na rozdíl od té bosenské, je skutečně stále více uznávána politiky na různých úrovních. Dále je hlavní rozdíl spatřitelný v její kompaktnosti, kde více méně všechny její vnitřní síly pracují pro společný cíl. Albánská diaspora je vysoce sentimentální (silné rodinné vazby a vazby na vlast) a silná z pohledu lobbistické podpory, která měla pro Albánii v národním kontextu hluboké důsledky. Význam albánské diaspory se odrazil ve stručném názvu článku China CEE Institutu: *Albánská diaspora – zásadní sociální bašta celého národa*.²⁵⁸ Studie podobně jako i v případě bosenské diaspory shledala stejné „push“ faktory u albánské diaspory.²⁵⁹ Remitence zůstávají klíčovým faktorem sociálního a hospodářského rozvoje Albánie, podobně jako v bosenském případě.²⁶⁰ Podle informací, kterými disponuje Ministerstvo bezpečnosti BaH činí diaspora více než polovinu bosenské populace, a to z důvodu masové migrace. Emigrace z BaH zaznamenala větší nárůst v posledním desetiletí, a to především pár let před vypuknutím

---

²⁵⁵ „Krug 99: Zabrinjavajući trend smanjenja populacije u BiH zbog migracija u inostranstvo“, Anadolu Agency, <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/krug-99-zabrinjavaju%C4%87i-trend-smanjenja-populacije-u-bih-zbog-migracija-u-inostranstvo/1995044> (staženo 10.12.2022).

²⁵⁶ „Albaniju godišnje napusti 35.000 građana“, Al Jazeera, <https://balkans.aljazeera.net/videos/2022/12/11/albaniju-godisnje-napusti-35-000-gradjana> (staženo 11.12.2022).

²⁵⁷ Raffaella Coletti, et al., *Mapping and Profiling of Albanian Diaspora* (Tirana: IOM, 2021), 8, <https://albania.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1401/files/documents/Mapping%20and%20Profiling%20of%20Albanian%20Diaspora%20Research.pdf> (staženo 4.12.2022).

²⁵⁸ Marsela Musabelliu, „Albania social briefing: Albanian diaspora – an essential social stronghold for the entire nation“ *Weekly Briefing* 15, č. 3 (2019): 1-5, <https://china-cee.eu/wp-content/uploads/2019/03/2019s0259%EF%BC%8814%EF%BC%89Albania.pdf> (staženo 7.12.2022).

²⁵⁹ Nedostatek pracovních příležitostí, špatné životní podmínky, extrémně nízké mzdy, nemožnost finančního zajištění rodiny, korupce, slabé instituce a nedůvěra vůči nim. *Ibidem*, 2.

²⁶⁰ Dle údajů Světové banky z roku 2016 se zařadila Albánii mezi 10 největších příjemců remitencí v procentuálním vyjádření k HDP (9.7 % v roce 2020). Díky neformálním remitencím jejich celkový podíl na HDP je znatně vyšší. „Personal remittances, received (% GDP) - Albania“, The World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?locations=AL> (staženo 7.12.2022). Též Coletti et al., *Mapping and Profiling of Albanian Diaspora*, 1.

pandemie Covid-19, což mělo negativní následky pro BaH.²⁶¹

2.4 COVID-19

Zimní a letní prázdniny představují období, kdy BaH navštíví nejvíce lidí z diaspory. Uzavření hranic pro všechny, jako míra prevence šíření nákazy, se dotklo i držitelů občanství BaH. Masový příchod diaspory u místního obyvatelstva vyvolával strach z možného šíření nákazy. K tomu do jisté míry napomáhala i média, která svými „bombastickými“ tituly produkovala ještě větší strach.²⁶² Obyvatelé byli v této záležitosti rozděleni na dva hlavní tábory, na ty, kteří podporovali opatření státu uzavřít hranice, a na ty, kteří tento krok nepodporovali. Ti, kteří tento krok státu nepodporovali, radili diaspoře na sociálních sítích, aby přerušili finančních toky, na které stát tolik spoléhá, jelikož chápali následky, které pro Bosnu znemožnění jejich příchodu bude mít. Ti druzí svá stanoviska hájili určitým patriotismem a indirektním výčitkami odchodu. Jejich komentáře byly přibližně tohoto typu: „*Zůstaňte tam kde jste. Rozhodli jste se vracet, když je taková kritická situace a přivážen nám ten virus...*“ Komentáře druhé jmenované skupiny byly jednou z inspirací pro výběr tohoto tématu. Stát ne vždy poskytl dostatečnou koordinovanou pomoc vlastním občanům v nouzi, kteří v důsledku uzavření hranic uvízli v zahraničí. Významnou pomoc však poskytly diasporické spolky, které různými způsoby napomáhaly repatriaci občanů (např.: skrze ambasády, soukromě atd.).²⁶³

Na začátku pandemie COVID-19 v roce 2020 předpovídala Světová banka pokles remitencí z diaspory BaH, vedoucí ke ztrátě příjmů některých domácností, což identifikovala jako největší riziko pro ekonomiku BaH. Čím je pro Chorvatsko cestovní ruch, tím je (nahlíženo z hlediska HDP) pro BaH diaspora.²⁶⁴ S 2 miliony občanů BaH

---

²⁶¹ Efendić, *How Migration, Human Capital*, 5.

²⁶² Ku příkladu uvádím i články z bosenských portálu. „*Prázdninový příchod diaspory vzbuzuje strach z možného importu omikronu do Bosny a Hercegoviny*“. „Gračani pozvani na oprez: Praznični dolazak dijaspore budi strah zbog mogućeg uvoza omikron soja u BiH“, Klix, <https://www.klix.ba/vijesti/bih/praznicni-dolazak-dijaspare-budi-strah-zbog-mogućeg-uvoza-omikron-soja-u-bih/211216143> (staženo 8.12.2022).

„Husagić oštro reagirao na optužbe da je dijaspora kriva za širenje virusa“, Radio Sarajevo, <https://radiosarajevo.ba/metromahala/lica/husagic/381254> (staženo 8.12.2022).

„*Vlast Srpske izvrijedala dijasporu, a sad od nje traži pomoć*“, Buka, <https://byka.com/bih/vlast-srpske-izvrijedala-dijasporu-a-sad-od-nje-trazi-pomoc> (staženo 9.12.2022). Podobně i v Chorvatsku

„Epidemiologinja o Hrvatima iz dijaspare: ‘Dolaze se tu družiti, ciljano su došli prije Uskrsa da izbjegnú mjere’“, Jutarnji list, <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/epidemiologinja-o-hrvatima-iz-dijaspare-dolaze-se-tu-druziti-ciljano-su-dosli-prije-uskrsa-da-izbjegnú-mjere-15062328> (staženo 9.12.2022).

²⁶³ Harun Nuhanović, „Diplomatija bh. dijaspare: aktivizam dijaspare i odnos institucija prema njima“, in *Zbornik radova Ljetne škole diplomatije*, 2022, 76-79.

²⁶⁴ „Što je Hrvatskoj turizam, to je za BiH dijaspora“, Al Jazeera Balkans, <https://balkans.aljazeera.net/teme/2020/8/7/sto-je-hrvatskoj-turizam-je-za-bih-dijaspora> (staženo 16.12.2022).

žijících v zahraničí²⁶⁵ představovaly remittance v roce 2019 přibližně 11,5 % HDP, zatímco v ekonomikách OECD činily v roce 2018 pouze 0,9 % HDP. Migrující pracovníci, hlavně ti bez regulovaného pobytového statusu v cílové zemi, byli shledáni jako jedna z nejzranitelnějších skupin, vzhledem k možné ztrátě zaměstnání a mezd v hostitelské zemi.²⁶⁶

Remittance z diaspor se v Bosně roku 2020 snížily o 15 %, což negativně ovlivnilo spotřebu.²⁶⁷ Klesající trend zaslání remitencí v letech 2020 a 2021, snížil remittance na úroveň kolem 8 procent HDP, a to pravděpodobně kvůli nižšímu disponibilnímu příjmu diaspor v důsledku krize vyvolané pandemií.²⁶⁸ Z toho důvodu vzniklo několik iniciativ pro zjednodušení podmínek pro vstup do země občanům v diaspoře.²⁶⁹ COVID poukázal na významný potenciál, který má BaH ve své diaspoře, ve svých lékařích, vědcích, profesorech mnoha lékařských oborů v celém světě, kteří nabyté znalosti, zkušenosti a rady předávali prostřednictvím médií.²⁷⁰ Ukázalo se, že to byla z velké části diaspora, která řídila rozvoj cestovního ruchu v zemi, který pro Bosnu znamená důležitý zdroj příjmů, podporuje vytváření nových pracovních míst a stimuluje další odvětví, která jsou klíčová k místnímu rozvoji. Význam diaspor pro rozvoj a propagaci cestovního ruchu v BaH tak výrazně přesahuje turistické návštěvy.²⁷¹

2.5 Stereotypy

Bosenská diaspora kromě nacionálního parametru může být definována i dle účelu emigrace. Dělíme ji na: předválečnou pracovní emigraci, válečnou uprchlickou vlnu a poválečnou ekonomickou či lifestyle emigraci. Rozdíly v účelu emigrace vytváří i jiné

---

²⁶⁵ Halilović et al., *Mapiranje dijaspor*, 16.

²⁶⁶ „Impact of COVID-19 in Bosnia and Herzegovina“, OECD iLibrary, <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/f0011603-en/index.html?itemId=/content/component/f0011603-en> (staženo 16.12.2022).

IOM, *Impact Of Covid-19 on Diaspora from Bosnia and Herzegovina Remittances, Investments and Movements*. Sarajevo: IOM, 2020, <https://bih.iom.int/sites/g/files/tmzbd11076/files/documents/Impact%20of%20COVID%2019%20on%20BiH%20Diaspora%20C%20Rapid%20Assessment%20Report%20%28FINAL%29.pdf> (staženo 27.11.2022).

²⁶⁷ European Bank for Reconstruction and Development, *Bosnia and Herzegovina country diagnostic: Private investment challenges and opportunities*, 2022, <https://www.ebrd.com/publications/country-diagnostic>, s. 9 (staženo 12.12.2022).

²⁶⁸ Ibidem, 24.

²⁶⁹ „Inicijativa za lakši dolazak dijaspor u BiH“, BN, <https://www.rtvbn.com/3983313/inicijativa-za-laksi-dolazak-dijaspor-u-bih> (staženo 13.12.2022).

²⁷⁰ „Zukić u povodu Svjetskog dana izbjeglica: Partnerstvo dijaspor i države BiH je obostrani interes“, Faktor, <https://www.faktor.ba/vijest/zukic-u-povodu-svjetskog-dana-izbjeglica-partnerstvo-dijaspor-i-drzave-bih-je-obostrani-interes/166993> (staženo 13.12.2022).

²⁷¹ „BiH u srcu: Održana Treća konferencija dijaspor iz Bosne i Hercegovine ‘Dijaspora i turizam’“, IOM, <https://bih.iom.int/news/bih-u-srcu-odrzana-treca-konferencija-dijaspor-iz-bosne-i-hercegovine-dijaspora-i-turizam> (staženo 11.12.2022).

pohledy na ni. Tak např. americká emigrace je v dnešní době chápána převážně jako lifestyleová migrace.²⁷² Ve vztahu k tomuto druhu migrace existují stereotypy o učitelích angličtiny, digitálních nomádech, majitelích firmy, studentech vysokých škol, o instruktorech jógy atd.²⁷³ Stereotypy o bosenské diaspoře jsou poněkud odlišné. Ti, kteří se rozhodli emigrovat během války tak mohou být označeni jako „dezertéři“ nebo jako oběti, zatímco ekonomičtí migranti mohou být označeni např. jako chamtiví. Existují však i další:

Vím také, že mezi „námi“ a „nimi“ je obrovské množství nevyřčených slov, že se téměř každý den setkávám s historkami o „nich“, s komentáři, pomluvami a nakonec, mohu volně říci – s velkým množstvím závisti. Nemyslím si, že by v Zenici zůstal člověk, který by si alespoň jednou nemyslel, že „oni“ se příliš chlubí, že v zásadě neustále fňukají, že se ukazují, že BaH a Zenici milují víc než my, a přesto žijí v těch svých dobrých zemích. Také předpokládám, že lidé, kteří tady žijí mimo nás, si myslí, že příliš fňukáme, že jsme interní, málo pracujeme, že jsme líní, že od nich očekáváme příliš mnoho, že hledíme jen „získat“ co nejvíce eur a podobně. Nechci předstírat, že jsem chytrá, ale řeknu, že všechny tyto příběhy mají jedno společné – zobecňování a nepochopení. Všichni jsme lidé a zdá se mi, že nikdo nemůže s jistotou vědět, jak by se zachoval nebo cítil, kdyby se ocitl v opačné roli.²⁷⁴

Bosňané, zejména Hercegovinci, mají dlouhou historii migrace. Gastarbaiteři se vraceli o Vánocích s plnými kapsami. „*Brzy na nebi nad Hercegovinou zazářila německá hvězda a Mercedes vstoupil jako symbol gastarbaiteřů.*“²⁷⁵ Stereotypy o gastarbaiteřech, stejně jako i jejich subjekty se pomalu stávají zastaralým fenoménem, se kterým jsou obeznámeny spíše starší generace. Negativní vnímání diaspory není ve světě stereotypů výjimkou. Je to jedním z dvou pólů jejího vnímání.²⁷⁶ Černobílé vnímání diaspory je problematické,

²⁷² Americká diaspora stejně jako bosenská není jednotnou skupinou (různé rasy, národnosti a náboženství). *Lifestyleové migranti věří, že změna místa pobytu povede k lepšímu životnímu stylu nebo plnohodnotnějšímu způsobu života.* Zainub Ibrahim a Rémy Tremblay, “Lifestyle Migration and the Quest for a Life-long Vacation” *Téoros* 36, č. 2 (2017), <http://journals.openedition.org/teoros/3074> (staženo 14.12.2022).

²⁷³ „Expats Stereotypes: 7 People You're Guaranteed to Meet When You Move Abroad“, Move Hub, <https://www.movehub.com/blog/stereotypes-of-expats/> (staženo 10.12.2022).

Viz „10 Different Expat Stereotypes Living in La Paz“, The Culture Trip, <https://theculturetrip.com/south-america/bolivia/articles/10-different-expat-stereotypes-living-in-la-paz/> (staženo 1.12.2022).

²⁷⁴ „Mi i oni – Dijaspóra i domaći, a svi isti Bosanci i Hercegovci“, Cyber Bosanka, <https://cyberbosanka.me/mi-i-oni/> (staženo 1.12.2022).

²⁷⁵ „Gastarbajteri, nekad i sad“, N1, <https://ba.n1info.com/vijesti/gastarbajteri-nekad-i-sad/> (staženo 3.12.2022).

²⁷⁶ Baser a Swain, „Diaspora Design Versus Homeland Realities“, 47. V negativním duchu diasporu definoval i Anderson jako „*extremistickou nacionalistickou komunitu na dlouhé vzdálenosti, která prosazuje radikální programy využívající svobody a ekonomických příležitostí, které jim hostitelská země poskytuje*“. Projektem transnacionalismu je jím definovaný *long-distance nationalism*. „*Nacionalismus velké vzdálenosti spojuje přistěhovalce, jejich potomky a ty, kteří zůstali ve své vlasti, do jediného transhraničního občana.*“ Viz José M. Sobral, “Long-distance nationalism, boundaries and the experience of racism among Santomean migrants in Portugal”, in *Changing Societies: Legacies and Challenges Ambiguous Inclusions: Inside Out, Outside In*, eds., S. Aboim, P. Granjo, A. Ramos (Lisbon: Imprensa de Ciências Sociais, 2018), 50.

jelikož diaspory nepředstavují uniformní a homogenní skupiny. Dokonce i diaspory složené ze stejných etnických komunit mohou mít v různých hostitelských zemích různé strukturální vzorce.²⁷⁷ Diaspory, které byly produktem války ve své domovině, jako je částečně i ta bosenská, participují na domácích záležitostech s motivací uchovat si památku na svou vlast a uchovat si citové vazby solidarity a příbuzenství. Arménská diaspora, stejně jako bosenská, pramení z tří různých migračních vln: staré, nové a nejnovější, od nucené po ekonomickou migraci.²⁷⁸ Řečené o arménské diaspoře platí i pro tu bosenskou „*Kromě toho je vlast nově nezávislým státem, který je slabý jak ekonomicky, tak politicky a potřebuje neustálou podporu své bohaté a mocné diaspory. Například nestabilní demokracie v Arménii je často otevřeně kritizována diasporou. Mnoho autorů a akademiků však stále kritizuje diasporu za její setrvání v otázkách minulosti...*“.²⁷⁹ Paralelně by se dalo říct, že válečná emigrace z Bosny podobně udržuje mýtus blahobytu z dob bývalé Jugoslávie.

Demmers, komentující návrat diaspory, jej vysvětluje faktorem míru, který může být klíčový. „...*dilema chtít se vrátit domů a nemít chuť se vzdát relativně bezpečné budoucnosti vytváří strach o mír mezi komunitami diaspory. Mír může člověku vzít morální ospravedlnění žít v zahraničí.*“²⁸⁰ Dle tohoto chápání by mohl být návrat diaspory při absenci války očekávatelný, jelikož příčina odchodu (válka) už zmizela. Nenávrat je často dle Demmerse ospravedlňován strachem o mír, zatím co skutečným důvodem mohou být např. jistoty a pocit bezpečí, které poskytuje zahraničí. Proto se v rámci terénního výzkumu snažím najít odpověď na otázku, zda jsou váleční uprchlíci a později i ekonomičtí migranti pro svůj odchod vnímání negativně, a zda je jejich odchod místním obyvatelstvem odsuzován. Dle Bartha a Shaina „*mocenské vztahy mezi diasporou a vlastí závisí na tom, jak moc vlast potřebuje zdroje diaspory*“.²⁸¹ Oni dále kromě závislosti a potřeby státu zdůrazňují i kompaktnost a sjednocení diaspory, čímž se její schopnost ovlivňovat politiku doma zvyšuje.

Etnický původ a náboženství byly pouze nominálními kategoriemi bosenské kolektivní identity do vypuknutí války. Kvůli vysídlení došlo dle Macka k formování nových identit: „*zůstávající*“ a „*opouštějící*“, „*nováčci*“ a „*starousedlíci*“, „*obránce*“ a „*dezertéři*“,

---

²⁷⁷ Baser a Swain, „Diaspora Design Versus Homeland Realities“, 52.

²⁷⁸ Ibidem, 53.

²⁷⁹ Ibidem, 54.

²⁸⁰ Ibidem, 49.

²⁸¹ Ibidem, 50.

„vesničané“ a „obyvatelé měst“, vnitřně vysídlené osoby a uprchlíci atd.²⁸² Vysídlení Bosňané a deterritorializované komunity v zahraničí se považují za diasporu, ale přesto existují zpochybnění. Bosensko-hercegovinský akademik prof. Muhamed Filipović označil během kulatého stolu "Dny bosenské diaspory" v červenci 2007 vysídlené jako emigranty, nikoliv jako diasporu. V jeho článku v Nezávislých novinách vyšlo mimo jiné i shrnutí běžných místních stereotypů o diaspoře.

„Existuje zvláštní a kouzelné slovo, které zaznívá v letních dnech nejčastěji v našich bosenských městech a vesnicích, zejména těch, z nichž během minulé války došlo k velké emigraci do zahraničí. Toto slovo, pokud jde o jeho význam, je u našich lidí téměř neznámé, protože je řeckého původu ... Tak plyne čas, než přijde léto a zazní to kouzelné slůvko – diaspora, a než přijede diaspora ve svých na naše poměry velkých autech a se spoustou peněz v kapsách... Přicházejí naši lidé, kteří žijí ve vyhnanství, jak se tomu, co se jim stalo, přirozeně říká, tj. v emigraci, pokud jsou tam etablováni, tzn. zaměstnáni a pokud mají trvale vyřešeny existenční otázky. Tito lidé jsou diasporou. Přinášejí trochu oživení letnímu útlumu naší provincie. Přijedou v autech, pokud možno co největším a nejlepším (často pro tuto příležitost půjčených), přivezou své rodiny a přijedou ukázat, jak uspěli v tom vzdáleném světě, kde nyní spokojeně a šťastně žijí. Přestali fňukat, že je to tam horší, protože hoří touhou a nostalgií po rodné zemi. Užívají si své nadřazenosti nad námi, kteří zde žijeme. Říká se jim diaspora, a to slovo v kontextu jejich významu a role v našich životech opravdu nemá nic společného s původním významem, tzn. nejsou součástí našich lidí, kteří emigrovali, plánovaně, a s cílem vytvořit životní podmínky tam, kde žijí, způsobem určeným vlastní tradicí z hlediska kultury, tradice a celkového způsobu života... Nejsou to Židé, kteří byli v té době rozptýleni po egejském a středomořském světě, kteří byli vyhnáni z Palestiny a kteří hledali své místo pod sluncem, ale vždy a na každém místě, kde se usadili ve svých duších a srdcích během dvou tisíc let nesli myšlenku návratu chrámu a Jeruzalému. Není to tedy diaspora v původním významu, ale nový druh existence. Naši lidé, jsou vlastně emigranti v jiných zemích. Tady není důležité, jak a kvůli čemu se tím stali, kdo je přivedl do této pozice ... ale není to vlastně žádná diaspora, ale naši lidé, kteří emigrovali a nyní žijí v jiných zemích podle jiných zákonů, ne dle našich, v souladu s cizími tradicemi a zvyky. Postupně, ale jistě se stávají cizinci pro nás. Jsou naši, ale cizinci, když ne oni sami, tak určitě jejich děti a hlavně vnoučata. Logika života je nevyhnutelná a žádná velká a hlasitá slova a jejich nejasné významy neskryjí holou pravdu, která už pramení ze všech pólů života, a to, že jsme se již za pouhých dvanáct nebo patnáct let²⁸³ stali dvěma světy...“²⁸⁴

Dle Haliloviće, diaspora splňuje kritéria většiny nejpůvodnějších definic diaspor, tím že je spjata s globalizačními identitotvornými procesy. Tím Filipovićova tvrzení popírá. Novinář Kemal Kurspahić Filipovićova slova tlumočí jako zprávu domoviny pro diasporu: „Zůstávejte tam!“²⁸⁵ Existenci stereotypů o bosenské diaspoře veřejně potvrdil i jeden z předních politiků, bývalý člen Předsednictva BaH a současný prezident Republiky srbské Milorad Dodik, kdy na stranickém mítinku v Kozare minulý rok prohlásil: „*Máme rádi každého člověka, muže i ženu, kteří zde žijí a chtějí žít, bez ohledu na ty, kteří stále říkají,*

²⁸² Halilović, „Trans-Local Communities“, 163.

²⁸³ Článek z roku 2007.

²⁸⁴ „Fenomen dijaspore“, Nezavisne novine, <https://www.nezavisne.com/novosti/kolumne/Fenomen-dijaspore/12368> (staženo 9.12.2022).

²⁸⁵ Kemal Kurspahić (narozen 1. prosince 1946) byl jugoslávský novinář a právník z BaH, redaktor řetězce týdeníků s názvem „The Connection Newspapers“, zakladatel a prezident Institutu pro média v demokracii, bývalý redaktor šéf sarajevského deníku Oslobođenje. „Biography-Kemal Kurspahić“. Kemal Kurspahić. <https://kemal.kurspahic.com/bio.htm> (staženo 9.12.2022).

že někde jinde je to trochu lepší. A když se pak k nám sem vrátí v pronajatých autech a na pár dní utratí své celé mzdy, aby ukázali, jak jsou mocní, jdou do těžké práce, kterou dělají někde na západě, a říkají, že se mají dobře. A nám, nám je nejlíp tady, tady zůstáváme...“²⁸⁶ Naopak bývalý vysoký představitel pro BaH Valentin Inzko vybral pro diasporu pozitivnější slova. „Jsou to největší Bosňané a Hercegovinci, opravdu milují tuto zemi“.²⁸⁷ Stereotypy však zřídka kdy odrážejí reálnou situaci. Pokud se lidé z diaspor v hostitelské zemi těší respektu, jejich sousedé, kolegové, přátelé a známí budou jejich vlast vnímat pozitivněji. Diaspora svým chováním a jednáním může posilovat, anebo odbourávat stávající stereotypy.²⁸⁸

2.6 Teta z Německa

Snem snad každého bosenského dítěte je mít tetu z Německa. Německo je též stereotyp ve vztahu k diaspoře, kdy si každý představuje Německo jako zemi pobytu diaspory. Teta je zřídka kdy z Rakouska, Ameriky, Austrálie a Švédska. Teta je většinou z Německa. Vždy se používá v tom jazykovém spojení. Ve vztahu k ní je příbuzenství druhořadé, spíše vypovídá o materiálním stavu. Je bohatá, velkorysá, milá, vřelá a pomáhá. Nikdy nepřijde bez dáreků, opravdový „balkánský Mikuláš“, ačkoliv mužský ekvivalent v podobě strýce z Německa neexistuje. Vede k moři, zachraňuje celou rodinu a dělá radost dětem. Dokonce každá mladá žena v zahraničí, která přináší čokolády přátelům a rodině, má šanci, že bude ze žertu označena za tetu z Německa. Stejně jako je Německo vnímáno jako „země zaslíbená“, tak jsou symbolem pro tetu z Německa Kinder čokolády a eura. Objevuje se v mnoha vtipech a je nepostradatelným fenoménem na internetových příspěvcích satirického charakteru o diaspoře.²⁸⁹ Angela Merkel na Balkáně též získala přezdívku tety z Německa, hlavně díky balíčkům pomoci a faktu, že „mnohé rodiny z BaH našly své existenční

---

²⁸⁶ „Dodik vrijeđao dijasporu: Nama je ovdje najbolje!“, BN, <https://www.rtvbn.com/4011543/dodik-vrijedjao-dijasporu-nama-je-ovdje-najbolje> (staženo 15.7.2022).

²⁸⁷ „Inzko o bh. dijaspori: To su najveći Bosanci i Hercegovci, oni zaista vole ovu zemlju“, Oslobodjenje, <https://mojabih.oslobodjenje.ba/mb/vijesti/inzko-o-bh-dijaspori-to-su-najveci-bosanci-i-hercegovci-oni-zaista-vole-ovu-zemlju-660377> (staženo 16.7.2022).

²⁸⁸ Božo Skoko. „Uloga hrvatskih iseljenika u procesima stvaranja imidža Hrvatske u svijetu“, in *Hrvatsko iseljeničtvo i domovina – Razvojne perspektive*, eds. Hornstein Tomić, et al. (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2014), 254, https://www.pilar.hr/wp-content/images/stories/dokumenti/zbornici/45/Iseljen_knjb_249.pdf (staženo 23.3.2022).

²⁸⁹ Internetové profily *Sabit iz Tarčina* (fiktivní postava, nízkokvalifikovaný konzervativní pracovník, který si neustále stěžuje a z žertu kritizuje epizody z každodenního života. Často vtípkuje o diaspoře a o své tetě z Německa, jeho příspěvky jsou většinou humoristického charakteru) a Sead Hrustanović (reálná osoba, která replikuje každodenní vtípné situace hraním fiktivních postav. Častým tématem jeho videí je také setkání s příbuznou z Německa a s diasporou). Atd.

útočiště právě v této zaslíbené germánské zemi“.²⁹⁰ To by byla ideální teta.²⁹¹ K pojmu tety z Německa se znovu vrátím v následující analytické části práce.

2.7 Transnacionalismus a translokalismus

Transnacionalismus označuje pohyb lidí přes hranice národních států, kteří udržují sociální síť migrantů „ve vztahu k různým národům a jejich institucím“.²⁹² Existuje mnoho definic transnacionalismu. Tak např. Basch skrze transnacionalismus objasňuje sociální pole imigrantů, která spojují jejich zemi původu a zemi sídla. Pro Vertovece jsou to vazby a interakce „spojující lidi nebo instituce přes hranice národních států“.²⁹³ Glick Schiller et al. tvrdí, že transmigranti závisí na „mnohonásobném a neustálém propojení napříč mezinárodními hranicemi a jejichž identita je konfigurována ve vztahu k více než jednomu národnímu státu“.²⁹⁴

Koncept transnacionalismu však má i své limity. Al-Ali a kolektiv tvrdí, že omezení se týká interpretace složených identit uprchlíků a zkušeností s nucenou migrací z domovů předků. „Uprchlíci a násilně vysídlené osoby jsou často oběťmi nacionalismu jako kulturního a politického projektu a nepovažují se za součást jeho větší nadnárodní formy.“²⁹⁵ Též Halilović k tomu přispívá tím, že pro zkoumání násilně vysídlených osob není transnacionalismus nejadekvátnější koncept. Dle něj, lokální identity často hrají silnější roli. Ve většině případů nuceně vysídlených osob hrály „lokální“ faktory rozhodující roli v migračních vzorcích a místech usídlení. Pro ně je příznačná řetězová migrace, kde se celá sousedství nastěhovala do stejných míst v zahraničí (Zvornik-Vídeň,

---

²⁹⁰ „Naš osvrť/odlazak ‘tetke iz Njemačke’: Balkan oplakuje ženu koja je spasila preko 500.000 Bosanaca“, Hayat, <https://hayat.ba/nas-osvrt-odlazak-tetke-iz-njemacke-balkan-oplakuje-zenu-koja-je-spasila-preko-500-000-bosanaca/492858/> (staženo 9.12.2022)

²⁹¹ Článek Deutsche Welle pod názvem „Den, kdy teta odjela do Německa“ podává i historické vysvětlení důvodů odchodu lidí do SR Německa v 60. letech minulého století a vzniku fenoménu „gastarbeiter“, které následně byl přijat do místních jazyků. „Dan kada je tetka otišla u Njemačku...“, Deutsche Welle, <https://www.dw.com/bs/dan-kada-je-tetka-oti%C5%A1la-u-njema%C4%8Dku/a-46398154> (staženo 14.7.2022).

²⁹² Halilović, „Trans-Local Communities“, 167.

²⁹³ Steven Vertovec, „Conceiving and Researching Transnationalism“, *Ethnic and Racial Studies* 22 (1999): 447.

²⁹⁴ Nina Glick Schiller, Linda Basch a Cristina Blanc, „From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration“, *Anthropological Quarterly* 68, č. 1 (1995): 48, <https://www.jstor.org/stable/3317464> (staženo 30.10.2022).

²⁹⁵ Nadje Al-Ali, Richard Black a Khalid Koser, „Refugees and transnationalism: The experience of Bosnians and Eritreans in Europe“, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27, č. 4 (2001): 616-618, <https://www.tandfonline.com/doi/citedby/10.1080/13691830120090412?scroll=top&needAccess=true&role=tab> (staženo 4.12.2022).

Brčko-Melbourne, Prijedor-Malmö).²⁹⁶

Ne všichni migranti jsou zapojeni do globální sítě bosenské diaspory, ale do tzv. translokálních sítí a translokálních místních klubů, které dle Haliloviće potvrzují existenci bosenské diaspory, neboť je většina těchto translokálních klubů a sdružení multietnická nebo smíšená (tj. zahrnují členy všech bosenských etnických skupin). Translokální sítě tak často působí jako forma odporu proti etnonacionalismu.²⁹⁷ Vlna nucených migrací a translokalismus tak alespoň částečně zachovaly původní duch místa, který existoval před válkou, ale který možná doma již neexistuje.²⁹⁸

Celá bosenská diaspora tak není pouze transnacionální, ale i translokální.²⁹⁹ Za určitých okolností je též možná absence transnacionálních praktik, které popisuje Morawska. Těmi jsou *silný odpor imigrantů vůči domovské zemi, emigrace celých rodin, neplánování návratu, zkušenost se začleňováním v hostitelské zemi, nedostatek příležitostí zapojit se do transnacionální praxe* atd.³⁰⁰ Valenta a Ramet tvrdí, že v případě bosenské diaspory úspěšná integrace do cílových společností pozitivně ovlivňuje i její transnacionalismus. „*Ekonomická situace migrantů v přijímajících zemích ovlivňuje transnacionální praktiky mezi bosenskými migranty (jako je frekvence návštěv domovské země a zasílání remitencí)*.“³⁰¹ Během několika prvních poválečných let tvořily remitence téměř 50 % HDP. Trend od roku 1998 zaznamenává pokles. Trend klesajících remitencí úzce souvisí s vysídlením celých rodin³⁰² a s poválečnou obnovou, kdy země postrádala veškerou infrastrukturu a kapitál. Následovalo období obnovy a poválečného hospodářského rozvoje čímž se snížil podíl remitencí na HDP, a nadále se snižoval až se v roce 2020 dostal na úroveň 9.6% HDP (1.91 miliard US dolarů³⁰³ v roce 2020).³⁰⁴ Peníze, které se dostanou do země prostřednictvím „neformálních“ převodů peněz nebo tzv. „z ruky do ruky“ dosahují

---

²⁹⁶ Halilović, „Trans-Local Communities“, 169-170.

²⁹⁷ Ibidem, 171.

²⁹⁸ Ibidem, 172.

²⁹⁹ Halilović et al., *Mapiranje dijaspore*, 10.

³⁰⁰ Marko Valenta a Sabina Ramet, *The Bosnian Diaspora: Integration in Transnational Communities* (London: Routledge, 2016), 15.

³⁰¹ Ibidem, 16.

³⁰² „Dijaspora godišnje pošalje u BiH oko 2,5 milijardi eura“, Slobodna Evropa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/dijaspora-godi%C5%A1nje-po%C5%A1alje-u-bih-oko-2-5-milijardi-eura/30675488.html> (staženo 24.10.2022).

³⁰³ „Personal remittances, received (current US\$) - Bosnia and Herzegovina“, World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.DT?locations=BA> (staženo 3.12.2022).

³⁰⁴ „Personal remittances, received (% of GDP) - Bosnia and Herzegovina“, World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?locations=BA> (staženo 3.12.2022).

číselných hodnot registrovaných prostřednictvím formálních převodů.³⁰⁵ Přínos ve formě remitencí nadále tvoří významný podíl v rozpočtech mnoha rodin v BaH.³⁰⁶ Objem remitencí ze zahraničí je výrazně vyšší než objem přímých zahraničních investic (433 miliony v roce 2020 nebo 2.2% HDP).³⁰⁷ Institucionální reformy a zlepšení ekonomické a politické situace, jsou nadále nepostradatelné pro zpětnou migraci a propagaci investic v BaH. Nejistota ohledně návratu většiny členů bosenské diaspory poukazuje na preferenci transnacionalismu před trvalým návratem.³⁰⁸ Na diasporický transnacionalismus má zásadní vliv i politika domovské země. Mnoho zdrojů a studií poukazuje na nerozvinutou strukturu institucionálních nástrojů BaH ve vztahu k její diaspoře, která znemožňuje zapojení diaspory do socioekonomického rozvoje původního domova. Takové omezení je především odrazem složitého administrativního (různé úrovně správy) a politického prostředí v BaH.³⁰⁹ Přes nedostatečně rozvinutou institucionální podporu, diaspora z vlastní iniciativy zůstává zapojena do dění doma.

Intelektuální potenciál bosenské diaspory je kapitálem, který přenosem znalostí a dovedností, ale i jinými způsoby může výrazně přispět k rozvoji všech oblastí života v BaH. Pokud ne přímo na státní úrovni, tak na úrovni nevládních a lokálních iniciativ,³¹⁰ prostřednictvím sblížení místního obyvatelstva s diasporou a pro shledání diaspory důležitou v oblasti kultury, rozvoje, turismu, hospodářství, výměně znalostí a přenosu technologií.³¹¹ Velká část možného a již existujícího přínosu není bohužel reflektována a

---

³⁰⁵ „Zna li Dodik i svi koji mu aplaudiraju da je dijaspora za 23 godine poslala 52 milijarde maraka!“, Buka, <https://6yka.com/bih/zna-li-dodik-i-svi-koji-mu-aplaudiraju-da-je-dijapora-za-23-godine-poslala-496-milijardi-maraka> (staženo 5.12.2022).

³⁰⁶ Halilović et al., *Mapiranje dijaspore*, 6.

³⁰⁷ „Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$) - Bosnia and Herzegovina“, World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=BA> (staženo 4.12.2022). „Foreign direct investment, net inflows (% of GDP) - Bosnia and Herzegovina“, World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?locations=BA> (staženo 4.12.2022).

³⁰⁸ Valenta a Ramet, *The Bosnian Diaspora*, 16.

³⁰⁹ Efendić, Babić a Rebmann, *Diaspora and Development*, 6.

³¹⁰ „Kako se piše domovina: Sačuvati kulturno-historijsko naslijeđe uz doprinos dijaspore“, UNDP, <https://www.undp.org/bs/bosnia-herzegovina/news/kako-se-pi%C5%A1e-domovina-sa%C4%8Duvati-kulturno-historijsko-naslije%C4%91e-uz-doprinos-dijaspora> (staženo 14.12.2022).

„Konferencija bh. dijaspore: Prepoznati dijasporu kao jednu od ključnih grupa za razvoj turizma u BiH“, Anadolu Agency, <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/konferencija-bh-dijaspora-prepoznati-dijasporu-kao-jednu-od-klju%C4%8Dnih-grupa-za-razvoj-turizma-u-bih/2281538> (staženo 14.12.2022).

„A "Reconnect" event for networking between business diaspora and suppliers from Bosnia and Herzegovina was held in Sarajevo“, i-platform, <https://www.i-platform.ch/en/news/latest-news/reconnect-event-networking-between-business-diaspora-and-suppliers-bosnia-and> (staženo 14.12.2022).

³¹¹ NGO, IOM, UNDP, Konferencence bosensko-hercegovinske diaspory, Světový svaz diaspory BiH (SSDBIH), USAID Projekt „Diaspora Invest“ (Navýšení přímých investic z diaspory prostřednictvím technické podpory a grantů vhodných malým a středním podnikům, rozvoj udržitelné místní platformy, která bude poskytovat obchodní služby diaspoře a usnadňovat investiční proces atd.) USAID Projekat „Diaspora

využívána v kontextu rozvoje domovské země.³¹²

Některé návrhy na zlepšení vztahu státu se svou diasporou jsou dle výsledků studie Haliloviće zlepšení komunikace pomocí médií a sociálních sítí, zavedení vhodnějších investičních mechanismů, čímž by se zlepšil i ekonomicko-investiční potenciál a urychlil místní rozvoj. Dalším doporučením je navázání styku s druhou generací diaspory, aby se zamezilo jejímu úplnému odcizení. Druhá a třetí generace by mohly ztratit pocit vazby k zemi, a proto by se v blízké budoucnosti mohl začít snižovat diasporický potenciál.³¹³ Dle Kingsleye Aikinse je diasporický kapitál, (dostupné zdroje-toky lidí, znalostí a peněz), dále programy v oblasti turismu, investic, exportu, kultury, sportu, dobrovolnictví a mentorství nepostradatelný. Každá politika ve vládě by měla zahrnovat představitele diaspory (agrikultura, právo, turismus atd), a tím se tento kruh uzavírá a tvoří jednotnou strategii.³¹⁴ „Pokud správně provedete strategie diaspory, vytvoříte pracovní místa, zaměstnanost a prosperitu“.³¹⁵

Na základě výzkumu *Anadolu Agency* ve vztahu k celkovému počtu obyvatel, každý třetí občan Západního Balkánu žije mimo domovskou zemi.³¹⁶ Trend může být problematický z hlediska klesající natality, snížení pracovní síly a lidského kapitálu v zemi, kvůli čemuž MLPU zdůraznilo emigraci mladých a vysoce vzdělaných lidí jako klíčovou otázku migrační politiky. BaH není v tomto poli výjimkou, neboť většina rozvojových států trpí odlivem mozků. Řešení tohoto problému musí být multidisciplinární (zlepšení kvality vzdělávání, poskytnutí zaměstnání, odstranění institucionálních překážek, korupce, překážek během přechodu do zaměstnání po „gap years“, právní stát, zvýšení standardu, placené stáže a jiné druhy odměn atd.).³¹⁷ Dle kvantitativních analýz je v Bosně podíl jak nížce, tak vysoce kvalifikovaných osob na vzestupu. Současná bosenská emigrace představuje nejproduktivnější část její populace, tj. mladé, kvalifikované a pracovně schopné obyvatelstvo. Současný odchod nezahrnuje pouze jednotlivce, jako tomu bylo

---

Invest“*, Priča o uspjehu ulaganja dijaspore u Bosnu i Hercegovinu u vremenu izazova za bh. Ekonomiju. Investicije dijaspore donose radna mjesta, inovacije i pristup svjetskom tržištu*, 2020, s. 6-7, <http://zepakadijaspore.com/wp-content/uploads/2021/02/USAID-DI-Publikacija-2020.pdf> (staženo 27.12.2021).

³¹² Halilović et al., *Mapiranje dijaspore*, 9.

³¹³ Efendić, Babić a Rebmann, *Diaspora and Development*, 11.

³¹⁴ „Expert Views at the Albanian Diaspora Summit“, IOM, <https://rovienna.iom.int/video/expert-views-albanian-diaspora-summit> (staženo 7.12.2022).

³¹⁵ Ibidem.

³¹⁶ „Zemlje zapadnog Balkana imaju najbrojniju dijasporu u Evropi“, Informer, <https://informer.ba/informer/zemlje-zapadnog-balkana-imaju-najbrojniju-dijasporu-u-evropi/> (staženo 4.12.2022).

³¹⁷ Halilović et al., *Mapiranje dijaspore*, 200.

v 70. letech minulého století, ale i celé rodiny.³¹⁸ Odchod je podmíněn „*kombinací ekonomických (nedostatek pracovních míst, nízké mzdy, špatné prostředí pro podnikání), politických (korupce a nepotismus, kriminalita, právní nejistota, nedostatek právního státu, diskriminace v oblasti lidských práv, politická nejistota, neefektivní a nedostupná veřejná správa) a sociálních faktorů (špatné zacházení s pracovníky, nedostatečně rozvinuté sociální služby – zdravotnictví, školství, sociální a důchodový systém)*“.³¹⁹ Zatímco v 60., 70. a 80. letech pracovní emigrace snižovaly nezaměstnanost v Jugoslávii, pozdější emigrační vlny nevytvářely „win-win“ situaci. Novější trendy emigrace nevymýtily nezaměstnanost, jelikož zemi opouštějí vysoce kvalifikovaní emigranti.³²⁰ Základem bosensko-diasporické globální sítě jsou pevné rodinné a jiné neformální vztahy, udržení lokálních identit a kulturních vazeb s vlastí. Dle studie Haliloviće a kolektivu, migranti z BaH nejsou viditelné menšiny, možná právě díky vysoké míře jejich integrace. Zdůrazňují, že většina dlouhodobých migrantů a těch spadajících do druhé generace neplánuje svůj návrat domů.³²¹ Bosenská diaspora se dnes však vyznačuje dobře organizovanou sociální, kulturní a ekonomickou výměnou v rámci sítě.

---

³¹⁸ Domazet et al., *Održivost emigracija*, 12.

³¹⁹ Ibidem, 68.

³²⁰ Halilović et al., *Mapiranje dijaspore*, 204.

³²¹ Ibidem, 5.

3 ANALYTICKÁ ČÁST

„Ve stereotypch je vinik našeho špatného vždy mimo nás, zatímco to špatné v ostatních je vždy v nich samých.“³²²

Jak psal Allport, *„příčiny našich frustrací často nehledáme v historických, společenských nebo ekonomických faktorech, ale svalujeme vinu na ostatní 'obětní beránky'“*.³²³ Z rozhovorů se obětních beránek vyčlenilo několik. Zajímavým faktem je, že pohled na tyto obětní beránky byl dvojitý, tzn., že obětní beránek byl z jednoho úhlu pohledu ospravedlňován z druhého nikoliv. Pro respondenty A a K je vina v obyvatelích. Ti jsou, jak uvádějí daní respondenti, pasivní, nečinní a depresivní. Neměli by očekávat, že všechno přijde samo, že se stát o vše postará a jednotlivci ničím nebudou muset přispívat.³²⁴ Dalším příkladem obětního beránka je pro respondentku A tentokrát samotný stát, a pro respondentku J politici. Dle respondentky A stát se o občany, stejně jako o lepší každodenní život, platy a infrastrukturu nestará. Naopak respondent R se domnívá, že diaspora napomáhá současné vládnoucí struktuře. Na položenou otázku, co lidé nejvíce vyčítají diaspoře, respondent K zmínil, že lidé by diaspoře neměli nic vyčítat a svalovat svoji zbabělost a vlastní nečinnost na ni. Obyvatelstvo, které v Bosně zůstalo po celou dobu války, by v doslovném smyslu mohlo být chápáno jako obětní beránek. Ale frustrace obyvatelstva, které zůstalo se mohou přelít na dalšího obětního beránka-diasporu, kterou mohou obviňovat z útěku. Obětního beránka respondenti uváděli spontánně v různých částech rozhovorů. Reciproční otázka k tomuto konceptu nebyla položena.

3.1 Skupinová nálepka

Je pozoruhodné, jak stejná otázka položena 18 různým lidem vyvolá různé odpovědi a odhalí různé způsoby přemýšlení. Názory jsou nesmírně zajímavé. Na rozdíl od stereotypů, které jsou zajímavé tím, že jsou sdíleny mnoha lidmi najednou, názory se různí.

První otázku *„Když řeknu diaspora, co je první, na co si vzpomenete?“* jsem položila na principu skupinové nálepky. Cílem bylo zjistit, jaká je první asociace, kterou si respondenti spojují s diasporou jako skupinou. Nebyly to stereotypní rysy, které zaznívaly často, ale spíše fakta, definice diaspory vlastními slovy. Odpovědi byly velmi pestré, a to z důvodu

---

³²² Kecmanović, „Etnonacionalni stereotipi“, 57.

³²³ Allport, *O povaze předsudků*, 194.

³²⁴ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022.

nemožnosti generalizace, o které budu hovořit později. Znamená to, že o žádném jedinci z diaspory nelze hovořit jako o skupinovém prototypu?

Nejčastější asociace/definice spjaté s diasporou byly „*skupina lidí, která odešla z domoviny do jiného státu z pracovních důvodů anebo z nouze (váleční uprchlíci)*“³²⁵, „*lidé, kteří odešli břichem za chlebem*“³²⁶ anebo za „*lepším zítřkem*“³²⁷. Respondent B si vzpomněl na válku³²⁸, respondent K na Německo³²⁹, respondent C na radost a procházky městem, respondentka D na lidi žijící „normálním“ životem, hodným každého člověka, respondent F a respondentka I na rodinu/lidi přicházející z ciziny za účelem návštěvy rodiny a zábavy. Nálepka respondentce M připomněla nespokojenost s rodnou zemí, respondentu R finanční aspekt, zatímco respondentka S diasporu vidí jako šťastné lidi, kteří měli šanci odejít.

Zajímavé je též to, že se v průběhu rozhovorů, kromě diasporických potvrdilo pár ustálených, již z teoretické části-známých nálepek ostatních národů, např. Britů nebo Jižanů „*(Britové-jsou odlišní, jiné zvyky), Francouzi jsou trochu neohrabanější, Italové, ti jsou podobní nám, Španělé a jižní státy, ti jsou víc relaxovaní,*³³⁰ *vím, že bychom si velmi dobře rozuměli, kvůli temperamentu, který je nám víceméně podobný, jsou otevření, věří, upovídání.*“³³¹

3.2 Jazykové volby: Diaspora z jazykového hlediska

„*Díky jazyku ukládáme stereotypy a podobná přesvědčení na kolektivní úrovni ...*“³³²

Respondenti dále ve vztahu k diaspoře v průběhu rozhovoru mnohokrát použili určitá jazyková spojení/idiomy která se k ní vážou a to „*trbuhom za kruhom*“ (břichem za chlebem) nebo odchod za „*bolje sutra*“ (pro lepší zítřky). Nálepka *diaspora* často aktivovala i přídavné jméno „*bahat*“ (nejbližší překlad dle Lingea slovníku *arogantní/nadutý*) nebo konjugovaný tvar slovesa *bahaćenje* (*arogance/vychloubaní*, dle Jazykoslovce *chovat se arogantně-např. s penězi, předstírat důležitost*³³³). Dalším

³²⁵ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022. Též Osobní rozhovor s respondentem B, 9. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou L, 12. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou O, 14. 4. 2022 a Osobní rozhovor s respondentem R, 17. 4. 2022.

³²⁶ Osobní rozhovor s respondentem B, 9. 4. 2022. Též Osobní rozhovor s respondentkou N, 14. 4. 2022.

³²⁷ Osobní rozhovor s respondentkou E, 10. 4. 2022 a Osobní rozhovor s respondentkou N, 14. 4. 2022.

³²⁸ Osobní rozhovor s respondentem B, 9. 4. 2022.

³²⁹ Osobní rozhovor s respondentem K, 12. 4. 2022. Slovo Německo/německý zaznělo v rozhovorech 70krát.

³³⁰ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022.

³³¹ Osobní rozhovor s respondentkou S, 18. 4. 2022.

³³² Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 11-12.

³³³ „Bahatiti se značenje i definicija“, Jezikoslovac, <https://jezikoslovac.com/word/avcq> (staženo 1.8.2022).

přídavným jménem, které zaznělo několikrát ve vztahu k životu diaspory je „*lagodan život*“ (pohodlný život). Potvrdilo se, že jazyková volba ovlivňuje percepce vyprávěného, např. při vysvětlování, jak žije diaspora respondentka D použila výraz „*uvaliti se u firmu*“,³³⁴ což není neutrální slovní spojení. Je to spojení předsudečné, označující způsob dostání se do firmy způsobem, kdy člověk dělá málo, vydělává hodně a dostává se mu ochrany. Naopak jazyková volba slova „*zaposliti se u firmi*“ (zaměstnat se ve firmě/nastoupit do firmy) byla neutrálnější, označující normální proces při hledání zaměstnání, které nevypovídá o postavení pracovníka v dané firmě, a ještě méně o tom, jak se tam dostal.³³⁵ „*Někdo má štěstí a podaří se mu uvaliti se někam do firmy, ale pak je to úplně jiné, když máte obrovský plat.*“³³⁶

Dalšími často zaznívajícími jazykovými označeními byly „*nadobudan*“ (nadějný), doslova „vzbuzující naději“, slovo, které má jinou konotaci-nafoukaný, „tam nahoře“ (geograficky Evropa), „venku“ či „v diaspoře“ (v zahraničí), „u vás“ a „u nás“. „*To přemýšlení a ty plané řeči mi vadí, odešel jsi před půl rokem a pak mi říkáš 'tam u nás'*“.³³⁷ V češtině neexistující slovo „*dijasporac*“ označuje člověka z diaspory (též *dijasporci*-množné číslo). „*Pun kao brod*“ (plný jako loď), doslova přeplněná nákladní loď. Termín se používá výhradně pro peněžní bohatství, pro hodně bohatého člověka, který se doslova topí v penězích. Jak vyprávěl respondent B, diaspora ze sebe dělá chytráka, tj. „*pametuje*“ (ironicky, předstírat, že je moudrý, většinou s málo nebo bez žádných zkušeností). Diaspora se též „*folira*“ (chová se neskromně). Západ je používán jako synonymum pro zahraničí, cizinu, přestože diasporu najdeme i v jiných částech světa než na západní části zeměkoule. Západ je tedy vnímán nikoliv jako čistě geografický determinant, neboť v Austrálii a Turecku jsou též diaspory, ale západ jako socioekonomický determinant, utopie, kde je dobro, vyspělost a prosperita. Jazykové volby ovlivňují šíření stereotypů. Slova podržená v následujících kapitolách byla vysvětlena výše. Pro Sarajevany a lidi, žijící v Bosně, kteří se nikdy neodstěhovali za její hranice používám dva výrazy: zůstávající, místní.

³³⁴ Pro toto slovo neexistuje v češtině vhodný ekvivalent.

³³⁵ Dalším příkladem slova s dvojitým významem může být například slovo vtěsnat se, *stisnuti se*, což vypovídá o lakomosti.

³³⁶ Osobní rozhovor s respondentkou D, 10. 4. 2022. Předsudek o obrovském platu.

³³⁷ Osobní rozhovor s respondentkou L, 12. 4. 2022.

3.3 Kontakt s diasporou

Přestože se říká, že v Bosně neexistuje osoba, která by neměla někoho „v diaspoře“ nebo alespoň neznala někoho, kdo momentálně žije v zahraničí bylo nutné tuto otázku položit pro objektivizaci výzkumu. Důvodem je zjištění, do jaké míry jsou respondenti obeznámeni s životem diaspory, jak časté jsou jejich kontakty, což může značně ovlivnit jejich percepce, udržování stereotypů či otevřenost mysli, pochopení a míru připravenosti měnit případné stereotypy a názory ohledně ni, jak na individuální, tak i na kolektivní úrovni.³³⁸

Mezi monolitními odpověďmi na otázku „*Znáte někoho z bližšího okolí, rodiny, přátel, kdo momentálně pobývá v zahraničí?*“ ve formě „*Ano, znám jich dost*“, je unikátní odpověď respondenta R, který je ojedinelý v tom, že žádné kontakty s diasporou nemá. Zná pár případů, ale kontakt, jak říká neudržují. Tento fakt značně ovlivnil projev jeho názorů a poskytování relevantních odpovědí na otázky.

Jedenáct respondentů kontakt s diasporou udržuje skrze přátele, čtyři respondenti mají v zahraničí děti, osm respondentů rodinu. Je možná kombinace těchto odpovědí (ti, kteří mají přátele zároveň mají i rodinu). Kontakt zůstávajících a větší provázanost s diasporou značně obohatily odpovědi, popis zkušeností a situací, kde se tito respondenti více zapojovali do konverzace a odpovídali živěji, s citem pro detail. Jejich zkušenostní základna byla pochopitelně větší.

3.4 „Obraz v naší hlavě“-Žije diaspora lépe?

Stereotypy a předsudky se začaly projevovat již v odpovědích na tuto nepřímou otázku. Všechny stereotypní názory projevené na položené otázce „*Jak si představujete život lidí v diaspoře?*“ a „*Myslíte si, že diaspora žije lépe?*“ lze rozdělit do dvou kategorií, na pozitivní a negativní.³³⁹

Sarajevané považují život v cizině všeobecně za perspektivnější, avšak ne ve všech ohledech. Všichni respondenti se shodují, že státy, ve kterých diaspora žije, jsou regulovanější. Mezi pozitivní aspekty řadí: celkově lepší život, uspořádanější státy, větší práva, organizovanější život, vyšší platy a životní standard, lepší politickou situaci, více

³³⁸ Nežjišťovala jsem konkrétní zemi pobytu jednotlivců z diaspory, neboť tato informace není podstatná z hlediska udržovaných stereotypů, které se vážou na bosenskou diasporu jako skupinu napříč světem, bez ohledu na cílovou zemi.

³³⁹ Ojedinelé názory není přínosné uvádět za stereotypní z důvodu vzácnosti jejich opakování. Pokud však ojedinelé odpovědi obsahovaly dobrý příklad stereotypů a předsudků o diaspoře byly zařazeny a okomentovány.

možností, častější cestování, lepší pracovní uplatnění, snadný/pohodlný život (*lagodan život*³⁴⁰), přizpůsobení se nové společnosti apod.

Menší část respondentů (3) svými odpověďmi naznačila, že diaspora nežije kvalitnějším životem v cizině, neboť obraz života na Západě je značně zidealizovaný. Domnívají se, že diaspora musí mnohem více pracovat a má více povinností. Dalším problémem je obtížnější socializace a společenský život, který je ztížen nedostatkem volného času (mimo jiné „promarněného“ v přepravě a v práci). „*Možná v tom smyslu, že žijí ve spořádanějších zemích...ale nemyslím si, že žijí kvalitnější život, protože Západ je stejně krutý pro přežití, myslím, že to jsou vlastně jen nuance, v materiálním smyslu, vydělávají víc, utrácejí víc... Myslím, že žijí vážnější život v tom smyslu, že nemají ten společenský život... a myslím, že to vnímání exotiky západu je jen obraz, který se vytváří, že se snad všichni snaží ukázat, že jsou úspěšní, že mají nějaké vyřešené životy, ale ve skutečnosti je život všude možná v odstínech stejný nebo podobný...“³⁴¹ Podobný obraz života na západu sdílí i respondenti I, K, L O, a R. Téměř žádný z respondentů život na západě neromantizuje, uvědomují si potíže, se kterými se člověk v cizině může potýkat a, že tamější život není bez problémů.*

Jako parametr pro zvolení respondentů byl předpoklad, že nikdy nežili v cizině. „*Nikoho nevidíte na procházce. U nich je to jen práce, práce, práce. Když přijedete ráno, cesta do práce vám trvá hodinu a půl. Když skončíte ve 4, je to ještě hodina a půl jízdy, možná 2 hodiny, protože dálnice jsou tak přeplněné, je to katastrofa. A když se vrátíte domů, nemůžete se dočkat, až se najíte, osprchujete a půjdete spát. ... to je práce gastarbeitera.*“³⁴² Citát vytváří dojem, že vyprávějící osoba vypráví z první ruky, ze svých přímých zkušeností. Dejme tomu, že se jedná o zkušenost z druhé ruky. Zde nastává problém, že předsudek bez předchozí zkušenosti nebo dojem utvořen na základě příběhů, které slyšíte, mohou vytvořit realitu, ve kterou se začne věřit. Šířením oné zkušenosti se u lidí bez předchozí zkušenosti s danou věcí zaplňuje mezera informacemi z druhé ruky, které nadále začínají brát za danost a vlastní znalost/zkušenost s diasporou. A tak vzniká stereotyp. Vše z uvedeného úryvku může a nemusí být pravdivé. Ale v případě, že realita taková není, dochází k šíření mylné představy, na což jako pozorovatel upozorňuji. Mým cílem zde není ověřit pravdivost zvoleného výroku, ale na jeho příkladu upozornit na proces utváření a šíření předsudků a stereotypů.

³⁴⁰ Osobní rozhovor s respondentem B, 9. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentem G, 11. 4. 2022 a Osobní rozhovor s respondentkou J, 12. 4. 2022.

³⁴¹ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022.

³⁴² Osobní rozhovor s respondentkou D, 10. 4. 2022.

Na základě domněnek Sarajevanů o životě „v diaspoře“ jsem získala výpovědi o životě v Bosně. Pokud je život v diaspoře měřítkem všeho, čím život v Bosně není, pak dostáváme reciproční prohlášení o životě v Bosně, který je snadný, práce jsou sice hůře placené, ale zato snazší, společenský život je dobrý. Když respondenti říkají, že život v diaspoře je spořádanější, znamená to, že jsou si vědomi nespořádanosti systému v Bosně, nemožnosti častého cestování, nižších mezd, ale též nižších poplatků, nájemného, dobrého společenského života, udržování vztahů mezi lidmi apod. Pro respondenty mohou nedostatky Západu poukazovat na jeho deviace, ale na druhou stranu mohou v některých ohledech sloužit i k revalidaci Bosny a života v ní. Někteří respondenti život v diaspoře vidí jako velmi těžký a vyčerpávající, kompenzovaný slušnými příjmy a spořádaností systému. Pár respondentů se domnívá, že diaspora prožívá obrovský tlak.³⁴³

„No, neromantizuj si to, už jsem dost starý na to, abych věděl, že to není tak kouzelné, myslím, že je to dokonce velmi těžká práce, že je nečekají dobře placená místa, která jsou především vyhrazena pro domácí ... ale dřinu si nyní kompenzují solidními příjmy, ale především životem ve spořádané společnosti.“³⁴⁴

Největší shoda názorů se projevila ohledně tří faktorů:

1. diaspora pracuje více či dokonce neustále,
2. žije v uspořádanějších zemích,
3. vydělává více.³⁴⁵

Pouze tři respondenti se shodli na tom, že život v cizině lze celkově označit za lepší, ve všech ohledech. Zajímavým zjištěním při analýze nabízených odpovědí je fakt, že některé z nich jsou výrazně kauzální. Častější cestování je umožněno vyššími platy a vyšším životním standardem. Pohodlný život lze mít díky uspořádanosti systému, finančnímu zabezpečení a organizovanějšímu životu. Z širší perspektivy jsou pozitivní a negativní názory vyrovnané. Jednou z nejčastějších odpovědí bylo, že „diaspora pracuje víc“, což podle většiny respondentů patří do kategorie negativních názorů a je spjatá s nejčastější odpovědí číslo 3: „vydělávají více“. Ta už zapadá do pozitivního obrazu života diaspory. Respondenti si uvědomují, že vyšší platy jdou rukou v ruce větším objemem práce, ale i s nedostatkem volného času a nekvalitním sociálním životem. „No nevím, podle mě mají

---

³⁴³ Osobní rozhovor s respondentem G, 11. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou E, 10. 4. 2022 a Osobní rozhovor s respondentem R, 17. 4. 2022.

³⁴⁴ Osobní rozhovor s respondentem K, 12. 4. 2022.

³⁴⁵ Každá z výše uvedených odpovědí zazněla 6x

*mnohem více povinností a mnohem méně volného času. Nějak si myslím, že se tady žije mnohem lépe, když uvážím všechny věci...Takže, není to tak, že bych jim ten život moc záviděla.*³⁴⁶

Bosně chybí uspořádanost systému, lepší finanční zabezpečení a stabilní politická situace. Západu naopak volný čas, společenský život a menší objem práce. Bosna má dobrý společenský život, dobré mezilidské vztahy, nízké poplatky. Západ politickou stabilitu, finanční zabezpečení, lepší práce a více možností ve všech ohledech. Otázkou je, co kdo považuje za důležité. Shrnu-li stručně tuto pasáž, hlavní pozitivní faktor spočívá ve finančním aspektu, stabilní politické situaci a spořádanosti systémů a života.

3.5 O pochopení odchodu

Jak vnímáte lidi, kteří odešli? Jsou sobečtí, utečenci nebo chápete z jakých důvodů odcházejí?

Výše položená a jedna z klíčových otázek překvapivě inspirovala řadu podobných odpovědí, které se vyznačovaly téměř stoprocentní shodou názoru a pochopením. Způsob vyjádření pochopení se různil, ale ve výsledku žádný z respondentů neodsoudil odchod a nemyslel si, že se jedná o utečence. „*Obecně si myslím, že je to velký potenciál a že je to dobrá příležitost. Takže je dobře, že se lidé stěhují a je to štěstí pro každého jednotlivce si v tom smyslu rozšířit obzory, a ano, možná že neštěstí této války mělo jedinou pozitivní věc, a to, že odstěhovala lidi mimo Bosnu a dala jim nové příležitosti v životě.*“³⁴⁷

Osm respondentů přímo použili výraz „*rozumím/chápu*“.³⁴⁸ Pět respondentů³⁴⁹ se shodlo nad tím, že nikdo nemá právo odsuzovat rozhodnutí lidí odstěhovat se v případě, že nejsou spokojeni se svým životem a se situací v zemi (politickou, ekonomickou, sociální).³⁵⁰ Pochopení vycházelo i z nepřímých odpovědí a z celkového kontextu výpovědi. Zatímco 3 respondenti³⁵¹ si myslí, že se jedná o štěstí mít možnost odchodu, jen respondent R, opět

---

³⁴⁶ Osobní rozhovor s respondentkou I, 12. 4. 2022.

³⁴⁷ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022.

³⁴⁸ Osobní rozhovor s respondentkou E, 10. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentem G, 11. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou J, 12. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou L, 12. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou M, 13. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou N, 14. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou O, 14. 4. 2022 a Osobní rozhovor s respondentem P, 16. 4. 2022.

³⁴⁹ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou D, 10. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentem F, 11. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou O, 14. 4. 2022 a Osobní rozhovor s respondentem P, 16. 4. 2022.

³⁵⁰ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022 a Osobní rozhovor s respondentkou D, 10. 4. 2022.

³⁵¹ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentem G, 11. 4. 2022 a Osobní rozhovor s respondentkou S, 18. 4. 2022.

jedinečný svou odpovědí a tím, že kontakty s diasporou nemá, si myslí, že tito lidé pravděpodobně nejsou šťastní. „*Svým způsobem je mi líto těch lidí, kteří odešli a kteří asi nejsou šťastní... není tam štěstí...*“.³⁵² Respondent R měl též pochopení pro odchod.

Nestabilita (politická, sociální), problémy ve zdravotnictví a soudnictví, finanční zabezpečení, lepší budoucnost a příležitosti, strach, nacionalismus a další okolnosti jsou dle respondentů nejčastější důvody odchodu. Tři respondenti přímo ze svých zkušeností promluvili o osobách, které v Bosně byly velmi dobře situované, ale přesto se rozhodly zemi opustit kvůli politické situaci. Nechtěli totiž, aby jejich děti vyrůstali v polarizované společnosti.

Dva respondenti³⁵³ měli pochopení pro odchod, ale neospravedlňovali jej. Oba se shodli na tom, že je zapotřebí „*zkusit dát ze sebe všechno a pak, když to nepůjde, hledat štěstí někde jinde*“.³⁵⁴ Respondentka I zároveň byla jednou z těch, kteří své pochopení nevyjádřili přímo větou „rozumím, chápu“, ale její odpověď trochu obešla vyjádření vlastního postoje a položenou otázku. Její pochopení bylo jedno z nejméně přesvědčivých, jelikož nevyjádřila vlastní názor, jak vnímá někoho, kdo opouští stát, ale popsala, z jakých důvodů k tomu dochází. Pro absenci úplného odmítnutí a parametrů nepochopení přímo v této otázce, a kvůli objektivizaci odchodu jeho příčinami, byla její odpověď zařazena též jako chápavá. „*No, nemůžu říct, že by byli sobečtí, myslím si, že každý jde po nějakých lepších příležitostech, možná kvůli nějakým jiným okolnostem v životě, většinou možná kvůli nějaké politické situaci, takže teď to není nic osobního, že by šel jen pro sebe, většinou lidé odchází kvůli svým dětem.*“ V následujících podkapitolách se k jejímu postoji vrátím.

Tři respondenti (B, K a O) přiznali, že dříve odsuzovali diasporu a neměli pro ni pochopení. Cítili se zrazeni, jelikož oni během války zůstali bojovat pro svůj stát. „*Jelikož jsem byla ve válce, když válka skončila, nezbylo nám nic a těžko jsme žili dál... My jsme ty lidi odsuzovali, protože to byli uprchlíci, odešli během války... A vlastně většina těchto lidí odešla, protože během 15 minut o všechno přišla. A nikdy jsem o těch lidech takhle nepřemýšlela... ne že bych tomu rozuměla, ale teď si myslím, že by bez diaspory tato země nepřežila těchto 30 let.*“³⁵⁵

---

³⁵² Osobní rozhovor s respondentem R, 17. 4. 2022.

³⁵³ Osobní rozhovor s respondentem G, 11. 4. 2022 a Osobní rozhovor s respondentkou I, 12. 4. 2022.

³⁵⁴ Osobní rozhovor s respondentem G, 11. 4. 2022.

³⁵⁵ Osobní rozhovor s respondentkou O, 14. 4. 2022.

Tato otázka potvrzuje 2 fenomény zmíněné v teorii. Zaprvé „*Pokud je člověk schopen opravit ve světle nových skutečností svůj chybný úsudek, nemá předsudky.*“³⁵⁶ Schopnost třech respondentů opravit své chybné ukvapené soudy ukazuje na neexistenci předsudků vůči diaspoře. Mohlo se zde jednat o posouzení silně valenčních atributů. „*Sebeprezentační zaujatost bude vážná, když se posuzují silně valenční nebo společensky žádané atributy.*“³⁵⁷ Za účelem lepší sebeprezentace mohlo dojít k případnému zkreslení odpovědí.

3.5.1 Ekonomičtí migranti vs. váleční uprchlíci

„*Zdůvodnění, že někdo odešel, aby si zachránil život nebo zachránil nervy a část svého mládí, je v pořádku...Někdo strávil celý svůj život v jedné práci, na jednom místě a pokud někdo takový život nechtěl, je to věc volby.*“³⁵⁸

Otázka „*Rozlišujete mezi ekonomickým migrantem, který odešel za prací, vyšší životní úrovní nebo z politických důvodů a migranty, kteří utekli před válkou na začátku 90. let? Mají váleční uprchlíci oprávněnější důvod k odchodu?*“ přinesla dva zajímavé shodné postoje respondentů B a D. „*Ten rozdíl je přesně vidět, alespoň z mého pohledu. Lidé, kteří odešli ve válce, můžu říct jsou trochu více nafoukaní*³⁵⁹, a když přijedou do Sarajeva, tak nějak mám pocit, že se na nás dívají svrchu, zatímco tato poválečná generace, která odešla, tomu tak trochu více rozumí, nemají takový *nabubřelý*³⁶⁰ postoj.“³⁶¹ Důvod pro taková zjištění nevedli. Taková kategorizace má blízko předsudku, z důvodu svého neopodstatnění. Mají-li takovou generalizaci na mysli, mohou respondenti automaticky zařazovat podobné případy do dvou uvedených škatulek, čistě na základě znalosti doby odchodu diaspory.

Více než polovina respondentů považuje odchod válečných uprchlíků za legitimnější (10), avšak všichni migranti měli své důvody. Finální výsledek je ten, že zemi nakonec opustili. Kromě klasifikace na válečné a ekonomické uprchlíky tři respondenti klasifikovali i ty ekonomické do dvou podskupin: 1. na skutečné ekonomické migranty a 2. na ekonomické migranty bez skutečné potřeby. „*Podle mého názoru existují 2 typy ekonomických*

³⁵⁶ Allport, *O povaze předsudků*, 41.

³⁵⁷ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 126.

³⁵⁸ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022.

³⁵⁹ Nadobudán, vysvětlení v podkapitole *Diaspora z jazykového pohledu*, nafoukaný, povýšený, nabubřelý, nadutý.

³⁶⁰ Ibidem.

³⁶¹ Osobní rozhovor s respondentem B, 9. 4. 2022.

migrantů, ti, kteří jsou skutečně ekonomickými migranty, kteří zde nemohou najít práci, ze které by sobě a své rodině zajistili jakýsi 'normální život'... A jsou tací, kteří odchází, a přitom tady mají podmínky pro, podle mě, slušný život.“³⁶² U druhého typu ekonomických migrantů se kromě finančního aspektu často do rozhodování zapojuje i aspekt nespokojenosti s politickou situací, sociálním zabezpečením či celkovým životním standardem a příležitostmi. Respondent G je pojmenoval jako „protisystémové migranty“.

Zde se znovu vrátím k respondentce I, jako ke zvláštnímu případu, ne kvůli výjimečnosti její odpovědi (ve skutečnosti tři respondenti neviděli rozdíl mezi ekonomickými a válečnými migranty), ale pro pozdější kontrastování odpovědí a názorů, které ve vztahu k odchodu uvedla. „No, každý měl svůj důvod pro odchod. Takže teď nemůžu říct. Myslím, že tito odešli z vlastní vůle a tito odešli z vlastního rozhodnutí. V zásadě není žádný rozdíl.“³⁶³

3.6 Změna chování

„Záleží, z jakého prostředí odešel, do jakého prostředí se nastěhoval, co tam dělá, co ho obklopuje. Čím vlastně ve své podstatě je.“³⁶⁴

Pokud analyzujeme stereotypy, které se váží k bosenské diaspoře, je zapotřebí k nim přistoupit z více úhlů. Co je to, na co zůstávající reagují? Co by mohlo vést na prvním místě ke vzniku stereotypů? Spatřují nějakou propast, kterou by fyzické oddělení a život v jiných prostředích mohly způsobit? Snažila jsem se zjistit, zda Sarajevané shledávají změnu v chování diaspory, a pokud ano v jakých ohledech nejvíce. Cílem bylo zjistit, jak se bosenská diaspora chová v očích Sarajevanů, a zda ji ovlivnil „chlad západu“?³⁶⁵ Zajímalo mě též, zda o osobě s jinými pohledy, která se neztotožnila se životem a se situací v Bosně, lze hovořit jako o outsideru a také, zda život v zahraničí přeměnil „naše“ lidi v outsidersy? Položené otázky zněly takto: „Všimli jste si, zda se tito lidé po odchodu změnili a zda na ně mělo přesídlení vliv, pozitivní či negativní? Chovají se jinak? Jak? Co se Vám na tom líbí nebo Vám vadí? Jaké jsou vaše zkušenosti?“ a „Myslíte si, že se odcizili a že je ovlivnil „chlad“ (západu)? Lze hovořit o outsidersch?“ Nemožnost generalizace bude doprovázet celou práci. I zde byly odpovědi pestré.

³⁶² Osobní rozhovor s respondentkou J, 12. 4. 2022.

³⁶³ Osobní rozhovor s respondentkou I, 12. 4. 2022.

³⁶⁴ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022.

³⁶⁵ „Chlad Západu“ je ustáleným slovním spojením v balkánském prostředí, které není běžným spojením v českém jazyce. Jedná se o zažitou představu Balkánců o lidech ze Západní Evropy, které považují za chladné a odtaziť. Pro účel této práce je však tento termín klíčový.

Každá změna nás ovlivňuje a formuje. To, jak se se změnou vypořádáváme je záležitost individuální. Změna kulturního, jazykového a sociálního prostředí musela mít vliv i na nově příchozí. Respondenti jsou si toho vědomi. Tak například, bez uvedení, zda se jednalo o změnu pozitivní či negativní, všeobecnou změnu chování diaspory hlásilo sedm respondentů. Dalších šest konkretizovalo, že se jedná o změnu výhradně pozitivní, zatímco tři nespatořovali žádnou změnu u bosenské diaspory. Kvůli přesvědčení, že není možné generalizovat, dva respondenti neposkytli přímé odpovědi. Ti zdrženlivější uvedli, že hodně záleží na tom, kdo a jakým způsobem zvládl adaptaci. Například u přizpůsobivějších lidí je možné spatřit pozitivní změnu, celkově větší spokojenost, což znovu kauzálně vychází z lépe placených pracovních míst, stability a zabezpečení. U lidí, kteří adaptaci nezvládli nejlépe, je podle respondentů patrnější nostalgie a touha po návratu do vlasti. O nostalgii bude dále řeč. Dvě respondentky poznamenaly, že změna je úzce spjatá s tím, jakou je člověk osobností, co je jeho podstatou, co nosí v sobě a přináší z „domova“ (laskavost, slušné chování a výchova). Myslí si, že tento aspekt neumožňuje změnu k horšímu a díky tomu, se člověk nikdy neodcizí od místa, ze kterého pochází. Pokud hovoříme o pozitivní změně, Sarajevané ji nejvíce spatřují v kulturním rozvoji, rozšiřování obzorů a akceptaci části evropské kultury a demokratických principů (dodržování pravidel, trpělivost, sociální řád ad.). *„Podle mého názoru z velké části všichni pozitivně změnili své chování, přijali něco z evropské kultury a tak. Neříkám, že kultura je krásnější a lepší než ta naše, ale z velké části se změnili k lepšímu.“*³⁶⁶

Patrná je i změna materiální stránky (oblečení, lepší auta atd), kterou však nepovažují za větší kvalitu či úspěch. *„Mohu tedy říct, že úroveň vzdělání je úměrná té skromnosti. Ti, kteří jsou kvalitní v tomto smyslu vzdělání, jsou skromní a prostí, a pak máte ty, kteří sledují materiální úroveň úspěchu, pak je to doprovázeno arogancí, určitým veřejným exponováním, nedostatkem určitých mravů...“*³⁶⁷ Dle respondentky I je diaspora teď citlivější vůči situaci v BaH. *„Možná jim něco, co se tady děje, vadí víc než nám, kteří jsme na to už zvyklí.“*³⁶⁸ K tomu se přiklání i respondent B a respondentky D a S. To, v čem se tito lidé změnili, je jejich perspektiva, kvůli které dochází ke kritice zůstávajících z jejich strany. Říkají, že diaspora už nemá pochopení pro místní poměry a lidi, kteří jsou případně

---

³⁶⁶ Osobní rozhovor s respondentem B, 9. 4. 2022.

Takový jedinec dle Allporta dokážou *“vidět mnoho chyb na vlastním národě, a předpokládáme, že si upřímně přejí vybudovat ideální společnost, kde se budou mísit dobré stránky mnoha kultur“*.³⁶⁶ Pořád takový jedinec bude hájit svůj jazyk, víru a kulturu. Allport, *O povaze předsudků*, 75.

³⁶⁷ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022.

³⁶⁸ Osobní rozhovor s respondentkou I, 12. 4. 2022.

ke změně odhodlaní, ale systém jejich akce znemožňuje. Negativní aspekt změny lze spatřit v nedostatku empatie vůči zůstávajícím. Respondentky N a M jako další negativní aspekt vyzdvihly chvástání a nafoukanost části diaspory. „Znám spoustu lidí, kteří když se sem vrátí chovají, jako by posbírali všechnu moudrost světa. A na druhé straně máte lidi, kteří se chovají úplně normálně³⁶⁹ a vedou stejný život, at' jsou kdekoli.“³⁷⁰

Zde je zapotřebí věnovat pozornost části věty „...kteří se chovají úplně normálně“. Může být problematické určit, co je normální chování. Norma je to, co považujeme za normální, ale normou jsou i naše etická omezení, která se liší osoba od osoby. Jelikož respondentka neupřesnila, co považuje za normální chování, je možné, že alespoň částečnou výpověď o normách poskytnou nejčastější stereotypy. „Sociálně přenášené stereotypy obvykle odrážejí sociální normy – obecně přijímané způsoby myšlení, cítění a chování, na kterých se lidé ve skupině shodují a schvalují je“.³⁷¹ Jen velmi zřídka se někomu bude líbit odchylka od normy, ještě méně pravděpodobně se dle ní bude chovat. Respondenti odchylku od norem nepřímo nepodporovali. Při absenci normality, si ji najednou začneme uvědomovat a proti abnormalitě začneme bojovat, alespoň jejím zdůrazněním. To je určitým způsobem také forma protestu. „Abnormalita cílové skupiny může definovat předpokládanou normu vlastní vnitřní skupiny.“³⁷² Abnormalita ve vztahu k diaspoře se může projevat v jejím chování, oblékání, vlastnostech a názorech, v něčem novém, na co zůstávající nejsou zvyklí. Odstěhováním se diaspora opustila jednu normu a přistěhovala se do normy nové. Ta začíná být jejich normou, v případě, že se zcela oprostili od starých normalit. Domů se vrací s novými již svými normami, které nemusí vždy být akceptovány. Ty nové normy útočí na normy staré a z toho máme nesoulad dvou norem. Diaspora může být na svoji novou normalitu hrdá (ve vztahu k předešlým otázkám např. v cílových zemích mají větší objem práce, doma panuje uvolněnější atmosféra, méně stresu) protože si myslí, že je oproti staré normalitě mnohem náročnější. Až se zvládnutá náročnost stane vaší normalitou, ta je automaticky nadřizena všem ostatním formám normality, které jsou ve vztahu k ní shledány jako slabší. Jiná „norma“ u diaspory může být zaměňována s nesrdečností a nafoukaností, a v případě absence sebekritiky a tolerance může být chápána jako útok na normalitu vlastní. Respondentka S sumarizuje výše řečené:

---

³⁶⁹ Mimo kurziv z důvodu upozornění. Stejně tak jsou podtržena slova, která jsem z jazykového hlediska okomentovala v *Jazykových volbách*.

³⁷⁰ Osobní rozhovor s respondentkou M, 13. 4. 2022.

³⁷¹ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 63.

³⁷² Stangor a Crandall, *Stereotyping and prejudice*, 135.

*„Nemyslím si, že jsou chladní, jsou jen jiní, my máme apriori tendenci definovat chlad podle svých úzů, to je pro nás chlad“.*³⁷³

3.6.1 „Chlad“ za Západu

*„Domnívám se, že tento pocit „chladu“ je stále více pocíťován mezi obyvateli Bosny a Hercegoviny, protože Evropa k nám stále více přichází, bez ohledu na to, jak rychle k ní směřujeme my.“*³⁷⁴

S otázkou: *„Zda diasporu ovlivnil 'chlad' ze západu?“* nesouhlasilo dvanáct respondentů. Naopak byli toho přesvědčení, že chlad západu je přesně to, co diasporu odrazuje. Ve vztahu k tomu si „naši“ lidé hledají sobě podobné, příklání se lidem z prostoru Balkánu (potvrzení teoretického konceptu příklonu k sobě podobným).³⁷⁵ Tohoto fenoménu jsem se částečně dotkla i ve své bakalářské práci. Ostatním evropským národům přijde záhadné, že se etnika, která v Bosně v 90. letech proti sobě válčila, v cizině příklání k sobě více. *„Je to odcizení, možná prostředí, chlad těch druhých lidí nebo jazyková bariéra, že je pro vás snazší říct, předat emoce, nějaké své myšlenky někomu, kdo vyrostl ve stejném prostředí, ví, jak vtípkovat, vyrůstal v určitém období. Řekněme, že s takovými lidmi je pro vás snazší dosáhnout nějakého společenského kontaktu než s cizími lidmi.“*³⁷⁶ Možná bychom tímto mohli vysvětlit případnou bariéru a nepochopení mezi zůstávajícími a diasporou a nemožnost najít společnou řeč ohledně určitých témat. Jejich každodenní život a prostředí se liší a nemusí si rozumět. Diaspora je mimo Bosnu příliš dlouho, a naopak v cizině příliš krátce na to, aby se cítila stoprocentně např. Němci. Lidé z bosenské diaspory proto nacházejí největší porozumění u dalších Balkánců v diaspoře, neboť s nimi sdílí podobnou zkušenost.

Dále dostáváme výpověď o Bosně. Pokud je západ chladný, Bosna taková není. *„Nemyslím si, že jsou nějak přátelští, že budou naslouchat, že budou pomáhat, že zakročí a tak. Myslím, že jsou lidé na Západě obecně trochu chladnější.“*³⁷⁷ Jak již zaznělo v teoretické části, může se jednat o diferenciaci vlastní skupiny od ostatních za účelem pozitivního sebehodnocení.³⁷⁸ Podle respondentky S lidé v Bosně „jdou za srdcem“ a jsou emocionální, zatímco Evropa je převážně racionální. Pokud jsou lidé na západě chladní, v

³⁷³ Osobní rozhovor s respondentkou S, 18. 4. 2022.

³⁷⁴ Osobní rozhovor s respondentkou E, 10. 4. 2022.

³⁷⁵ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 45.

³⁷⁶ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022.

³⁷⁷ Osobní rozhovor s respondentkou M, 13. 4. 2022.

³⁷⁸ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 45.

Bosně jsou vřelí, přívětiví a milí.³⁷⁹ Je to něco, co v lidech z Bosny zůstává, kamkoliv šli, podle respondentů. Chlad je mezi Sarajevany považován za negativní rys. Respondentka O, jednou z čtyř spatřující „chlad“ u diaspory, říká, že „je proto důležité, aby lidé cestovali. Lidé, kteří cestovali, prošli celý svět a viděli různé kultury, různé národy, jinou životní úroveň, tomu rozumějí, a ti, kteří ne, pro ně je to nyní možná forma arogance.“³⁸⁰ Podpořila ji i respondentka A. Většina respondentů měla dojem, že diaspora se nemůže dočkat příjezdu zpátky do Bosny, všechno jim přijde krásné, jsou nostalgičtí, chybí jim bosenský „duch“, jídlo a pohodlí. Je to poetická vize Bosny, dle respondentek A a S a respondenta K.

3.6.2 „Větší Němec než Němci“: Fenomén zapomínání jazyka

„Možná regionálně takovou diasporu mají Albánci, v diaspoře jich je tuším 9 milionů, v Albánii jen 3 miliony, možná ještě méně příznivé než u nás. Takže teoreticky mohou pracovat v pekárně v Londýně a nenaučit se dostatečně anglicky, aby si jazyk zachovali. Myslím si, že naše diaspora funguje v prostředí, které ničí jejich jazyk a nutí je ho zapomínat.“

Začínám podkapitulu výše uvedeným citátem z několika důvodů. Zaprvé se jedná o z teoretického hlediska zajímavý citát. Popisuje příklad subkulturního substrátu diaspory albánské, která je na rozdíl od bosenské ve skutečnosti kompaktní a jednotná. Zadruhé, citát obsahuje stereotyp o Albáncích (stereotyp, že Albánci pracují buď v pekárnách anebo v cukrárnách). Za třetí, *stereotypizace slouží k vyzdvižení vlastní a marginalizaci*³⁸¹ *cizí skupiny*. Ve srovnání s albánským případem vyzdvihuje vlastní skupinu, která je v něčem lepší (integrace do cizích společností vs. ghettoizace). U posledního citovaného tvrzení nelze utvrdit, zda se jedná o předsudek opodstatněný (zkušenost z první, druhé ruky, ovládnutí tématu a znalosti atd). V případě, že se jedná o předčasné a neopodstatněné úsudky a dojem, lze ho též označit za předsudek.

„Myslíte si, že se jejich jazyky opravdu mísí, nebo se jen trochu předvádějí?“

Zapomínání mateřského jazyka u první generace je chápáno jako zbohatlický a nepochopitelný trend, druh vychloubání (8), což část respondentů spojuje s povahou (3).

³⁷⁹ Osobní rozhovor s respondentem B, 9. 4. 2022 a Osobní rozhovor s respondentkou I, 12. 4. 2022.

³⁸⁰ „Člověk zcestovalý nebo kosmopolita je jiným národům nakloněný příznivěji. Viděl, že odlišná kultura nemusí znamenat kulturu nižší“. Allport, *O povaze předsudků*, 75.

³⁸¹ Definice převzata doslova, ve vztahu k této problematice až moc silné slovo.

Respondentům vadí, když diaspora během rozhovoru používá „*u vás, u nás, u vás v Bosně, u nás v Německu*“ (2) anebo „*jak se řekne...?*“ (4). Čtyři respondenti ospravedlňují případné zapominání jazyka u lidí, kteří už dlouhá léta žijí v zahraničí, a čí prostředí jim neumožňuje mateřský jazyk používat každodenně (práce, smíšená manželství atd.) Naopak nemají pochopení pro lidi, kteří se odstěhovali v dospělém věku (20+) a zároveň tři respondenti³⁸² ve vztahu k tomu tvrdí, že převážně lidé, kteří se odstěhovali v posledních pár letech mají tendenci předstírat odcizení tím, že najednou „zapomněli“ mateřskou řeč. Čtyři respondenti se drželi myšlenky, že zde též není možná generalizace, a že se jedná o záležitost individuální.

Ovlivnila je cizina a vyprodukovala cizince ve srovnání s tím, jací byli předtím? Ve vztahu k chladu ze západu respondentka A prohlásila „*No, jistě existuje odcizení, daleko od očí, daleko od srdce v tomto smyslu.*“ Allport též tvrdil, že pocit příslušnosti slábne kvůli slabšímu kontaktu. Jestli je tomu tak u bosenské diaspory by mělo vyplynout z rozhovorů v částech, které následují. Ve vztahu k jazyku by mohl existovat kauzální vztah v tom, že frekvence příchodu může ovlivnit kvalitu mateřského jazyka např. nesprávná řeč, nahrazování slov cizími slovy či zapominání určitých výrazů. Záleží též na frekvenci používání mateřského jazyka v cizině. V případě častého kontaktu s ostatními, kteří též mluví stejným jazykem, k tomu nedochází. Respondenti většinou upozornili na horší kvalitu jazyka u druhé generace, která se v raném věku odstěhovala do zahraničí, anebo se tam narodila (7).

Jazyk je důležitá součást identity a forma udržování vztahů s rodnou zemí. Nejde jen o jazyk jako takový, ale o to, že diaspora vychovává cizince v případě, že své potomky neučí mateřský jazyk. Kvůli tomu dochází k odcizení mezi generacemi a rodinami. Druhá generace po návratu nebude schopná navázat kontakt s příbuznými. To z dlouhodobého hlediska může vést k úplnému odcizení u následujících generací, které s rodnou zemí svých předků už nebudou udržovat žádné vztahy. Část respondentů druhou generaci považuje za cizince. „*Generace, které se narodily tam, které jsou myslím mnohem více*

---

³⁸² Osobní rozhovor s respondentkou D, 10. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou J, 12. 4. 2022 a Osobní rozhovor s respondentkou L, 12. 4. 2022.

*asimilovány a které jsou pro nás skutečnými cizinci...“.*³⁸³ Naopak si váží lidí, kteří učí své děti svůj mateřský jazyk.³⁸⁴

Jak jsem již v teoretické části zmínila, ve vztahu k první generaci bosenské diaspory nikdy nebudeme moct hovořit jako o stoprocentních cizincích. Převážně o tom hovořila i respondentka A, která zmiňuje, že i přes přijetí cizího občanství „nemůžete vymazat svůj původ“.³⁸⁵ Někdo by mohl tvrdit, že je koncept cizince v pravém slova smyslu ve vztahu k diaspoře neadekvátní, neboť se jedná o krajany. Koncept cizince ve vztahu k diaspoře by zde mohl být chápán metaforicky, ale zčásti i v pravém smyslu slova. Ano, fakticky hovoříme o lidech, kteří nějakou část života strávili v Bosně, narodili se tam atd. Diaspora by se mohla stát cizincem metaforicky skrze změnu chování, případné odcizení, změnu v návycích, v procesu zapomínání jazyka. Někteří jsou cizinci i de iure, pokud se vzdali svého BH občanství a přijali občanství jiného státu. Přestože se Bosňané skvěle integrují do různých společností, v jejich případech skoro nikdy nedochází k asimilaci, a vždy si zachovávají svou identitu, vysvětlují respondenti. Na otázku „Myslíte si, že jsou outsideri, když přijedou, nebo úplně zapadají mezi naše lidi?“ pět respondentů vyslovilo, že se o outsidera nejedná (5). „Samozřejmě zapadají, jsou to naši lidé.“³⁸⁶ Diaspora je outsiderem pouze dle respondenta B. Ostatní respondenti kvůli nemožnosti generalizace objasňují, že záleží na počtu let, která diaspora v cizině strávila. Sarajevo také už není stejné a místa, která navštěvovali lidé z diaspory už možná neexistují, dále došlo k migracím, tak i když se lidé z diaspory vrací, už nejsou „na svém“, vysvětlil respondent H.

3.7 Nejrozšířenější stereotypy

Když nebudete hledat stereotypy, snáze je najdete. Odhalit stereotypy frontálním přístupem, prostřednictvím přímé otázky, která podtrhává slovo stereotyp jako nežádoucí rys a míří na jejich odhalení u jednotlivců může být velmi obtížné. Jednotlivci zřídka kdy přiznají, že stereotypy mají. Proto jsem zde stereotypům přistoupila dvěma způsoby, zaprvé kolektivně³⁸⁷ „Které jsou nejrozšířenější stereotypy o bosensko-hercegovinské diaspoře?“, „Co obyvatelstvo vyčítá diaspoře nejvíc?“ a zadruhé individuálně „Jak byste

³⁸³ Osobní rozhovor s respondentkou I, 12. 4. 2022.

³⁸⁴ Osobní rozhovor s respondentem K, 12. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou L, 12. 4. 2022 a Osobní rozhovor s respondentkou S, 18. 4. 2022.

³⁸⁵ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022.

³⁸⁶ Osobní rozhovor s respondentem F, 11. 4. 2022.

³⁸⁷ Společnost jako „základ uložených znalostí a stereotypů o sociálních skupinách, které jsou sdíleny mezi jednotlivci v rámci kultury“. Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 10.

*Vy stereotypně popsal/a někoho z diaspory?*³⁸⁸. Otázka, která mířila na pojmenování existujících stereotypů u společnosti byla přínosnější, neboť respondenti měli za úkol pojmenovat něco, co slyší, něco, co není jejich vlastním výtvozem. Jednotlivec je zde o něco pasivnější hráč než v případě přístupu individuálního, protože se stereotypy k jemu dostávají díky příslušnosti určité kultuře/společnosti/skupině. Stereotyp se dle kolektivní perspektivy dostává ke každému jednotlivci, a je na každém, aby se rozhodl, do jaké míry ho přijme a bude přenášet. Individuální stereotypy vypovídají více “o nás samých”. Proto může být nežádoucí je uvádět. Bezpečnější cestou za cílem zachování své morální integrity (a to platí i u kolektivního přístupu) je o žádných takových stereotypech nevědět či nebýt schopným je pojmenovat, jako by se nás vůbec nedotýkaly. Z těchto tří otázek by výpověď měla být o skupině a jejích normách, o jejích porušování, všeobecně o stereotypech a o případném antagonismu mezi skupinami.

Jelikož hovoříme o fenoménu stereotypů, u kterých se předpokládá, že jsou sdíleny mnoha lidmi najednou, odpovědi byly překvapivě různorodé. Neznamená to však, že stereotypy o diaspoře neexistují. Ony se jistě vyskytují, ale může se zde jednat o souhrn několika faktorů, které vedly ke větší diferenciaci odpovědí. Zaprvé, časová omezenost rozhovorů. Je možné, že si respondenti nebyli schopni vzpomenout na určité stereotypy a z toho důvodu uváděli to, co měli na mysli jako první. Zadruhé, touha pro lepší sebe prezentaci. Za třetí, opravdová neobeznámenost se stereotypy. Začtvrté, malý vzorec respondentů. Je zapotřebí mít vždy na mysli, že uvedené stereotypy skutečně mohou být reflexí části nebo téměř celé společnosti, ale taková generalizace nikdy není žádoucí. Musíme o nich hovořit jako o nejrozšířenějších stereotypech mezi vybranými respondenty. Je dokonce možné, že by odpovědi u stejných respondentů byly jiné, za položení stejných otázek a za jiných podmínek znovu provedení rozhovorů. Dalším možným scénářem je nemožnost generalizace a nekompaktnost diaspory jako umělé skupiny. Vracím se k nejčastějším stereotypům.

U položené otázky “*Které jsou nejrozšířenější stereotypy o bosensko-hercegovinské diaspoře?*” dvě odpovědi zazněly pětkrát. Prvním nejčastějším stereotypem bylo: “*koukej na něj, přišel se z diaspory tady ukazovat, je nafoukaný, neměl chleba k jídlu a teď se tu vozí v autě*”. Luxusní automobily byly v tomto popisu zdůrazněny čtyřikrát. Druhým nejrozšířenějším stereotypem jsou peníze. Fakt, že diaspora je hodně majetná, že se topí v

---

³⁸⁸ Význam stereotypů pro jednotlivce (kognitivní přístup), kde se jednotlivci musí snažit popsat rysy, které sami spojují s diasporou.

peněžích atp. Na třetím místě se nachází stereotyp, že je diaspora namyšlená, povýšená a že dává najevo, že je lepší než zůstavší. Stereotyp, že diaspora je „*bahata*“, že se chová nezodpovědně (vyhazuje odpadky, nerespektuje svou zemi, na rozdíl od země, do které se stěhuje, neuplatňuje doma dobré návyky³⁸⁹) měl stejnou frekvenci jako stereotyp číslo 3. Z hlediska frekvence tyto stereotypy zazněly nejčastěji. Ostatní odpovědi jsou jako ojedinělé též zajímavé, a proto je též zmíním.

Respondentka M si s diasporou spojuje tyto pojmy: dobrá auta, byty, drahé oblečení, boty atd. Respondent G si myslí, že existuje stereotyp, který říká, že „*oni to mají jednoduché*“. Respondent P uvedl, že diaspora se doma najednou začne chvástat, zatímco v diaspoře má pouze pracovní oblek.³⁹⁰ Zajímavé kontrastní vysvětlení zpochybňující stereotypy poskytl respondent R: „*Všechno jsou to soukromé myšlenky, všechno jsou to nesmysly, které lidé říkají...*“. Pokud bychom měli shrnout výše uvedené, nejčastějšími stereotypy o diaspoře jsou nadměrná útrata peněz, chvástání se a povyšování se. Odpověď „*není možná generalizace*“ zazněla jen jednou.

3.7.1 „O úroveň výš“: Diaspora stereotypně

„*No, 11 měsíců šetří peníze, aby mohli na měsíc přijet do BaH, utratit, co mají, pronajmout si zběsilé auto, když už si ho nekoupí a nechat dojem, že je to celé pohádkově krásné...*“³⁹¹

Zatímco se nemohlo generalizovat pouze v jednom případě u kolektivního přístupu stereotypům, u individuálních stereotypů, které by jednotlivci sami aplikovali na celou nebo část skupiny mnohem více docházelo k nemožnosti generalizace. Znovu se posuzovaly silně valenční atributy. U otázky „*Jak byste Vy stereotypně popsal/a někoho z diaspory?*“ byli respondenti mnohem opatrnější, neboť v tomto kontextu byli respondenti těmi, kteří přiřazovali stereotypy určité skupině. Zde je problematické rozdělit stereotypní popisy diaspory, které kolují společností, a tak se dostávají každému jednotlivci skrze kulturní toky od vlastních zkušeností s exemplářem, na základě, kterého si rychle vybavíme několik rysů na základě prototypu, schémat a popíšeme je. Na výše položenou otázku devět respondentů³⁹² (50 %) vyjádřilo nemožnost generalizace. Přesto se někteří pokusili poskytnout popis prototypů.

³⁸⁹ Tři odpovědi byli podobné, bylo je možné spojit do stejného kontextu.

³⁹⁰ Hodně pracuje.

³⁹¹ Osobní rozhovor s respondentem K, 12. 4. 2022.

³⁹² Osobní rozhovor s respondentem B, 9. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentem C, 9. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou D, 10. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentem F, 11. 4. 2022; Osobní rozhovor

U kvalitativního výzkumu je jistě důležité, co se sděluje, ale neméně důležité je i jakým způsobem. „*Možná je tu stereotyp, který je 100 % pravdivý, ale je to diaspora z jiného kontinentu, např. když lidé přijedou z Ameriky, nechají si tady opravit zuby, jdou k lékaři, protože zdravotnictví je tam drahé. Není to stereotyp, ale popsala bych to tak, protože říkám pravdu a hotovo. A jinak nemám žádné.*“³⁹³ Toto sdělení odráží částečné ospravedlnění svých předpokladů a stereotypů. Ano, tvrzení může být ve skutečnosti 100 % pravdivé, ale „*odůvodněný předpoklad je pořád předpokladem.*“³⁹⁴ Respondentka M, popisující důvody existence stereotypů, což je jednou následujícími podkapitolami, též k tomu přistoupila podobně. „*Za sebe bych neřekla, že je to nějaká žárlivost. Možná u některých jiných lidí ano, může se to stát.*“³⁹⁵ Svě předpoklady a stereotypy neradi veřejně přiznáváme.

Tři respondenti oproti dřívějšímu, ztratili stereotypy ohledně diaspor. „*No, předtím, když jsem byl možná mladší nějak jsem se na ně díval jinak, ale postupem času, když jsem měl trochu více kontaktu a komunikace s různými lidmi, tak jsem viděl, že se opravdu liší jednotlivci od jednotlivce.*“³⁹⁶ Respondentka O stereotypy ztratila díky pozitivnímu příkladu přínosu diaspor prezentovanému v televizi a díky přímé zkušenosti s kamarádem, který její stereotypy narušil. Obdobnou zkušenost mají i respondenti B a K, kteří pochopili souvislosti mezi situací doma a odlivem mozku. Společné pro všechny tři respondenty je poznání. Zbylá část respondentů se pokusila o stereotypní popis diaspor skrze jejich společnou charakteristiku. „*Plná kapsa, prázdná duše*“, říká respondentka E. „*Spokojení, samolibí, když přijdou rádi vyzdvihují své úspěchy, nebo to, čeho dosáhli. Nedávají to najevo slovy, abychom se necítili špatně, ale v podstatě se mezi řádky nad námi vyvyšují...*“³⁹⁷ Zazněl i jeden pozitivní stereotypní popis. Dle teorie tolerantní osobnosti, jedince, kteří se sami snaží potlačovat své stereotypy, nazýváme tolerantními. „*No, já si myslím, že jsou to lidé vynalézaví, ať dělají cokoli naši lidé jsou mistři improvizace, jsou inteligentní, to znamená, že si poradí v nějaké nové situaci. A že jsou pracovití, pohostinní.*“

---

s respondentem G, 11. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentem H, 12. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou I, 12. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou I, 12. 4. 2022 a Osobní rozhovor s respondentkou S, 18. 4. 2022.

³⁹³ Osobní rozhovor s respondentkou L, 12. 4. 2022.

³⁹⁴ „*Těžko lze ale dokázat, že člověk předpoklady má. Může je ale bránit jako své hodnoty stanoviska a postoje na základě toho co zažil a co vidí.*“ Stangor a Crandall, *Stereotyping and prejudice*, 62-63.

³⁹⁵ Osobní rozhovor s respondentkou M, 13. 4. 2022.

³⁹⁶ Osobní rozhovor s respondentem B, 9. 4. 2022.

³⁹⁷ Osobní rozhovor s respondentkou J, 12. 4. 2022.

*Takže, ať už byli čímkoliv, byli vždy nějak orientováni na rodinu, a málokdo byl odcizen.*³⁹⁸

U nevlastních, skupinových nejrozšířenějších stereotypů, jednotlivci/respondenti nemohli za jejich existenci. Jejich úlohou bylo pouze sdělit již známá fakta. Několik respondentů poskytlo stereotypní popis. Většinou se jednalo o respondenty, kteří se k otázkám vyjadřovali otevřeněji. Ti, kteří v předchozích otázkách občas kategorizovali a úspěšně používali stereotypy nevědomě, byli v této otázce zdrženlivější.

3.7.2 Stereotypes explained: Co obyvatelstvo vyčítá diaspoře nejvíc?

Odpovědi na otázku „*Co obyvatelstvo vyčítá diaspoře nejvíc?*“ byly též velmi pestré. Tato otázka souvisí s následující otázkou: „*Co je důvodem existence stereotypů? Proč stereotypizujeme diasporu?*“, jelikož důvody existence negativní stereotypizace se mohou, ale nemusí shodovat s tím, co obyvatelstvo diaspoře nejvíce vyčítá.³⁹⁹

„Nemají city⁴⁰⁰, to je hlavní problém, a myslím, že diaspora také vytváří to klima nevědomě, nevědomě s penězi, které má ... vůbec si neuvědomuje, že to může způsobit, že se druhá strana cítí mizerně⁴⁰¹...řekněme tím objednááním, placením v baru, nákupem oblečení⁴⁰², podceněním⁴⁰³, zesměšňováním zvyků nebo obyčejů...“⁴⁰⁴

Některé z nejčastějších výčitek pramení z tzv. arogantního chování (povyšování, zapominání odkud pochází a jak žili předtím, nedostatek empatie), dále je to jednoduše úspěch (materiální, pracovní, anebo jakékoli jiné úspěchy), třetí, největší výčitka se týká odchodu (čtyři respondenti podpořili názor, že se diaspoře odchod vyčítá jako druh pozitivní závisti a vlastní touhy po odchodu, ale vyčítá se jim i fakt, že odjeli a opustili

³⁹⁸ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022.

³⁹⁹ Důvodem použití dokonce i utvoření předsudků a stereotypů, kromě zjednodušení sociálního světa, může být emoce či potřeba, zatímco vyčítat mohou chování diasporu, která u jednotlivce vyvolává určitou emoci. Pokud je emoce, kterou diaspora či někdo jiný „u nás“ vyvolává negativní budeme se jí bránit. Díky propojenosti stereotypů a předsudků osoby můžeme kategorizovat na základě toho, jak se kvůli nim cítíme. To, jak reagujeme na různé podněty se může lišit od osoby do osoby. Kognice, mentální návyky, morální a kulturní vzory/hodnoty/pravidla a světonázory, (ne)znalosti a emoce, (ne)spokojenost, rozdíly, mocenské vztahy, kontext, společnost, prostředí a potřeby ovlivňují použití stereotypů a utváření předsudků v každodenním životě. Kdyby neexistovala normalita, vzorce chování nebo přemýšlení, každé chování, názory, dokonce i vzhled by byly akceptovatelné nebo nepovšimnuté. My jsme tím vlastním standardem, ke kterému vše přirovnáváme.

⁴⁰⁰ Stereotyp.

⁴⁰¹ Emoce, kterou utváří.

⁴⁰² Chování.

⁴⁰³ Chování a tomu odpovídající emoce. Viz výše.

⁴⁰⁴ Osobní rozhovor s respondentkou S, 18. 4. 2022.

ostatní). „V zásadě vyčítám těm lidem, kterým říkáte ekonomická diaspora, že před odchodem si sednou, aby se připravili na ten odchod učením, úsilím a nasazením. Myslím si, že kdyby tady předtím takhle tvrdě pracovali, možná by to tu nebylo tak špatné...“ byla odpověď respondentky I. Dále pokračuje: „To je něco, co teď vyčítám těmto novým. Ale těm, kteří odešli a snaží se, opravdu nemám co vyčítat. Jen je mi líto, že lidé v podstatě nevyužijí všech příležitostí, které tady jsou, ale na prvním místě je pro ně odchod, a jsou do toho připraveni investovat vše, a zde na to připraveni nejsou.“⁴⁰⁵ Tentokrát v citované odpovědi respondentky I výše došlo ke kategorizaci (ekonomická diaspora), došlo k utvoření předsudku na základě chování-odchodu (nejsou připraveni investovat zde) a k rozvinutí emoce, která dále může podporovat předsudky vůči této kategorií. Zaprvé, když respondentka I odpovídala na otázku „Rozlišujete mezi ekonomickým migrantem a migranty, kteří utekli před válkou na začátku 90. let?“ prohlásila, že neexistuje žádný rozdíl. V jedné z prvních podkapitol (*O pochopení odchodu*) jsem uvedla, že pochopení odchodu respondentky I bylo jedním z nejméně přesvědčivých, jelikož při zodpovídání otázky, proč k odchodu dochází, nijak nekomentovala své vlastní postoje k odchodu. Tehdy byla zdrženlivá s kritikou. U otázky, týkající se výčitek společnosti vůči diaspoře uvedla vnímání rozdílů mezi odlišnými důvody pro odchod (tj. ekonomické, válka), ale i vlastní výčítku vůči odcházejícím. Zde se může jednat o spontánní projev stereotypu a předsudku, když to kontext umožnil (nebyla přímo požádána o vyslovení stereotypu vlastního, ale o všeobecné odůvodnění jejich existence ve společnosti). Několik podobných, ale jinak formulovaných otázek ke stejnému či podobnému problému nakonec vedlo k jistému uvolnění, která následně umožnilo projev vlastních názorů. Je možné, že si respondentka u předchozí otázky (váleční uprchlíci vs. ekonomičtí migranti) nevybavila tuto odpověď a později odpověděla upřímně. Cílem mého výzkumu není zkoumat motivaci respondentů, ale poukázat na různé možnosti, faktory a situace vedoucí k projevu stereotypů (spontánně nebo otevřeně). Je též možné, že u respondentky I došlo k uvolnění vzhledem k pokročilé fázi konverzace a díky tomu začala projevovat názory otevřeněji.

Dva respondenti vyjádřili nespokojenost s nepodporováním rozvoje v BaH, nevyužíváním zahraničních kontaktů a příležitostí jako formy pomoci BaH. Respondent K a respondentka A si naopak obhájili svůj odlišný názor od toho předchozího. „*Ta diaspora vás nemůže vést, organizovat vaši zemi. Pokud máme volby každé dva roky, a naše účast není ani 50*

---

⁴⁰⁵ Osobní rozhovor s respondentkou I, 12. 4. 2022.

%, tak nemám co vyčítat. Většinou když někdo někoho obviní, tak nevidí sebe sama“.⁴⁰⁶ Ostatními výčitkami s nízkou frekvencí opakování bylo zapomínání jazyka, poučování z ciziny (poradenství co a jak dělat, jak volit atd), hlasování⁴⁰⁷, ztráta kontaktu, provokace a chvástání se. „Velké úspěchy a jejich předvádění vyvolává závist. Máme prostě sklon nedělat hrdiny nebo velikány z nikoho“.⁴⁰⁸ Nemožnost generalizace připustil jeden respondent. Jakmile odosobníme otázku a hovoříme o ostatních („obyvatelstvo vyčítá“) zdá se, že se motivace otevřeně odpovídat zvyšuje.

3.7.3 Co je důvodem existence stereotypů? Odůvodňují Sarajevané stereotypy humorem?

„Máme sklony k humoru, tomu místnímu, a umíme vtipkovat o všem, i o černém humoru nebo o tom nejzávažnějším tématu, překroutíme to svým stylem...“.⁴⁰⁹

Pro zodpovězení otázky „Co je důvodem existence stereotypů?“ je potřebné zohlednit kontext. Záleží na tom, kdo se dívá. Důvod existence stereotypů není jeden. Váleční uprchlíci měli dle respondentů větší důvod pro odchod. Avšak lidé, kteří v Bosně zažili válku a zůstali tam po celou dobu jejího trvání (skupina byla poškozena tím, že zůstala), říká respondentka A, mají své důvody pro animozitu vůči těm, kteří před válkou utekli. Právo na zemi, dle ní, nemůže být stejné pro lidi, kteří zůstali a vybudovali zemi a pro ty, kteří odešli a neunesli to břemeno. „...Máte ten obrázek lidí, kteří zůstali a pracují, kteří trpí, jsou trpěliví a značný počet let mládí strávili nějakým způsobem budováním té evropské cesty BaH. A někdo, kdo z toho všeho vlastně kvůli okolnostem odešel, měl štěstí a ti lidé, kterým nezbylo nic, vlastně nejsou odměněni, ani se stát nestará o občany a o lepší každodenní život...lidé stále více dávají najevo svou nespokojenost tím, že jim začnou lézt na nervy ti, kteří odešli, možná z nějaké perspektivy žárlivosti a možná těch

⁴⁰⁶ Osobní rozhovor s respondentem K, 12. 4. 2022.

⁴⁰⁷ Osobní rozhovor s respondentem B, 9. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou D, 10. 4. 2022 a Osobní rozhovor s respondentkou S, 18. 4. 2022. Problematické dle Ústavy BiH, která říká, že „Osoby s dvojitým občanstvím mohou volit v Bosně a Hercegovině a v entitách pouze v případě, že je Bosna a Hercegovina jejich zemí pobytu.“ a také dle Volebního zákona BiH, který říká, že „Každý občan Bosny a Hercegoviny starší osmnácti (18) let má právo volit a být volen (dále jen: právo volit) v souladu s ustanoveními tohoto zákona.“. Také dle Článku 21. Všeobecné deklarace lidských práv. „Všeobecná deklarace lidských práv“, United Nations, https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/czc.pdf (staženo 28.9.2022).

„Ustav Bosne i Hercegovine“, Ustavni sud, https://www.ustavnisud.ba/uploads/documents/ustav-bih-bs_1611076095.pdf (staženo 28.9.2022). „Izborni zakon Bosne i Hercegovine (Neslužbeni pročišćení tekst)“, Centralna izborna komisija, <https://www.izbori.ba/Documents/documents/ZAKONI/POIZpw110508-hrv.pdf> (staženo 28.9.2022).

⁴⁰⁸ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022.

⁴⁰⁹ Ibidem.

promarněných příležitostí...“.⁴¹⁰ Tato odpověď je zčásti v rozporu s téměř 100 % shodou pro pochopení odchodu v odpovědích na tuto předešlou otázku. Tři respondenti podpořili tento důvod existence stereotypů, který hodně souvisí s nejčastějším důvodem č. 2: závistí. Devět respondentů dokonce vyslovilo názor, že závist je důvodem existence stereotypů u místního obyvatelstva. A zde se znovu dostávám ke kontextu. Špatná socioekonomická situace například může generovat závist, neboť u ostatních spatřujeme to, co nám chybí. Možná lze tvrdit, že stereotyp v tomto případě vzniká kvůli socioekonomickému kontextu a emocím, které určitá skupina nebo osoba vyvolávají. Stereotyp jako obranný mechanismus se možná používá z důvodu existence naděje pro ty, kteří zůstali, že se jednou ukáže, že měli pravdu tím, že zůstali a neemigrovali za svými „lepšími zítřky“.

Nejčastějším důvodem existence stereotypů jsou dle čtrnácti respondentů vtipy a humor. „*No, u nás je to všechno tak trochu vtip, nejlépe se to umístí do vtipu.*“⁴¹¹ Část respondentů, která podpořila humor a zábavu jako hlavní důvod existence stereotypů podporovala i jiná odůvodnění, např. že diaspora svým chováním provokuje jejich vznik – změna každodennosti (4), že jsou produktem nerozšířenosti obzorů, např. něčí primitivismus či zakomplexovanost, absence zkušenosti u nezcestovalých lidí (5). Pět respondentů se domnívá, že jsou stereotypy ve skutečnosti pravdivé, a že v každém vtipu se skrývá alespoň půlka pravdy. Další část respondentů se vyslovila pro vtipy jako jediný důvod existence stereotypů. Některé stereotypy jsou skutečně používány, ale neobsahují animozitu a nereflektují faktický stav, a tím pádem nejsou myšleny vážně.

V neposlední řadě se 3 respondenti shodli na faktu, že Sarajevo nedovoluje povznést se nad „sarajevský standard“,⁴¹² a proto určitá chování odsuzuje. „*Mají určitý způsob chování, určitá skupina diaspory, která si myslí, že je teď lepší a chytřejší než my, jen proto, že je finančně stabilnější. Pak lidé tady v Sarajevu normálně netolerují chvástání, a hned máme*

---

⁴¹⁰ Ibidem.

⁴¹¹ Osobní rozhovor s respondentem B, 9. 4. 2022.

⁴¹² Dále úryvek o tom, co respondentka A, S a respondent B měli na mysli. Osobní neformální překlad.

Převzato z „Zagrebačka novinarka o sarajevskim fazonima“, Sarajevska sevara, <https://sarajevskasehara.com/2020/03/zagrebacka-novinarka-o-sarajevskim-fazonima-vozdra-mojne-levat-raja-papci-frajeri-stipu-to/> (staženo 12.8.2022).

Sarajevané jsou zvláštní lidé. Nikdy nebudou prvními, kdo se přiblíží. Vy jste ten, kdo musí udělat první krok. V Sarajevu nejsou žádné hvězdy nebo nedej bože jet set. Pravda, po válce byly pokusy vytvořit něco jako sarajevský jet set, většinou z nějakých „výsadkářů“, a ty se naštěstí nepovedly. Sarajevané ignorují všechno a všechny. Nežádá se o autogramy a nikdo není nikoho idolem. Velmi snadno se může stát, že sedíte u stolu vedle ministra, rockové hvězdy nebo slavného sportovce..., toho chlápka odněkud znám“ a popíjejí dál, i když je u vedlejšího stolu Bono Vox, což se klidně může stát...

*Výsadkář – slang. ten, kdo padá do „pořádku“, kdo přichází nezvaný nebo nečekaný.

*tento obranný mechanismus a postoj.*⁴¹³ Jak jsem již zmínila výše, naše povaha, emoce (závist), očekávání a normy a předsudky mohou vyvolat vznik stereotypu, ale zřídka kdy bude možné vysvětlit problém stereotypů jen jednou příčinou.

3.7.4 „Nesud’ knihu podle obalu“: vzhled

*„Specifické je, že jsou oblečení jako vánoční stromky a chovají se trochu výstředně, extravagantně, a proto je opravdu poznáte.“*⁴¹⁴

I když nám fyzický vzhled může hodně prozradit o osobě, jejím materiálním statusu, stylu, o kultuře v užším a širším smyslu, ne všichni respondenti se shodují, že na základě fyzického vzhledu mohou poznat, že se jedná o diasporu. Nová kulturní prostředí určitým způsobem měla vliv na nově přichozí, např. co se týče učení se nového jazyka, přebírání určitých zvyků nebo případně i stylů oblékání. Deset respondentů tvrdí, že dokáže rozeznat diasporu jen na základě fyzického vzhledu a stylu oblékání. Všimají si značkového oblečení a stylu určité země. Dvě respondentky uvedly, že oblečení diaspory je více kýčovitě. Osm z nich pozná diasporu jen na základě hovoření. Poznají to dle přízvuku. Respondentka D prohlásila: *„Viš co, všímám si podle přízvuku, podle hlasitosti, jsou trochu hlasitější než naši lidé.“*⁴¹⁵ V této odpovědi byl patrný paradox „hlasitější než naši lidé“. Dle toho máme dojem, že hovoříme o cizincích, že došlo k odklonu od diaspory, a že se už nejedná o „naše“ lidi, což pro pozdější potvrzení či vyvrácení hypotézy může být symptomatickým výrokiem. Pokud hovoříme jen o fyzickém vzhledu a stylu oblékání osm respondentů by diasporu nerozlišilo od místního obyvatelstva, tři z nich ji pozná jen na základě cizích státních poznávacích značek. Generalizace jen na základě fyzického vzhledu a chování může doopravdy mít limity, jelikož značkové oblečení mohou nosit i místní, stejně jako i být hlasití, mít cizí SPZ apod. Jen u mluveného jazyka může být kategorizace odůvodněná.

3.7.5 O přínosu bosensko-hercegovinské diaspory

*„Zprvu jsem si také myslela, že jen posílají peníze, ale ve skutečnosti za tuto zemi bojují různými způsoby...“*⁴¹⁶

---

⁴¹³ Osobní rozhovor s respondentem B, 9. 4. 2022.

⁴¹⁴ Osobní rozhovor s respondentkou O, 14. 4. 2022.

⁴¹⁵ Osobní rozhovor s respondentkou D, 10. 4. 2022.

⁴¹⁶ Osobní rozhovor s respondentkou O, 14. 4. 2022.

Dvě třetiny respondentů (12) vyslovily názor, že diaspora představuje všeobecně obrovský přínos pro BaH. Tím, že jsou pilnými pracovníky a inteligentními studenty pomáhají Bosňané i svému státu, říkají čtyři respondenti. „...ti, kteří svým vlastním příkladem ukazují, že lidé z Bosny jsou vlastně součástí Evropy, že jsou dobře integrováni, že jsou čestní, pracovití, že mohou přispět k prostředí, ve kterém žijí, a zároveň přispět své zemi.“⁴¹⁷ Žádný jiný přínos diasporu nepřesáhl ten finanční. Jejím největším přínosem je podle 12 Sarajevanů finanční aspekt (finanční injekce/remitence a konzum). „No, myslím, že posílají hodně peněz, dokonce si myslím, že je to handicap, protože někteří lidé se tím nechávají ukolébat“.⁴¹⁸ Pět respondentů oceňuje útratu diasporu během prázdninového pobytu doma. O polovinu menší počet Sarajevanů než tomu bylo u finančního aspektu, tj. pouze jedna třetina, spatřuje přínos diasporu skrze transfer znalostí, zkušeností, technologií a novinek. Tak se například respondentka O podělila o svou pozitivní zkušenost se svým kamarádem z Ameriky, který se velmi dobře etabloval na Mayo klinice, a který nikdy nezapomněl na svůj stát, organizoval kongresy s prestižními odborníky a importoval znalosti a technologie. Dále se počet respondentů snižuje o další půlku (3) u zmíněného přínosu diasporu skrze otevírání nových firem v Bosně. Osm respondentů oceňuje vertikální vzestup diasporu, kdy se stala úspěšnou jak v kulturních, tak i v politických kruzích a získala možnost reprezentovat a propagovat BaH. Čtyři respondenti ocenili diasporická sdružení v cílových zemích, která poskytují jak kulturní tak i finanční podporu domovině.⁴¹⁹ Dle příkladu respondentky A, jejíž kamarád „žije mnoho let v zahraničí, velmi tvrdě pracuje na propagaci Bosny, dokonce přivádí lidi a ukazuje naše krásy, spojuje tyto národy, píše a zanechává stopy, jeho přátelé mají o Bosně úplně jiný obrázek...“⁴²⁰ Tři respondenti diasporu považují za důležitou komponentu voličské základny, zatím co dvě respondentky věří, že je diaspora právě během volebních kampaní zneužívána. Dle dvou respondentů diaspora bohužel nemá význam, jaký by mohla mít, a to kvůli nezájmu státu o ně.⁴²¹

---

⁴¹⁷ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022.

⁴¹⁸ Osobní rozhovor s respondentem R, 17. 4. 2022.

⁴¹⁹ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentem H, 12. 4. 2022 a Osobní rozhovor s respondentkou O, 14. 4. 2022.

⁴²⁰ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022.

⁴²¹ Jelikož politické chápání diasporu může být velmi subjektivní, její politickou aktivitu zmiňují jen jako jednu z uvedených odpovědí pro úplný obrázek představivosti o ní. Cílem jedné z výzkumných otázek bylo zjistit, zda si respondenty uvědomují jiných forem přínosu, kromě toho finančního a pokud ano, o jaké přínosy se jedná.

3.7.6 Pozitivní stereotypy

*„Možná to může být širší a krásnější obraz BaH v Evropě“.*⁴²²

Předchozí otázka obsahovala některé z pozitivních stereotypů o diaspoře. Přesto část respondentů všeobecně měla větší potíže při jmenování pozitivních stereotypů než těch negativních. Tento fakt vypovídá o jejich zastoupení a frekvenci na kolektivní úrovni a o (ne)obeznámenosti jednotlivců s pozitivními stereotypy o diaspoře. Pozitivní stereotyp číslo jedna je znovu finanční aspekt, remitence a útrata diaspory v BaH, zmíněný 10krát. Na druhém místě se umístil přínos diaspory spočívající v dovážení nových technologií, znalostí, idejí a novinek (5krát). Tři též podpořili důležitost nových podniků. *„No, přinášejí jinou kulturu, jiné pracovní návyky, nějaké novinky, technické vymoženosti, z té strany si myslím, že jsou určitě nádechem nějaké novoty“.*⁴²³ Pozitivním stereotypem číslo tři je přesvědčení, že „naši lidé“ jsou chytrí, laskaví, přizpůsobiví, vynalézaví (4) a vzdělání (3). Čtyři respondenti za pozitivní stereotyp považují šíření kultury a pozitivního obrázku o BaH. Naopak, tři respondenti byli silně přesvědčení, že kultura rozhodně není něčím, co by diaspora šířila.⁴²⁴ Dalo by se spekulovat nad tím, zda se zde jedná o předem utvořený úsudek, neboť neopodstatnění výroku a nemožnost pojmenování pozitivního stereotypu vypovídá o neobeznámenosti s pozitivními stránkami diaspory, což ponechává málo prostoru pro odmítnutí jakékoliv pozitivní stránky diaspory, se kterou respondent není obeznámen. *„Nevím, tato otázka je pro mě těžká, neznám jediný pozitivní stereotyp, nenapadá mě nic...“* byla odpověď, která ve vztahu k pozitivním stereotypům zazněla čtyřikrát. U nejrozšířenějších negativních stereotypů však ani jednou. Pozitivními stereotypy jsou všechny její přínosy a pozitivní osobnostní rysy.

3.7.7 O úspěchu

*„Miluji, když je někdo úspěšný. Když někdo jde a jakýmkoliv způsobem propaguje své město, svůj původ, svou zemi a prezentuje ji tím nejlepším možným způsobem. A v BaH tu možnost třeba neměl. Když se stanete úspěšnými se svými deseti prsty, když uspějete někde tam venku, to je úspěch“.*⁴²⁵

⁴²² Osobní rozhovor s respondentem G, 11. 4. 2022.

⁴²³ Osobní rozhovor s respondentem K, 12. 4. 2022.

⁴²⁴ Osobní rozhovor s respondentem B, 9. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou D, 10. 4. 2022 a Osobní rozhovor s respondentem R, 17. 4. 2022.

⁴²⁵ Osobní rozhovor s respondentkou D, 10. 4. 2022.

Domnívám se, že žádná z otázek nevyvolala takovou shodu v odpovědích, jako tomu bylo u otázky „*Jak se cítíte, když vidíte nějaký úspěch našich občanů v cizině?*“. Všichni respondenti (18/18) jsou velmi hrdými na úspěchy svých spoluobčanů v cizině. Pár z nich dokonce jmenovalo úspěšné příklady známých Bosňanů v politice cizích států a uvedlo vlastní úspěšné příklady svých známých (Bundestag, NASA, Mayo Clinic, Bundesministerium für Justiz, Deutsche Oper am Rhein, Columbia University atd.). Hrdost na úspěchy diaspory je ale úzce spojena se smutkem nad tím, že odešla, a že stejnou možnost neměla doma (6). Respondenti viní stát a politiku za to, že jeho nejcennější kvalita, lidský kapitál, Bosnu opouští, aby našla místo, které rozpozná jejich kvality a schopnosti a umožní jim využít svůj potenciál. „*Člověk je samozřejmě hrdý, když slyší, že někdo něco dokázal, ale zároveň naštvaný. Zlobí mě, že máme kapacitu v mladých lidech a dovolíme jim odejít, takové kapacity tady nevyužíváme.*“⁴²⁶ Tato otázka přímo souvisela s teoretickou koncepcí obětího beránka (též s pochopením odchodu), pro kterou jsem si v teoretické části kladla za cíl najít odpověď. (...*BaH se stává zemí seniorů. Kdo za to může? Za viníky někdo považuje politiky, někdo možná diasporu...*) Respondenti jsou si vědomi faktorů, které způsobují odliv mozků. Diaspora není jedním z nich.

3.7.8 „Tetka iz Njemačke“ jako typ nejrozšířenějšího stereotypu

„*Kdo je a jak byste popsal/a ideální tetu z Německa?*“

Jedním z nejvíce zabarvených pojmů a nejrozšířenějších stereotypů je jistě „*teta z Německa*“ (tetka iz Njemačke).⁴²⁷ V kontextuální části jsem popsala ideální představu o ní a jaké všechny charakteristiky jí obvykle bývají přiřítány. Ve skutečnosti nemusí být vždy tak velkorysá, dokonce je spíš lakomá, alespoň z pohledu části těch, kteří zůstali. Místo peněz přiváží levné čokolády. Ne vždy naplňuje očekávání. Její ideální podobu popsali respondenti následujícím způsobem: zaprvé, respondenti potvrdili její nejvýraznější rys – je bohatá. Dvanáct respondentů zmínilo materiální aspekt ve formě peněžních darů a podpory. „*No, ideální tetka z Německa je ta, která pošle jednu takřikajíc fialovou*“⁴²⁸, a to je ideální tetka z Německa“.⁴²⁹ Návštěva ideální tety z Německa se neobejde bez různých dáreků (5), typicky čokolád a sladkostí (5), oblečení (4), které doma

⁴²⁶ Osobní rozhovor s respondentkou J, 12. 4. 2022.

⁴²⁷ „Dan kada je tetka otišla u Njemačku...“, Deutsche Welle, <https://www.dw.com/bs/dan-kada-je-tetka-oti%C5%A1la-u-njema%C4%8Dku/a-46398154> (staženo 14.7.2022).

⁴²⁸ 500€

⁴²⁹ Osobní rozhovor s respondentem B, 9. 4. 2022.

nikdo nevlastní a které teta koupí dokonce i levněji. Její návštěvy by měly být časté (3), s tetou z Německa by se mělo cestovat a jít na výlety o prázdninách (3). Fyzicky ji část respondentů popsala jako paní středního věku s trvalou (2), řídící luxusní auto a s „cool“ zaměstnáním. Měla by být chápavá, velkorysá a ochotná pomoci (4). Podle respondentek J a S by ideální teta z Německa měla pouze nabídnout vlídné lidské slovo. Tyto dvě respondentky byly jedněmi z mála respondentů, kteří od ideální tety z Německa neměly žádná materiální očekávání. Žádná materiální očekávání neměl ani respondent K, který zdůraznil, že to, že je teta z Německa (nebo diaspora) všeobecně viděna jako „*druh loterie, která by mi přinesla něco, co jsem nevydělal*“, je důvodem existence předsudků ze strany diasporu vůči zůstávajícím. Po svém příchodu mohou nabýt dojmu, že jsou zneužíváni, že „*je někdo chce okrást nebo že po nich bude chtít nějaké laskavosti*“.⁴³⁰ Proti tomu podle svých slov bojuje. „*Dám jim čerstvou chuť Bosny, kterou za sebou zanechali, uvařím jim pěkný domácí oběd, povečeříme, prohlédneme si fotografie a promluvíme si*“.⁴³¹

Respondentky D a E rozbily mýtus o ideální tetě z Německa. „*Plná kapsa, prázdná ruka*“.⁴³² Dle nich, teta z Německa zřídka kdy něco přináší, je lakomá, nikdy nemá „drobné“ a navíc sebere potraviny od příbuzných z Bosny, aby si je odvezla do zahraničí. „*Přijela teta z Německa, vezme si od tebe kilo brambor, naloží kufr plný všeho živého z Bosny a říká: ‘aii, teta nemá drobné’, nemá hotovost, tak přinesla čokoládu...za jedno euro*“.⁴³³ Jedno je jisté, lidé všeobecně mají od tety z Německa obrovská očekávání, která reálně ne vždy teta naplňuje. Prostřednictvím „tety z Německa“ se odráží několik stereotypů. Za prvé, bohatství, tzn. finanční stabilita diasporu jako typ nejrozšířenějšího stereotypu. Za druhé, Německo jako utopie bosenské diasporu. Za třetí, ekonomický přínos pro zůstávající. A nakonec „teta z Německa“ je stereotyp sám o sobě, protože každá teta z Německa je tak vnímána.

3.7.9 Než mě začneš soudit, vezmi si mé boty: Kritika BaH

„*Lidé berou vážněji kritiku namířenou na jejich vnitřní skupinu, pokud pochází od ostatních členů vnitřní skupiny, než když pochází z vnějších skupin*“.⁴³⁴ Definovat něčí vlastní skupinu může být obtížné. Každý si ji představuje trochu jinak. Co je vlastní

⁴³⁰ Osobní rozhovor s respondentem K, 12. 4. 2022.

⁴³¹ Ibidem.

⁴³² Osobní rozhovor s respondentkou E, 10. 4. 2022.

⁴³³ Osobní rozhovor s respondentkou D, 10. 4. 2022.

⁴³⁴ Kecmanović, „Etnonacionalni stereotipi“, 57. Také Stangor a Crandall, *Stereotyping and prejudice*, 141.

skupina? Pro část respondentů to mohou být jen zůstávající v Sarajevu nebo šířeji v Bosně. Pro někoho to mohou být všichni občané BaH, ať žijí kdekoliv na světě. Někdo ji definuje na základě etnicity nebo náboženství. Existuje mnoho úrovní vlastní skupiny, stejně jako máme současně více identit. Jako parametr vlastní skupiny by ve vztahu k tomuto tématu mohly sloužit město a společná charakteristiky – rozhodnutí zůstat. Z toho plyne následující vlastní skupina: my, kteří jsme zůstali v Sarajevu. Pokud pro potřeby výzkumu definuji vlastní skupinu respondentů skrze ostatní zůstávající v Sarajevu či v Bosně, vyloučí to diasporu z vlastní skupiny. To by podle definice výše mohlo znamenat, že kritika diaspory je méně důležitá, jelikož pochází od členů vnějších skupin. Vlastní skupina je vysoce individuální. Z toho důvodu, jakkoliv ji definujeme, ne všichni se s jejím složením budou ztotožňovat. Kvůli nemožnosti určení, koho vlastní skupina přesně zahrnuje a koho ne, se pokusím opačnou logikou zařadit či vyloučit diasporu do/z kategorie vlastní skupiny respondentů, a to na základě reakcí na kritiku vyplývající z rozhovorů. Sounáležitost s kategorií *vlastní skupiny*, lze kromě kritiky přibližně odhalit na základě jiných otázek např. (zda se jedná o outsidersy, cizince atd).

*„Hradby stavíme v první řadě proto, abychom chránili to, co máme v lásce“.*⁴³⁵

Ačkoli je tato podkapitola věnována v první řadě kritice Bosny ze strany diaspory, kritika BaH zaznívala i z opačné strany, ze strany zůstávajících. *„Vadí vám, když diaspora kritizuje Bosnu nebo když srovnává Bosnu se zemí pobytu? Je to oprávněné, nebo je najednou větším Němcem než Němci?“* Respondenti jsou si vědomi nedostatků v Bosně a mezi nejčastějšími terči kritiky byla politická situace, komplexní systém neumožňující změnu, korupce, ale i ekonomická nestabilita, která jde ruku v ruce s již zmíněným. Respondenti dále zmiňovali frustraci z toho, že žádné úsilí a snaha o změnu nejsou nijak odměněny, tj. nevedou k žádnému posunu kvůli komplexitě systému. Tento demoralizující efekt do budoucna může ovlivnit migrační dynamiku.

Třetina respondentů si uvědomuje, že diaspora poznala lepší poměry.⁴³⁶ Velká část z nich si plně uvědomuje faktický stav BaH. Diaspora inspirovaná zkušenostmi země, ve které žije, kritizuje Bosnu s cílem vyvolat zvrat u místního obyvatelstva, který by vedl k pozitivní změně. Polovina respondentů dokonce prohlásila, že jí celkově vadí kritika

---

⁴³⁵ Allport, *O povaze předsudků*, 56.

⁴³⁶ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou J, 12. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou I, 12. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentem H, 12. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou O, 14. 4. 2022 a Osobní rozhovor s respondentem K, 12. 4. 2022.

Bosny ze strany diaspory. „No, v zásadě mi to vadí, protože nejsou tady a pak srovnávají něco, co se v tuto chvíli možná ani srovnávat nedá.“ Kritika musí být konstruktivní (3), zdravá, s cílem zlepšení situace doma. Kritiku bez akce neospravedlňují (6). Kritika sama sobě a znevažování nesmí být cílem. Nejhůře vnímaná kritika pochází od lidí, kteří mají tendenci poučovat (3), kteří si ví rady se vším, a obzvláště s politickou situací v Bosně (4).⁴³⁷ Respondent R, ospravedlňující kritiku, promluvil o právu na ni. „Mají svým způsobem pravdu, protože také kritizují. Vidím, jaká je situace, ale nedávám jim to právo, víš? Protože když nemůžu nic změnit, oni už taky ne, prostě mluví do větru.“⁴³⁸ Tři respondenti připomněli, že by se nikdy nesmělo zapomenout na vlastní původ a na to, odkud člověk pochází, zvláště v situaci, kdy prošel změnou z horšího k lepšímu. Diaspora by neměla zapomínat na složitost situace v BaH. „A ne, že odešli třeba do Německa a teď jsou Němci, a najednou tady nic nefunguje a nic jim nevyhovuje.“⁴³⁹ Vedle respondenta R, respondentky O a S tvrdí, že jsou si lidé vědomi, že ani sami nemohou změnit vnitřní situaci. Jsou přesvědčeny, že je změna nemožná kvůli nefunkčnosti systému a politické situaci. „U nás je problém v tom, že nemáme nástroje, abychom něco změnili. Lidé jsou si všeho vědomi. Ale když vás někdo v úplně jiném uspořádání kritizuje...a koneckonců odsud odešel a ví, jaký je tady potenciál, nemá na to právo.“⁴⁴⁰ Citlivost na kritiku ze strany diaspory podle mého názoru souvisí i s percepcí a přesvědčením o přínosu diaspory ze strany místních, ale též s kontaktem. Kontakt je důležitým komponentem ve vztahu místních s diasporou. Vztah, který místní k diaspoře mají též. Diaspora je primárně důležitá pro lidi, kteří na ni spoléhají a pro ty, kteří v diaspoře mají blízké přátele a členy rodiny.⁴⁴¹ Finanční přínos politickou situaci a kompletní systém nezmění. Jen malá část respondentů zmínila lobbistickou podporu diaspory, a to spíše v kontextu viditelnosti Bosny v mezinárodních kruzích. Jedná se spíš o měkké změny, jako např. změna percepce vůči Bosně v zahraničí, šíření kultury a osvěty v podobě nových idejí a technologií, které případně dováží zpátky. Jinak je obyvatelstvo ve vztahu k politické situaci spíš pesimistické. To je také jedním z faktorů citlivosti vůči kritice, fakt, že v diaspoře nevidí zdroj změn. Nejen, že v diaspoře nespátřují potenciál na vnitřní změnu, ale dle tří respondentů si lidé v Bosně neuvědomují, že by nějakou moc měli.

⁴³⁷ Osobní rozhovor s respondentem B, 9. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou J, 12. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentem R, 17. 4. 2022 a Osobní rozhovor s respondentkou S, 18. 4. 2022.

⁴³⁸ Osobní rozhovor s respondentem R, 17. 4. 2022.

⁴³⁹ Osobní rozhovor s respondentkou M, 13. 4. 2022.

⁴⁴⁰ Osobní rozhovor s respondentkou O, 14. 4. 2022.

⁴⁴¹ Otázka „Pomáhá vám někdo z diaspory?“ byla též položena, z analýzy je však vynechána. Slouží spíš pro doplnění kontextu. Na diasporu spoléhají jen 3 respondenty.

Přestože všichni respondenti projevili chápavý postoj vůči odchodu, fakt, že diaspora opustila stát, zůstávajícím hodně říká o jejich postoji vůči situaci v zemi. A tady se opět dostávám k vláknu, které indirektně proklouzlo téměř každým rozhovorem, téměř neviditelně a nepovšimnutě. A to je odchod a s tím spjaté právo na stát. Zní přibližně takto: „Odchod je v pořádku, *pokud jsi odešel a máš se dobře, v pohodě, ale neříkej mi, jak mám žít já.*“ Proč si lidé, kteří zůstali, nárokují výlučné právo na zemi, ve které žijí? Možná odpověď je, že diaspora kritizuje něco, co není jejich. Diaspora to ale za své považuje. Ve vztahu k diaspoře se definice uvedená na začátku této podkapitoly prokázala platná aspoň zčásti. Diaspora dle ní patří do kategorie vlastní skupiny na základě senzitivity zůstávajících vůči její kritice.

3.7.10 Miluje Bosnu z Německa?

„Nemyslím si, že ji milují víc než lidé, kteří zůstali, protože jde o dva různé obrazy Bosny a Hercegoviny. Lidé, kteří odešli v roce 1992 a 1993 si uchovali ty krásné obrazy, které stále žijí v jejich hlavách a vlastně nemají moc společného s realitou, kterou dnes žijeme tady v Bosně a Hercegovině.“⁴⁴²

Otázka, zda má diaspora Bosnu ráda víc, byla položena jako jedna z otázek s cílem otestovat hypotézu, že *je diaspora vnímána spíše negativně (utečenci, odcizení, nedostatečná empatie vůči své vlasti, kvůli které se rozhodli zemi opustit, sobeckost atd.)* Logika za tímto je následující. Otázka položena obráceně, kde jsou zůstávající „druhořadí“, umisťuje diasporu před ně tvrzením, že: „diaspora má Bosnu ráda víc“. Odpovědi nemusí reflektovat reálný stav, buď z důvodu ochrany ega (např. nemá ji ráda víc, kdyby ano tak by zůstala tady) anebo z důvodu upřednostňování sebe sama (např. my jsme těmi, kteří zůstali, ještěže ji „nemáme“ rádi. Může ji někdo milovat víc než my?). V případě, že odpověď bude „ano, myslím si, že diaspora Bosnu má ráda víc než my“ s velkou pravděpodobností bude reflektovat faktický stav, jinak by zůstávající jen tak nikoho před sebe nepustili. Pozitivní odpověď může též být zkreslena touhou po lepší sebe prezentaci. Ti, kteří zůstali, mohou chtít ukázat správnost svého rozhodnutí zůstat a zdůvodnit ho alespoň láskou k zemi se všemi jejími nedostatky v naději, že vlastenectví může jednou být odměněno.

---

⁴⁴² Osobní rozhovor s respondentkou S, 18. 4. 2022.

Lásku je těžké měřit. Přestože nedostaneme kvantifikovanou odpověď, tato otázka nejen ukáže na emoční vazbu diaspory ke své zemi, ale také nepřímou vypovídá o postoji k odchodu, a to z jiného úhlu. „*Myslím, že ne. Navíc ti, co jsme tu zůstali, máme tu velkou lásku dodnes, jinak bychom asi všichni odešli.*“⁴⁴³ V tomto případě poprvé zaznělo tvrzení na základě opačné logiky, že odchod se rovná nedostatku lásky vůči své zemi. Z 14 dotazovaných polovina jasně nesouhlasila s tím, že by diaspora měla Bosnu raději než zůstávající. Respondentka M naopak odmítla myšlenku, že by se odchod rovnal nedostatku lásky vůči své vlasti. Tři respondenti uvažují, že diaspora miluje Bosnu stejnou intenzitou jako zůstávající, zatímco respondentka I souhlasí s myšlenkou existence nostalgie, spíše než lásky vůči své zemi. Je těžké určit, zda je nostalgie pozitivní nebo negativní věc. Z pohledu toho, kdo odchází, je nostalgie negativní, protože s ní žije každý den, z pohledu toho, kdo zůstává, je pozitivní, protože to znamená, že diaspora zanechala emoci pro svou zemi.

V rámci samostatné otázky jsem se snažila zjistit, zda respondenti spatřují přítomnost nostalgie u diaspory a jak ta ovlivňuje jejich vztah k Bosně. „*...dokonce si myslím, že se více vracejí k tradicím a více si země váží. Asi období, kdy v zemi žili, bylo krásnější. Já nevím, jestli je to období mládí nebo období nějakého socialismu, blahobytu, který v nějakém období existoval.*“⁴⁴⁴ Šesnáct respondentů se vyslovilo pro existenci nostalgie u diaspory, jeden pro pravý opak. Nostalgie mezi diasporou může za poetický byronský obraz Bosny, který zkresluje a deformuje skutečný obraz. Tvrdí, že nostalgie diaspoře otevřela oči, ve smyslu, že si více cení tradice.⁴⁴⁵

Respondenti, kteří odmítli myšlenku, že by Bosnu měli méně rádi než diaspora, to zdůvodnili několika způsoby. Zaprvé tím, že Bosna pro diasporu představuje jen jednu část jejího života. Respondent G prohlásil „*On miluje Bosnu, ale z Německa*“. Třetí, již zmíněné a nejjednodušší odůvodnění je: „*No, těžko říct, myslím, že kdyby naši zemi milovali, přišli by.*“⁴⁴⁶ Tři ze sedmi, kteří věří, že zůstávající zemi milují více, otevřeně prohlásili, že se odchod rovná nedostatku lásky vůči vlasti. Ti, kteří s tímto černobílým obrazem nesouhlasili, to dali najevo buď formou individualizace případů anebo otevřeně,

---

⁴⁴³ Osobní rozhovor s respondentkou J, 12. 4. 2022.

⁴⁴⁴ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022.

⁴⁴⁵ Paralela s americkou diasporou, respondentem, který se ve studii *Americans Abroad: A Disillusioned Diaspora?* vyjádřil: „*I po 14 letech života v zahraničí se stále cítím velmi Američanem a mám silný pocit hrdosti na svou zemi. Vlastně mám pocit, že si toho vážím mnohem víc.*“ „*Americans Abroad: A Disillusioned Diaspora?*“, Migration Policy Institute, <https://www.migrationpolicy.org/article/americans-abroad-disillusioned-diaspora> (staženo 10.12.2022).

⁴⁴⁶ Osobní rozhovor s respondentem R, 17. 4. 2022.

jako tomu bylo v případě respondentky M. Generalizaci, jakkoliv byla nežádoucí, je možné provést jen na základě podobných odpovědí. Část respondentů, která poskytla pestřejší odpovědi by se stereotypně mohla pojmenovat jako „více chápavá, tolerantnější a méně generalizující“. Kvůli existenci této části je totální generalizace nemožná. Každý jednotlivec na světě bude alespoň dle jednoho kritéria vyčnívat ze stereotypu a tím podkopávat jednotnost kategorizace. Pestré odpovědi a diferencovaná kategorie dle Allporta též poukazují na neexistenci stereotypů.

3.7.11 Obrana BaH

*„...ale s tím vším se setkávají i v zemích a prostředí, ve kterých se pohybují. Takže máte na ulicích i žebráky, máte kapsáře, máte nevlídné lidi, možná ještě nevlídnější než u nás, máte také odpadky, takže všechno je to už viděné“.*⁴⁴⁷

Osobní hodnoty nás silně ovlivňují a mohou být odpovědí na to, proč stereotypizujeme – milujeme to, co jsme a jací jsme, a odmítáme to, co nás kritizuje. Kritiku BaH se respondenti v některých případech snažili vyvrátit, a to buď adekvátními argumenty, případně subjektivními postoji. V každém případě zaujali obranný postoj. Bránit se lze dvěma způsoby. Zaprvé, vyzdvižením pozitivních stránek vlastního státu, anebo naopak akcentací slabých stránek cizího. Deset respondentů se za Bosnu spontánně postavilo. Žádná z mnou položených otázek primárně nezkoumala život v Bosně, přesto jsem informace o něm obdržela jako vedlejší efekt mých otázek. Nejvíce respondentů (4) se shodlo na tom, že je život v Bosně dobrý a že se v ní dá obstojně žít. Stejnou výpovědní hodnotu, ale opačnou logikou měla shoda čtyř respondentů, kteří se domnívají, že život na západě není tak úžasný, jak by se mohlo zdát. Tři respondenti dokonce prohlásili, že je život v Bosně lepší. Za hlavní pozitivní charakteristiku lidí žijících v Bosně považuje část respondentů adaptaci na náročné podmínky, díky které přežili samotnou válku, ale i současnou těžkou ekonomickou situaci. *„Zvedli jsme vysoký práh toho přežití ve válce, kde si snad průměrný západní člověk nedokáže představit takový den improvizace, bez čehokoliv, na co je zvyklý.“*⁴⁴⁸

Zajímalo mě, ve kterých okamžicích došlo u respondentů k obraně BaH, čili jaké otázky spustily obranný mechanismus. Po analýze jsem došla k závěru, že potřeba obrany vyvstala u několika případů, tj. u pohledů na odchod, u kritiky BaH, dále když se posuzoval chlad

⁴⁴⁷ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022.

⁴⁴⁸ Ibidem.

západu a kdykoli se rozhodovalo, kdo měl pravdu, kdo byl lepší a komu bylo lépe, a v neposlední řadě kdykoli byla možnost srovnání nebo vyzdvižení vlastní skupiny, tj. když se posuzovaly silně valenční atributy. *Meziskupinová diskriminace je nejpravděpodobnější v situacích, které zdůrazňují skupinové rozdíly, a tím podporují sociální srovnávání. Protože jsou lidé motivováni k příznivému srovnání, podobnosti mezi skupinami mohou vést spíše k zvýšení předsudků než ke snížení.*⁴⁴⁹ Celkový kontext rozhovorů s pokládáním otázek, které respondenty umístil na jeden pól a diasporu na druhý, utvořil situaci, ve které respondenti museli přemýšlet o skupinových rozdílech a srovnávat se.

3.7.12 Všechny cesty vedou k diaspoře: Pohledy na bosenskou diasporu skrze čas

„Mění se názory na diasporu v čase?“

Přestože pouze šest respondentů otevřeně vysloвило, že si lidé začnou vážit diasporu teprve ve chvíli kdy sami mají problém, žádný z nich v rámci odpovědi na tuto otázku neuvedl příklad situace, ve které by si jí vážil za normálních okolností. Výpověď o cennosti diasporu jsem naopak získala v odpovědích vztahujících se k jejímu přínosu. Nárůst válečně-vznětlivé politiky dle dvou respondentek způsobuje nový zájem o diasporu. Třikrát bylo zdůrazněno, že ve stabilních časech a když je všechno dobré si na ni nikdo nevzpomene. Bosenská diaspora je dle názorů tří respondentů vyloučena, není chráněna a není o ni postaráno. To u diasporu vyvolává hněv, kvůli kterému se pak, dle respondentky A, vzdává občanství. Stát dělá málo, aby diaspoře umožnil případný návrat, neposkytuje potřebné jistoty a bezpečnou stabilní cestu.⁴⁵⁰ „*To mě taky štve. Nedělají tedy nic pro to, aby zajistili podmínky pro to, aby se ta diaspora vrátila, a aby naše děti neodcházely do ciziny...*“.⁴⁵¹ Respondentka L si myslí, že diasporu si zůstávající neváží nikdy. Dalších 6 respondentů rozpoznalo využití diasporu pro vyšší politické zájmy (6). Tři respondenti hlásili zvýšený zájem o diasporu během volebních kampaní. Dva však uvedli, že působení diasporu je občas kontraproduktivní, jelikož napomáhá politické struktuře. „*...pak tyto lidé hlasují a vytváří mi zde můj život, nepotismus a korupci, která se těch, kteří žijí v Německu, vůbec netýká.*“⁴⁵² Pět respondentů je však přesvědčeno, že se pohledy na diasporu časem mění, a to k lepšímu, což je všeobecně zaznamenaný trend dle sociálních psychologů

⁴⁴⁹ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 383.

⁴⁵⁰ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022; Osobní rozhovor s respondentkou J, 12. 4. 2022 a Osobní rozhovor s respondentem K, 12. 4. 2022.

⁴⁵¹ Osobní rozhovor s respondentkou J, 12. 4. 2022.

⁴⁵² Osobní rozhovor s respondentkou S, 18. 4. 2022.

Crandalla, Ferguson a Bahnsové, citovaných v teoretické části. Zdá se, že percepce diasporu u občanů napodobuje percepci státu ohledně diasporu, a že chování státu vůči diaspoře ovlivňuje i chování občanů vůči ní. Pouze část respondentů, která má v cizině lidi z bližšího okolí nebo rodiny, která sleduje aktivity diasporu a která je seznámena s jejím životem v cizině, má představu o jejím plném významu. Nedostatek pozornosti, které se diaspoře dostává je výsledkem státního nezájmu o její působení a existenci mimo období, ve kterém je diaspora shledána jako významná, tj. během krizí, volebních kampaní atd.⁴⁵³

3.7.13 O návratu: „Je návrat považován za neúspěch?“

„Lidé, kteří odešli, a pokud Bosnu nosí v srdci, se vždy budou nějakým způsobem vracet a budou spojeni se svou vlastí a nějakým způsobem jí prospějí. U těch, co toto nemají, je možná dobře, že odešli.“⁴⁵⁴

Názory na návrat diasporu byly opět pestré. O něco méně, než polovina respondentů věří, že se lidé z diasporu rozhodnou vrátit až budou v důchodu (7). Polovina respondentů předpokládá, že k návratu dojde až k tomu budou zajištěny podmínky, tj. materiální zabezpečení, které by navrátilcům umožnilo stabilní, kvalitní a jak říká respondent B, snadný život v Bosně. U starší generace diasporu spatřují Sarajevané větší možnost návratu, než je tomu u mladší, druhé generace, která je, jak již bylo zmíněno, více asimilovaná do společností, ve kterých žije (3). Další tři respondenti se však domnívají, že k návratu nikdy nedojde. S respondenty jsem ověřovala stereotyp, dle kterého návrat z ciziny znamená neúspěch. Deset respondentů prohlásilo, že si návrat vůbec nespojují s úspěchem. Šest z nich přímo odmítlo možnost, že by návrat znamenal neúspěch. Zbytek vysvětluje, že návrat nemusí nutně znamenat neúspěch, ale že hodně záleží na potřebách a na touhách dotyčné skupiny. Někteří možná v cizině zjistili, že to není pro ně a že jim v Bosně bude lépe, u dalších je návrat spjat s patriotismem, prací, rodinou, (ne)spokojeností se životem jaký vedou v zahraničí atd. Naopak čtyři respondenti uvedli, že návrat je výhradně pozitivní věc, a že by si lidé navrátilců měli vážit, jelikož se nejedná

---

⁴⁵³ Pro porovnání také „Zaměření na diasporu se často objevuje pouze tehdy, když existuje významný rozdíl v ekonomické síle mezi vysílajícími a přijímajícími zeměmi nebo když je zjištěn potenciální odliv mozků... Potenciál měkké moci členů diasporu jako stavitelů kulturních mostů není ještě tak rozšířený, jak by mohlo být: i když americká vláda zaměřuje svou politiku diasporu na spolupráci s imigranty a jejich potomky žijícími ve Spojených státech, nevěnovala pozornost své vlastní diaspoře. A skutečně, tato tolik kritizovaná politika mohla přispět k motivaci některých uvažovat o vzdání se svého občanství USA.“ „Americans Abroad: A Disillusioned Diaspora?“, Migration Policy Institute, <https://www.migrationpolicy.org/article/americans-abroad-disillusioned-diaspora> (staženo 10.12.2022).

⁴⁵⁴ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022.

o jednoduché rozhodnutí. Respondentky A, I a N předpokládají, že existence stereotypu, že návrat diaspory je považován za neúspěch, je jedním z důvodů proč se diaspora rozhodne v zahraničí setrvat a uspět. Tyto respondentky promluvily o tom, že existuje tlak ve společnosti, který by případný návrat mohl interpretovat tímto způsobem. Pro osm z osmnácti respondentů nebylo příjemné slyšet, že je někdo pevně odhodlaný, že se do své země nikdy nevrátí. Avšak stejně velká část respondentů tomuto rozhodnutí rozumí. „*No, já rozumím, proč se nechtějí vracet, protože lidé nemohou pořád začínat. Takže když jste ve středním věku, když děti mají svou vlastní cestu, nemůžete si každou chvíli balit kufry a jít a si znovu zvykat.*“⁴⁵⁵ Další pochopení výše uvedeného rozhodnutí souviselo s uvědoměním si situace v Bosně. Šest z respondentů se s rozhodnutím diaspory zemi navždy opustit smířilo. „*Netrval bych na jejich návratu za každou cenu. Pokud se tato země nezmění a nebude mít lepší perspektivu, neřekl bych, že by se lidé měli vracet.*“⁴⁵⁶ Respondenti vysvětlují rozhodnutí nevrátit se do vlasti rozhořčeností diaspory vůči státu a celkovou situací. „*Pokud jsi odešel, jestli jsi tam spokojený, jestli pracuješ, nevidím smysl v tom, že se vracíš. I Sarajevo by pro mě teď bylo jakousi cizí zemí, kdybych se po 30 letech vrátila... Říká se, že je lepší být občanem druhé kategorie v jiné zemi než občanem třetí kategorie ve své vlastní zemi, takže...*“⁴⁵⁷ Velmi podobný názor sdílel jeden z respondentů, se kterým jsem hovořila před dvěma lety o tématu bakalářské práce, respondent E.J. Respondent z tohoto hlediska byl v opačné pozici, on byl diasporou, která je zde objektem výzkumu, ale názor respondentky D jako zůstávající a jeho jsou z obou perspektiv stejné. Jeho výrok cituji v plném znění: „*Když někde mám být cizincem, tak raději budu cizincem tady*⁴⁵⁸ *než doma. Toto je pro mě cizina, na druhou stranu, i doma bych byl cizinec.*“⁴⁵⁹ Potvrzuje to i Pickering, že domov je jistě místem našeho srdce. Po emigraci, cestování, exilu se k němu rádi vracíme. Domov, který jsme za sebou zanechali po odjezdu již není tím našim domovem, během naší nepřítomnosti se toho hodně změnilo. „*Žádný člověk nemůže dvakrát vstoupit do téže řeky, protože to není ani tentýž člověk, ani tatáž řeka.*“⁴⁶⁰ My jsme se změnili, ale i lidé doma. Svou starou vlast vidíme jinak, jinak též i přemýšlíme.

---

⁴⁵⁵ Ibidem.

⁴⁵⁶ Osobní rozhovor s respondentem K, 12. 4. 2022.

⁴⁵⁷ Osobní rozhovor s respondentkou D, 10. 4. 2022.

⁴⁵⁸ V Praze.

⁴⁵⁹ Osobní rozhovor s E.J., 25.5.2020. Převzato ze: Sanina Čajić, *Imigrace uprchlíků původem z bývalé Jugoslávie do Prahy a jejich integrace do společnosti* (Bakalářská práce, Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, 2020), 58.

⁴⁶⁰ -Hérakleitos. „Aida Ibričević (New Voices): Dijaspóra – šta je to?“, IMEP, <https://imep.ba/2021/03/03/aida-ibricevic-new-voices-dijaspóra-sta-je-to/> (staženo 4.12.2022).

Jsme sami něčím cizím. O tomto promluvila i část respondentů, která tvrdí, že Bosna zůstává diaspoře ve vzpomínkách, je starým domovem, který dnes však v takové romantické a poetické podobě již neexistuje.

Diaspora se dle teoretických definic svým chováním bude snažit stereotypům čelit a přesvědčovat o jejich opaku. Pokud je návrat lidí ze zahraničí ve skutečnosti považován alespoň malou částí společností za neúspěch, skutečné odhodlání nevrátit se může reflektovat jejich snahu o prolomení tohoto stereotypu.⁴⁶¹ Jak zmiňoval Allport, jedná se o snahu jedinců o úspěch za cílem ukázat soupeřům i těm doma, že jsou schopní. Existenci stereotypu, že se návrat rovná neúspěchu, sice potvrdily pouze tři respondentky, ale přesto nelze tvrdit, že by se jednalo o stereotyp zcela nepřítomný ve vztahu k diaspoře. Obeznamenost respondentek s tímto stereotypem potvrzuje skutečnost, že se ve vztahu k diaspoře vyskytuje. Stereotyp, že návrat znamená neúspěch, nelze prokázat, vzhledem k malému vzorku zkoumané populace. Navíc velká část bosensko-hercegovinské populace nemusí být s tímto stereotypem vůbec obeznámená. Platnost Allportovy teorie tedy nelze plošně aplikovat na celou bosensko-hercegovinskou diasporu.

Ale jak určit stoprocentní potvrzení teoretického konceptu „normy“? Ve své modifikované verzi aplikované na případ bosensko-hercegovinské diaspory z pohledu respondentů jej potvrzují 3 z nich. Pokud je frekvence odpovědí měřítkem jeho správnosti, 3 z 18 odpovědí nelze považovat za jeho úplné potvrzení. Pro jistější závěr jen zmíním, že ve vztahu k diaspoře návrat může, ale nemusí být neúspěchem. Na prvním místě záleží na důvodech pro odchod, dále na splnění stanovených cílů odchodu, na důvodech pro návrat, a také zda je posuzujícím odchod vůbec považován za úspěch, vůči čemuž by byl návrat shledán jako neúspěch. Jedná se o vágní potvrzení tohoto modifikovaného teoretického tvrzení, neboť práce neměla možnost odhalit motivace diaspory pro odchod. Je však možné konstatovat, že tento stereotyp není ve vztahu k diaspoře zcela neznámý, neboť respondenti uváděli rozličné důvody návratu, přičemž tento nebyl tím nejfrekventovanějším. Avšak stále zůstává jednou z možností.⁴⁶²

---

⁴⁶¹ Aplikace teoretických konceptů na příkladu diaspory. Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 14.

⁴⁶² Zajímavé pro mě bylo sledovat i kauzalitu v odpovědích, zda předchozí odpovědi ovlivňovali pozdější odpovědi a názory respondentů a zda je možné najít vazbu mezi nimi. Příkladem je kritika Bosny (uvědomění si situace) s odhodláním/připraveností odstěhovat se. Pár případů narušuje sledovatelnost podobností a ustálených vzorců. Kritika Bosny je v případě respondentů ve velké míře spojena s odhodlaností a připraveností odjet [u 12 respondentů je sledovatelná kauzalita: kritika-ano, odchod-ano (7) anebo kritika-ne, odchod-ne (5)].

3.8 Diskuze: je možné odbourávat stereotypy a měnit zkreslený obraz o bosenské diaspoře?

V poslední analytické podkapitole se zaměřím na pohledy respondentů na změnu existujících stereotypů. Tato kapitola bude podrobněji doprovázena mými komentáři a zařazením problému stereotypů o bosenské diaspoře do širšího kontextu.

Každá doba má své stereotypy. Některé jsou pouze dobové, jiné přetrvávají a odolávají času. Mercedes jako symbol gastarbeiterů z Hercegoviny dnes již neexistuje.⁴⁶³ Zatímco pouze 6 respondentů je optimistických ve vztahu ke změně stereotypů, 10 z nich tvrdí, že změna stereotypů je nemožná, zaprvé kvůli samotné povaze a mentalitě národa, zadruhé kvůli neinformovanosti a neznalosti. „*J sme takový národ, že to není možné. Bylo to tak od pradávna a zůstane to tak, vše pojmáme prostřednictvím vtipů a stereotypů.*“⁴⁶⁴ Část respondentů, která věří, že stereotypy je možné odbourávat, navrhuje řešení pro změnu skrz větší informovanost, vzdělávání, poznávání, kontakt a komunikaci místního obyvatelstva s diasporou, TV pořady, které by se zaměřovaly na edukativní program, působení, přínos a na život lidí v cílových zemích. „*Komunikací s těmito lidmi je to možné, protože většinou je komunikace mezi našimi lidmi, kteří zde zůstali, a lidmi, kteří odešli do zahraničí nějak omezena, a proto lidé nemají představu, ale soudí jen podle fyzického vzhledu a chování.*“⁴⁶⁵ Několik rozhovorů nabídlo řešení problému stereotypů skrz kognitivní přístup, tj. skrz jednotlivce: „*...aby člověk vystoupil ze svého rámce, aby se kriticky rozhlédl kolem sebe, a tím, že by změnil sám sebe, změnil své prostředí, a tak se postupně změníme všichni.*“⁴⁶⁶

To, co je přijatelné pro jednoho není přijatelné pro druhého, protože „*naše konformita vychází z individuálních potřeb a individuálního způsobu života*“.⁴⁶⁷ O předsudku hovoříme, pokud je záměrem zůstávajících ukázat, že je život doma lepší, a to s cílem vlastního uspokojení, sebeobrany a vlastního vyzdvižení. Platí též pro vyzdvižení vlastní skupiny. K tomu však občas docházelo buď kontrastováním západu a tamějšího života s tím v Bosně, vyzdvižením druhého jmenovaného anebo obranou Bosny, sebe a spoluobčanů před kritikou přicházející mimo hranice.

---

⁴⁶³ „Gastarbajteri, nekad i sad“, N1, <https://ba.n1info.com/vijesti/gastarbajteri-nekad-i-sad/> (staženo 3.12.2022).

⁴⁶⁴ Osobní rozhovor s respondentkou L, 12. 4. 2022.

⁴⁶⁵ Osobní rozhovor s respondentem B, 9. 4. 2022.

⁴⁶⁶ Osobní rozhovor s respondentkou S, 18. 4. 2022.

⁴⁶⁷ Allport, *O povaze předsudků*, 72.

Je důležité zmínit, že kontakt měl významný vliv na pochopení a obeznámení se s diasporou a jejím životem. Nejen kontakt, ale též povaha, vnímajícího a diasporu a dále kognitivní predispozice, které se liší od osoby do osoby. Druh vztahů s diasporou může značně ovlivňovat její percepci v očích místních. Díky kontaktu jsou vnímající vůči ní buď více kritičtí anebo obdivující, neboť všichni až na jednoho respondenta kontakt s diasporou měli. Kontakt může být „eye opener“, ale názor ohledně skupiny, se kterou se zřídka setkáváme si můžeme vytvořit i bez kontaktu s ní. V tom případě je názor utvořen z druhé ruky, z příběhů, které slyšíme. I přes existenci přímého kontaktu s diasporou jsou některé názory, např. o jejím životě utvořeny, na základě příběhů, které diaspora během setkání vypráví. Z tohoto důvodu se domnívám, že většina názorů respondentů byla utvořena jak na základě příběhů, které získali „z druhé ruky“, tak i přímo na základě zkušeností. Vyprávějící osoby a jejich příběhy u zůstávajících utvořily určitou emoci (afektivní vlivy), kterou si osoba přiřazuje k určité kategorii (kognitivní). Ve vztahu k diaspoře netvrdím, že je třeba častějšího kontaktu, ale více informování, což je forma kontaktu nepřímého. Zdá se, že ti, kteří se na diasporu spoléhají, mají méně kritické myšlení vůči ní (sociomotivační). „*Lidé se také s větší pravděpodobností změní, pokud je kontakt častý, sociálně nebo institucionálně podporovaný, a co je nejdůležitější, pokud jsou členové ve skupině a mimo ni vzájemně na sobě závislí při sledování společných cílů.*“⁴⁶⁸

Stereotypy nelze vysvětlit pouze socioekonomickými a kulturními faktory a kontextem, neboť lidé nerozvíjí své stereotypy stejným způsobem a nemají k tomu stejné predispozice. Po položení otázky, zda je možné měnit stereotypy vyplynul další kolektivní stereotyp, totiž že v Bosně se mohou věci jen stěží změnit. Respondenti jsou ve vztahu k změnám pesimističtí. Nemožnost změny se týká politické, ekonomické situace, ale i stereotypů, které jsou dle větší části respondentů zakořeněné. Respondent K však k tomuto přistupuje optimisticky. Jelikož jsem v teoretické části uvedla, že prostředí může být místem předsudků následující odpověď respondenta K a respondentky S to potvrzují. „*Stereotypy souvisí s úrovní vzdělání, s věkem a s lidmi, se kterými se stýkáte. To vše ovlivňuje vaše stereotypy, stereotypy nejsou přibité. Názor se utváří a závisí na prostředí, ve kterém žijete.*“⁴⁶⁹ Zde respondent K, i když nepřímo, poskytuje další pohled na změnu stereotypů – kolektivní. Přestože část respondentů tvrdí, že stereotypy v Bosně jsou pevně zakořeněné, já se domnívám, že změna stereotypů spočívá v jejich základu. Tzn., že příčiny a způsob,

---

⁴⁶⁸ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 382.

⁴⁶⁹ Osobní rozhovor s respondentem K, 12. 4. 2022.

jak stereotypy vznikají jsou též klíčem jejich změny. Pokud prostředí utváří stereotypy, prostředí je i klíčem jejich změny. Pokud jednotlivci mohou za jejich vznik a udržování, šíření skrze další jednotlivce, tj. společnost, musí v tom případě jednotlivci změnit sebe sama, čímž zbývajícím stereotypizujícím jednotlivcům nebude umožněno zázemí pro vyjadřování stereotypů. Individuální změna z širšího hlediska natrvalo změní i společnost.

Humor je způsob, jak vtipně komentovat realitu nebo paradox v životě, a zároveň je možností vyjádření vlastních názorů. Humor sám o sobě nemůže být důvodem existence stereotypů, protože vtipkujeme o něčem, co již existuje, o něčem, čeho jsme si u dané skupiny všimli, např. o něčem po čem toužíme, jakými jsme my nebo ostatní jsou nebo o něčem s čím se neztotožňujeme. Z toho důvodu je humor pouze nástrojem, jak vyjadřujeme svá pozorování a realitu, ve které žijeme. Často dochází k tomu, že humoru ostatních národů nerozumíme a že se mu nesmějeme, protože nejsme zcela seznámeni s tamějším kontextem. Proto si nemyslím, že humor je úplným vysvětlením existence stereotypu. Pravdou je, že se v Bosně humor používá příliš, a to ve všech oblastech, tedy i ve vztahu k diaspoře. Humor ale sám o sobě stereotypy neospravedlňuje. Jelikož zmiňuji, že realita vytváří obsah vtipů a humoru, někdo by mohl tvrdit, že to znamená, že realita o diaspoře je ve skutečnosti taková, jaká je prezentována ve vtipech. Toto je zčásti pravda, ale nesmíme zapomenout, že naše přesvědčení bereme za naši znalost. Nemusí to znamenat, že naše přesvědčení jsou na 100 % pravdivá, neboť realita každého z nás se může lišit.

Nezastávala bych výlučně ani jeden z přístupů ke stereotypům. Jednotlivci se sami mohou změnit, ale pokud nebudou mít prostor pro projev názorů, rozsáhlejší změna nepříjde. Mezi dvěma krajními póly si volím střední cestu změny stereotypů, kde jak jednotlivci, tak kolektiv (stát), musí vzájemně měnit své fungování, chování, odhodlání ke změně názoru. Stát však může institucionálně měnit pohledy na diasporu, zasadit se o její ochranu, propagaci a správné „využití“ potenciálu, který diaspora nabízí, nejen z ekonomického a politického hlediska, ale též z hlediska kulturního, turistického, vědeckého a technologického. Změna institucionálního fungování vůči diaspoře může proběhnout skrze zavedení oficiálních vzdělávacích, seznamovacích projektů. Jednotlivci je však mohou měnit zpochybněním svých úvah a domněnek, pevně zakořeněných myšlenek a vědomostí, nevnučováním negativního stereotypu, pochopením a úctou vůči odlišnostem a vyzdvižením pozitivních stránek. Je třeba neustále přezkoumávat nabyté znalosti. Toho je

možné dosáhnout komunikací, hledáním jiných názorů, edukací a vzděláním, stejně jako cestováním, rozšiřováním obzorů a poznáním jiných kultur a zvyků. Vztahuji to výhradně k jednotlivcům náchylným k nadměrnému použití stereotypů (neboť každý z nás stereotypy používá a má určité předsudky) a také k jednotlivcům, majícím tendenci ve všem hledat obětího beránka. Domnívám se, že se toleranci lze naučit neustálým vystavováním se věcem a podnětům, které přesahují komfortní zónu a jsou jiné než ty, na které jsme zvyklí (dokud se nestanou naší normalitou). Vzhledem k tomu, že jsou si respondenti vědomi přínosů diaspory, měli by se více soustředit na ně a potlačit či změnit negativní názory, pokud tak dosud neučinili, což následně povede ke snížení intenzity a frekvence stereotypů.

Média sehrávají z kolektivního hlediska v dnešním světě významnou roli a mají monopol nad tím, co a do jaké míry je sdělováno. Též mají možnost vytvářet stereotypy. Jak hovořila respondentka A, média jako edukační prostředek mohou zvýšit vědomí o životě diaspory, emitováním kulturního a vzdělávacího obsahu např. dokumentárních pořadů o subkulturním fenoménu-diaspoře. Tímto by došlo ke šíření poznání o diasporickém přínosu a jejích aktivitách. „*Neexistují žádné pořady jako byl dříve Hodočašće (Poutí), slavného Zuka Džumhura, který cestoval a přibližoval nám jiné země, ale také vždy kontaktoval lidi, kteří v té zemi žijí a jsou původem z Bosny, takže jste měli nějaké informace nebo Goran Milić, který dělal vynikající pořad 'Hoću kući' (Chci domů) o lidech, kteří se vrací do svého rodiště.*“⁴⁷⁰ Jelikož jsme, jak já, tak i respondenti zmiňovali modelování, je velmi důležité, aby Sarajevané měli dobrý příklad modelování, model, který by se šířil skrze média. Dále to může být model státu a jeho zacházení s diasporou, a v neposlední řadě model ostatních, tj. chování a uvažování ostatních spoluobčanů. Též jako část respondentů, která podpořila informovanost a komunikaci v tom spatřují důležitý krok k šíření poznání o diaspoře a jejím životě, neboť pouze neznalost a neobeznámenost nechávají prostor pro imaginaci a domněnky. Vnímání skupinové variability, na což respondenti mnohokrát upozornili individualizací případu od případu, je též jedním ze způsobů změny stereotypů, jelikož znemožňuje generalizaci. Mnohokrát nebylo možné stereotypně popsat diasporu kolektivně, zaprvé, z toho důvodu, že neznají skupinu jako celek (každý je případem sám pro sebe), což může odrážet nejistotu ohledně stereotypů o diaspoře. Vnímání skupinové variability může odrážet bezprostřední zkušenosti s oběma druhy diaspory (chování, které je stereotypní a chování,

---

⁴⁷⁰ Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022.

kteří se liší). Vnímání skupinové variability může být pozitivní, ale může též zatěžovat následné porovnání a analýzu variabilních odpovědí respondentů. To, že se postavíme do pozice osoby, kterou stereotypizujeme nám také může pomoci změnit naše pevně nastavené perspektivy.

Kdyby stereotypy natrvalo zůstaly přítomné ve společnosti, každý jedinec se by se mohl rozhodnout, zda stereotypy bude přijímat a šířit, nebo bude jejich existenci ignorovat tím, že je vyřadí z každodenního použití. Ano, s těmi stereotypy může být jako člen této kultury obeznámen, ale je nemusí používat. „*To, že si děláme legraci, neznamena, že jsou tyto stereotypy teď nějak významné. Neznamena to, že neznáme skutečnou hodnotu těchto lidí.*“⁴⁷¹ Stereotypy samy o sobě nemají moc. Tu jim dávají lidé, kteří je šíří. Pro potlačení předsudků a stereotypů je důležité také meta-uvědomění, zaprvé poznání toho, co je stereotyp, kde, kdy a v jakých podmínkách ho vlastně používáme. Je zapotřebí prozkoumat veřejné mínění, vědět, do jaké míry nás společnost a kulturní perspektivy ovlivňují a formují naše názory.

Jak radí odborníci, může být dobré „*snižit jakoukoliv nerovnováhu sil mezi námi a druhou osobou.*“⁴⁷² Jak jsem již zmínila, snižování rozdílů, ať už vlastním sebezdokonalováním a prací na sobě, nebo institucionálním snižováním nezaměstnanosti, třídních rozdílů a chudoby, zvyšováním standardů a platů může v dlouhodobém horizontu vést ke zmenšení rozdílu mezi místním obyvatelstvem BaH a její diasporou. „*Protože institucionální politiky a procesy ovlivňují více lidí než my jako jednotlivci.*“⁴⁷³ Vše na tomto světě lze napravit za existence jediné podmínky – je-li k tomu vůle, jak jednotlivce, tak i politiků a vedení státu. Ti by měli směřovat k výše uvedenému, z důvodu zlepšení kvality života svých občanů, jak těch doma, tak i těch mimo BaH, jako odrazu zájmu státu a péče o ně.

Problém stereotypů je mnohem složitější. Stereotypy v případě mé práce vysvětlují kontext. Pokud jde o kontext BaH, který je pro identifikaci a lokalizaci stereotypů nepostradatelný, domnívám se, že institucionální změna je jedním z klíčových faktorů, které by vedly ke změně vnímání diaspory. Vymýcení korupce, snížení nezaměstnanosti, nastolení právního státu by vedlo k dlouhodobému zlepšení ve všech ohledech. Vzhledem k tomu, že respondenti uváděli stav země, politickou a ekonomickou situaci jako zdroj

---

⁴⁷¹ Osobní rozhovor s respondentkou O, 14. 4. 2022.

⁴⁷² „How do we rid ourselves of stereotypes?“, Hope College, <https://blogs.hope.edu/getting-race-right/our-context-where-we-are/the-history-we-inhaled/how-do-we-rid-ourselves-of-stereotypes/> (staženo 13.12.2022).

⁴⁷³ Ibidem.

nespokojenosti, může být odstranění těchto příčin klíčové, aby se kauzálně změnilo vnímání diaspory. Na ostatních si všímáme toho, co nám samotným chybí. Řešení nespokojenosti v uvedených aspektech občanů BaH je klíčové pro zmenšení rozdílu. Z dlouhodobého hlediska to může vést k poklesu emigrace, protože důvodem, pro který se lidé rozhodují opustit zemi, jsou považovány především socioekonomické, politické, právní a institucionální faktory. Vzhledem k tomu, že se jedná o komplexní problém, který se táhne generacemi, není účelem této práce hledat nástroje pro institucionální změny. Práce je však považuje za jeden z klíčových aspektů pro řešení problémů vedoucích k nespokojenosti občanů a následné emigraci. Analytickou část tvořilo mnoho přirovnání a kontrastů, podkapitola *Obraz v naší hlavě – Žije diaspora lépe?* na tento problém upozorňuje. To, co respondenti uvádějí jako lepší život, je život v uspořádaném státě s fungujícím systémem. Již tolikrát zmíněný finanční aspekt v souvislosti s diasporou, může poukazovat na touhu místních po materiálním blahobytu. Avšak nedomnívám se, že je to jediným důvodem nespokojenosti místních. Podle mého názoru se v tom odráží další problém, kterým je například nedostatečně odměněná práce. Pokusy o zlepšení, investice a úsilí místních nejsou státem nikterak doceněny. Neexistující pobídky ze strany státu a patrná absence „spravedlnosti“, o které hovořil respondent K, mohou vést k pasivitě občanů. Nezájem společnosti o jakoukoliv změnu poskytuje úrodnou půdu pro nezákonné jednání, realizaci soukromých cílů jednotlivců a ideální prostředí pro korupci. Občané se stali pasivními a vládnutí samoučelným. Abychom pochopili podstatu stereotypů, je třeba porozumět tomu, co dané stereotypy odráží a jaké faktory za nimi stojí.⁴⁷⁴ V kontextu Bosny to může být například nízký životní standard a zdánlivá nemožnost pokroku vlastní země, která ostře kontrastuje s lepšími socioekonomickými podmínkami diaspory. Pokud hovoříme o mocenských vztazích, zůstávající mohou cítit určitou bezmocnost, ve vztahu k zdánlivé nemožnosti ovlivnit politickou scénu a aktivně měnit socioekonomickou situaci své země. Moc je však subjektivní a můžeme ji chápat z různých perspektiv. Bezmocnost též může aktivovat určité stereotypy a předsudky. S nárůstem nespokojenosti narůstají i předsudky, jejichž příčiny však jedinci často hledají mimo sami sebe. Někdy mohou emocionální traumata (válka, ztráta domu, PTSD) vytvořit hluboce zakořeněné stereotypy. Příkladem je postoj zůstávajících vůči diaspoře, která odešla během války. Tyto předsudky byly potvrzeny několika respondenty, kteří uvedli, že válečná diaspora neunesla břemeno války stejně jako oni. Někteří respondenti však tento předsudek dokázali změnit.

---

⁴⁷⁴ Pickering, *Stereotyping*, 168.

Část respondentů považuje za jeden z důvodů existence stereotypů závist. Situace je jiná, pakliže jsou zůstávající dobře ekonomicky situováni. To by teoreticky mohlo snížit jejich žárlivost vůči diaspoře a potřebu vzájemného srovnávání se. S přihlédnutím k tomuto kontextu, lze teorii relativní deprivace a realistickou teorii skupinového konfliktu považovat za relativně platné na příkladu vztahů Sarajevanů a bosensko-hercegovinské diaspory. Domnívám se, že lidé v BaH by si diaspory a jejich nápadných materiálních charakteristik nevšimli, pokud by měli dostatečně nebo stejně stabilní socioekonomickou situaci. Nemusí to však znamenat, že se v BaH všem žije špatně. Pokud se ale najde někdo, komu se žije lépe, bude nás to nutit srovnávat se. Problém stereotypizace se nemusí týkat pouze diaspory. Je možné srovnávat se s úspěšným či dobře situovaným spoluobčanem doma. Ten s nimi žije ve stejném prostředí, ale přesto bude pravděpodobně vnímán jako outsider, neboť je pro svou dobrou situovanost výjimkou ve svém prostředí. Vždy bude někdo, kdo žije lépe nebo hůře, ale při srovnávání s diasporou je důležité vzít v úvahu celkový kontext, ve kterém se diaspora nachází. Diaspora je velmi často obklopena stabilitou, politickou, ekonomickou, právním státem a demokracií. V takovém prostředí se může snáze zdokonalovat, neboť nečelí různým překážkám, s kterými se potýkají zůstávající, a diaspora se tak může zaměřovat výhradně sama na sebe. Pokud prostředí nepodporuje a neumožňuje osobní rozvoj jednotlivců a neexistuje zde záruka stabilního finančního zajištění, společnost se s největší pravděpodobností stane apatickou a pasivní. Přesvědčení o nezměnitelnosti situace a stereotypů se frekventovaně projevila ve výpovědi respondentů. Z tohoto důvodu může být terčem předsudků právě diaspora „*neutrpeři to, co my, a mají snad všechno nebo většinu toho, co nám chybí*“. Jedná se o právní stát, stabilní příjmy, sociální ochranu, život v spořádané společnosti, politickou situaci a individuální příležitosti, jak pracovní, tak k osobnostnímu rozvoji. Právní stát, společenský systém, politická kultura nejsou viditelnými charakteristikami a zůstávající tyto aspekty nevidí na vlastní oči. Viditelnými jsou pouze materiální věci, které si diaspora přiváží domů. Respondenti zmínili, že důvodem stereotypizace jsou humor a vtip. K tomu se může přidat též vlastní nespokojenost, kterou ventilují jejím převedením na jinou podkategorii (diasporu) a zdůrazněním jejích slabých stránek skrze humor. Domnívám se, že pokud by si respondenti nebyli vědomi ekonomických rozdílů mezi nimi a diasporou a stát by jim zajišťoval potřebné jistoty, těchto stereotypů by bylo méně a cítili by se ve vztahu k diaspoře rovnocennými.

Nabyla jsem přesvědčení, že respondenti cítí určitou mezeru mezi nimi a diasporou.⁴⁷⁵ Nevědí, jak přesně to „u nich funguje“, nemají náhled do jejich života a nejsou příliš obeznámeni se sociálními poměry v těchto státech. Hlavním rozdílem mezi životy zůstávajících a diasporou, může být život diaspory v právně fungujícím státě, který jim poskytuje lepší pracovní, ale i osobnostní příležitosti. Tyto výhody však nejsou získány zadarmo, zůstávající nemusí vidět tvrdou každodenní práci diaspory, která za jejich úspěchem stojí. Shledávání rozdílů mezi místním obyvatelstvem a diasporou na základě značkového oblečení či dražších aut je povrchním a zjednodušujícím pohledem.

*„To, že jsme ve vztazích v rovnocenném postavení (ale ne v dominantním/podřízeném) s lidmi z různých prostředí, nám umožňuje vidět je jako úplné lidské bytosti, tj. jako členy jejich vlastních sociálních skupin, tak abychom chápali jejich jedinečné konkrétní osobní zkušenosti a vlastnosti.“*⁴⁷⁶ Tento citát shrnuje můj dosavadní úhel pohledu týkající se rovnosti. Též ukazuje, že kategorizace podle sociálních skupin (např. diaspora) by měla sloužit jako vodítko, tzn., aby bylo zřejmé, že je člověk např. z BaH, ale žije v zahraničí, ale že je zároveň jedinečný svými vlastnostmi a zkušenostmi. Díky tomuto pohledu by bylo možné snížit zobecňování prostřednictvím spektra vlastností, které jsou s diasporou spojovány.

Vzhledem k tomu, že se objevilo několik zajímavých ojedinělých stereotypních odpovědí, uvedla jsem je a přistoupila k nim na základě individuálního přístupu, tj. za účelem pochopení, jaký význam tyto stereotypy mají pro jednotlivce a zda hrály roli v jeho dalších odpovědích. Některé odpovědi o stereotypech jsem nezískala položením oné recipročně odpovídající otázky (*Jaké jsou nejrozšířenější stereotypy?*), ale získala jsem je z jiných kontextů a otázek. Znovu se zde vracím k tvrzení části respondentů, kteří uvádějí, že též záleží na povaze, výchově, temperamentu osoby a na principech, kterými se v životě řídí. Člověk dokáže odolat stereotypům a zlovykům, pouze když je obeznámen s „jiným“. Kulturní a kolektivní přístup tvrdí, že: *“stereotypy mají význam jen dokud jsou sdílené“*.⁴⁷⁷ To však u individuálního přístupu nemusí být vždy pravdou. Ostatně záleží též na jednotlivci, neboť lidé nikdy nebudou ve stejné situaci a socioekonomické či kulturní

⁴⁷⁵ „*Jsou-li všechny osoby, které mají být posuzovány členy jediné sociální kategorie, může si vnímající uvědomit svůj vlastní status outsidera nebo insidera ve vztahu k této sociální skupině.*“ Macrae, Stangor a Hewstone, *Stereotypes and stereotyping*, 266.

⁴⁷⁶ „How do we rid ourselves of stereotypes?“, Hope College, <https://blogs.hope.edu/getting-race-right/our-context-where-we-are/the-history-we-inhaled/how-do-we-rid-ourselves-of-stereotypes/> (staženo 13.12.2022).

⁴⁷⁷ Kecmanović, „Etnonacionalni stereotipi“, 54.

rozdíly se nikdy plně nestřetnou. I když by k institucionální změně nakonec došlo, v případě nepřipravenosti lidí změnit své vnímání, se jich kolektivní změna nemusí dotknout. Jediným východiskem by byla aktivní a celková snaha jednotlivců na omezení společensky nežádoucích a škodlivých jevů (např.: negativní stereotypy apod.).

Svůj díl práce na omezení stereotypů však může vykonat i diaspora sama. Mnoho z nich může vnímat trvalý návrat do původní vlasti jako určitý neúspěch. Ale dle výpovědi respondentů tomu tak však nemusí být. Dále, pokud jsou stereotypy o nedostatku empatie a vychloubání pravdivé, diaspora by se měla oprostít od tohoto jednání a tím částečně změnit negativní stereotypy. Například nedávat v původní domovině okázale najevo svou lepší ekonomickou situaci a více se vcítit do pocitů zůstávajících. Je třeba též zvážit, zda případná odsouzení ze strany zůstávajících nepochází z vnitřní nespokojenosti jedince, jako je např.: žárlivost, případně reálně obtížná situace zůstávajícího. Vzájemná empatie („*něž mě začneš soudit, vezmi si mé boty*“) a práce na sobě samotném by jistě mohly pomoci odstranit některé negativní stereotypy na individuální úrovni. Tyto drobné a četné změny v jednotlivcích by postupně mohly proměnit celou společnost a vést k institucionální změně. Ta může mít přímý dopad na společnost uvnitř i vně hranic státu.

Druhý největší přínos – kulturní, si respondenty uvědomovali méně. Ne všichni respondenti si však uvědomují, že díky lidem v diaspoře by se někdo z jejich kolegů a přátel mohl zajímat o to, odkud pocházejí, třeba se naučit jazyk, sblížit se a poznat kulturu, navštívit zemi, což vede k rozvoji cestovního ruchu. Lidé pak přenášejí své zkušenosti dál, propagují zemi mezi svými přáteli, ukazují fotky z cesty, vyprávějí zážitky. Odbourává to možné předsudky a propaguje stát. S tím je spjaté seznamování místních obyvatel v cílových zemích se zemí původu diaspory, pořádání seminářů, konferencí, veletrhů, knižních večerů, sledování filmů, koncertů, výstav, pro které jsou důležité diasporické spolky působící v cílových zemích. Finanční zisky z diaspory jsou nezpochybnitelné. Je důležité, že všichni respondenti jsou seznámeni alespoň s tímto největším přínosem.

První čtyři podkapitoly⁴⁷⁸ jsou kontextuální, neslouží primárně ke kontrastování názorů respondentů, ale k vysvětlení kontextu rozhovorů. Z třiceti položených otázek je několik z nich ústředních. Pět otázek ve své formulaci obsahovaly slovo stereotyp, zbytek stereotypy hledaly spíše nepřímou a za účelem dotvoření celkového kontextu zkoumané problematiky. Při analyzování odpovědí respondentů jsem zjistila, že mnoho respondentů

---

⁴⁷⁸ Začátek analytické části, skupinová nálepka, jazykové volby a kontakt s diasporou.

odpovídalo rozvážně na otázky týkající se generalizace. Mnoho z nich uvádělo, že nelze generalizovat. Tuto odpověď lze chápat jako racionální a spravedlivou, neboť se vyhýbá škatulkování. Nelze ovšem zaručit, že tyto odpovědi nebyly motivovány lepší sebezprezentací své osoby v rámci výzkumu, neboť odpověď, že generalizace je nemožná, a že záleží od člověka k člověku, nám však neříká, zda respondenti generalizují v každodenním životě. Výpovědi respondentů A, D, G, F, K, H, N a P se jevily jako relativně tolerantní. V průběhu rozhovorů se však vyskytovaly paradoxy a kontradikce. Respondentka D, která se řídila názorem nemožnosti generalizace dále rozlišovala ekonomické migranty od těch válečných na základě nadměrné kritiky zůstávajících ze strany válečných uprchlíků. Její další prohlášení, že diaspora je hlasitější než „naši lidé“ však může evokovat dojem, že se členové diaspor nejsou „naši lidé“. Z odpovědi respondentů převážně vyplynulo, že lidé z diaspor nejsou odmítnuti, ale jejich názory se zůstávajícím mohou jevit jako nepřilíš důležité, vzhledem k tomu, že s nimi nesdílejí jejich každodenní realitu. Dalšími kontradiktorními tvrzení byla například tvrzení respondenta K (*„nečekají je dobře placená místa... ale dřinu si nyní kompenzují solidními příjmy“*), a respondentky I (původní odpověď, že odchod neodsuzuje respondentka vyvrátila svojí pozdější odpovědí na otázku, *co obyvatelstvo vyčítá diaspoře nejvíc?* když prohlásila, že ekonomické diaspoře vyčítá snahu pro odchod bez větší námahy zůstat).

Abych se sama vyhnula nadměrné generalizaci na základě často opakovaných názorů, uvádím i unikátní odpovědi, které nebylo možné zařadit do žádné kategorie opakujících se odpovědí. Existence těchto ojedinelých názorů je důkazem toho, že generalizace skutečně není možná, a to jak ve vztahu k respondentům a jejich odpovědím, tak ve vztahu k celkovému veřejnému mínění o diaspoře. Časté tvrzení respondentů, že generalizace je nemožná, může poukazovat na to, že stereotypy nejsou tak silné, jak bychom mohli předpokládat.

Avšak pro potřeby tohoto výzkumu, a z něj vyvozených závěrů, je však určitá míra generalizace nezbytná. Často zaznívající odpovědi budou tvořit závěry ohledně stereotypizace bosenské diaspor ze strany Sarajevanů, které však není možné vztáhnout ani na všechny respondenty, a tím méně na všechny obyvatele Sarajeva. Respondenti byli vybíráni na základě toho, že nikdy nežili v zahraničí. Jejich vnímání života v zahraničí tedy vychází čistě z jejich subjektivních názorů, které srovnávali se životem v Bosně. Díky tomu jsem získala jejich zrcadlové vnímání Západu a toho, čím Bosna vůči němu je a čím

není.⁴⁷⁹ Tento postoj je podobný konceptu Saidova orientalismu, kde Orient existuje pouze v očích lidí ze Západu, kteří tam nikdy nežili, existuje jen jako jejich představa, zatímco Orient jako objekt slouží pro definování subjektu – Západu.⁴⁸⁰ Stejnou, ale opačnou logikou je Okcidentalismus, který lze teoreticky aplikovat na kontext zůstávajících. Okcident je zde objektem v očích lidí žijících mimo něj, kteří na základě jeho definování vyzdvihují pozitivní stránky sebe a svého státu. Pokud se bosensko-hercegovinská diaspora chvástá, místní to nedělají. Všechny podobné černo-bílé reciproční hodnoty jsou neplatné, neboť svět je mnohem pestřejší a generalizace pozitivní/negativní má málokdy reálnou vypovídací hodnotu. Jakkoli tyto koncepty mohou mít limity, zmiňuji je jen jako metaforu ve vztahu k mému tématu.

Primárním cílem výzkumu bylo uvést dominující názory, poté je konfrontovat s ostatními ohledy a nabídnout jiný způsob přemýšlení. Bez toho by práce zůstala založena pouze na kategorizaci, vyjadřování dominantních myšlenek.⁴⁸¹ Pro zajímavost jsem se snažila zjistit, zda některé, pro výzkum neměnné parametry respondentů (věk, vzdělání, tolerance, kontakt s diasporou, závist, předsudky), ovlivnily podobnost názorů respondentů. Druh vztahů a kontakt s diasporou mohou být úzce spjaty s jejím příznivějším hodnocením. Tři respondenti se střední úrovni vzdělání si myslí, že život v diaspoře je lepší, ale vzdělání jako spojovací prvek není stabilním parametrem, jelikož někteří lidé s vyšším vzděláním si též mysleli, že život v diaspoře je skvělý. Dalším zajímavým faktem je, že někteří lidé, kteří prožili válku, nevykazovali touhu po odchodu. Devět respondentů z dvanácti by Bosnu neopustilo, dva však ano. Jeden tuto možnost zatím nevyklučuje. Deset z dvanácti lidí, kteří zažili válku, si život v zahraničí neromantizují. Detailnější vysvětlení pro toto zjištění nemám, pouze uvádím své postřehy. Část respondentů ve vyšším věku byla více kritická vůči válečné diaspoře, mladší generace však o něco méně. Mladší respondenti se též všeobecně jeví jako méně kritičtí.

Přínos této práce spočívá v aplikaci teoretických koncepcí a konceptů stereotypu a předsudku, které dosud nebyly aplikovány na diasporu, tím méně na případ bosenské

---

⁴⁷⁹ Západ je často zaměňován a používán jako synonymum pro zahraničí, stejně jako i Evropa.

⁴⁸⁰ Wang Ning, "Orientalism versus Occidentalism?" *New Literary History* 28, č. 1 (1997): 57-59, <http://www.jstor.org/stable/20057401> (staženo 12.8.2022).

⁴⁸¹ Stereotypně konzistentní informace (stereotype consistent-SC) jsou užitečnější pro dosažení konsensu než stereotypně nekonzistentní informace (stereotype inconsistent-SI). SC informace jsou již známé, sdílené a samozřejmé. Jsou však méně informativní, kvůli větší obeznamenosti členů skupiny s ní, kteří se vyskytují v rámci jedné kultury. SI informace jsou však více informativní, relevantní, překvapivé, neočekávané a méně spojovací, neboť ne všichni jsou s nimi obeznámeni. Stangor a Crandall, *Stereotyping and prejudice*, 126-132.

diaspory. Platnost této teorie byla otestovaná v rámci mého výzkumu. Některé z koncepcí se částečně potvrdily a byly aplikovatelné na vlastní příklady. Dalším přínosem je identifikace stereotypů o bosenské diaspoře, které dosud nebyly odborně zpracované v akademickém prostředí. Práce zahrnuje percepce místních o bosenské diaspoře, o jejím odchodu, kritice BaH ze strany diaspory, dále stereotypy a potenciální vysvětlení jejich existence a nabízí několik možných řešení, jak na kolektivní, tak na individuální úrovni. Vysvětluje problematiku stereotypů z širšího (socio-ekonomického) kontextu.

Závěr

Přestože celá práce zdůrazňovala případnou škodlivost generalizace, od které se i respondenti částečně ohrazovali, několik generalizujících závěrů ohledně stereotypů o bosenské diaspoře z pohledu Sarajevanů je možné z práce vyvodit. Jednotlivci přirozeně budou své předsudky a stereotypy popírat. Odpověď na první výzkumnou otázku, „*Jaké jsou nejrozšířenější stereotypy o bosenské diaspoře a jak je eliminovat?*“ říká, že prvním stereotypem je majetná a finančně zabezpečená diaspora. Největším diasporickým prototypem je „teta z Německa“, zahrnující některé z největších stereotypů, které se váží s diasporou. Stereotypy o diaspoře dle frekvence lze uspořádat takto: 1.předvádění se; 2.majetnost; 3.namyšlenost, povyšování sama sebe nad ostatní a nedostatek empatie vůči zůstávajícím.

Seřazením hlavních důvodů existence stereotypů se dle Sarajevanů na třetím místě umístil odchod, tj. fakt, že jedni zůstali a trpěli, zatímco druzí odešli. Druhým nejčastěji uvedeným důvodem je závist. První místo s nadpoloviční většinou zaujímá humor. Každodenní humor, který je v kultuře zakořeněný, jednoduše neodstraníme. Pokud bereme v potaz druhý a třetí důvod existence stereotypů, jejich odstranění leží primárně v kognitivních procesech (práce na sobě a přezkoumání svých postojů, vypořádání se s vnitřní nespokojeností, zaměření se na sebe a na své možnosti, snaha o otevřenost mysli a nesrovnání se s ostatními).

Další vedlejší výzkumná otázka byla: *Uvědomují si Sarajevané důležitost diaspor pro rozvoj státu (kulturní, ekonomický, výzkumný a technologický přínos)?* Největším přínosem zůstává ten finanční, a to ve formě remitencí a útraty doma. Jedna třetina spatřuje přínos diaspory skrze přenos znalostí, zkušeností, technologií a inovací. Pozitivními stereotypy jsou více méně všechny diasporické přínosy. Nárůst válečně-vznětlivé politiky a nestabilní politické situace je doba, kdy je diaspora shledána jako důležitá. Absence nestability a problémů však vede k jejímu upozadění.

Položenou hypotézu „*Diaspora je vnímána spíše negativně (utečenci, odcizení, nedostatečná empatie vůči své vlasti, pro kterou se rozhodli opustit svou zemi, sobeckost, outsideri atd.)*“ Sarajevané vyvrátili, projevením téměř stoprocentního pochopení pro odchod. Diasporu kvůli tomu celkově neodsuzovali. Odcizenost diaspory jako výzkumné tvrzení bylo respondenty též vyvráceno. Respondenti si celkově uvědomovali pozitivní

přeměnu diaspory v zahraničí, tj. kulturní rozvoj, rozšiřováním obzorů a finanční zabezpečení. Všimli si ovšem i negativních změn diaspory, tj. chvástání se, povyšování se, nedostatek empatie vůči zůstávajícím ap. Tyto vlastnosti shledávali respondenti jako iritující. Tyto vlastnosti jsou považovány za chování, která narušují normu. Díky době, kdy byla mimo rodnou zemi, si diaspora více uvědomovala svou identitu a tradice, díky čemuž se u starších generací rozvíjí nostalgie po domovině a touha po návratu. Koncept slábnoucí příslušnosti kvůli sporadickému kontaktu s domovinou je ve vztahu k bosensko-hercegovinské diaspoře neplatný, a byl respondenty vyvrácen. Vyvrátilo se i tvrzení, že se diaspora mezi bývalými spoluobčany stala outsiderem, s vysvětlením, že jde o „naše lidi“. Koncept cizince též není ve vztahu k první generaci platný. Zdá se, že se v práci nejpevněji potvrdila teorie valenčních atributů. Respondenti jsou si vědomi odlišnosti každého jednotlivce, tj. skupinové variability, ale i vážnosti generalizace, kterou nebyli ochotni používat, pokud je k tomu položená otázka vyloženě nevybízela. Právě vnímání skupinové variability nejvíce odkazuje na nejistotu stereotypů.

Většina respondentů přesto není optimistická vůči změně stereotypů. Jen menší část respondentů věří, že negativní stereotypy bude možné v budoucnosti měnit. Stereotypy lze odbourávat zdůrazněním pozitivních aspektů diaspory. Stejně jako jsou její občané zrcadlem BaH v zahraničí, zdá se, že stereotypy, jsou zrcadlem problémů zůstávajících, jejich pocitů a nenaplněných tuh. Prostředí, kultura, socioekonomická a politická situace, výchova, kognitivní predispozice, shledání a zdůraznění ryze negativních charakteristik u ostatních (členů diaspory) mohou být dodatečným vysvětlením jak vzniku stereotypů a předsudků, tak i jejich udržení v případě BaH. Jsou předurčeny kombinací kognitivních, afektivních, sociomotivačních a kulturních faktorů. Intervence na jejich eliminaci zahrnují jak kolektivní přístup (adresování široké veřejnosti, zdůraznění kolektivních hodnot např. tolerance), tak i individuální přístup (změna kognice a emočního nastavení u jednotlivců). Stereotypy o bosenské diaspoře z pohledu Sarajevanů se ukázaly být slabšími od původního předpokladu, alespoň z hlediska jejich frekvence. Svou povahou nebyly agresivní jako např. ty etnické, náboženské či rasové. Je důležité zvážit, zda případná odsouzení vznikla z vnitřního afektu jedince, jako je žárlivost, nebo z realisticky obtížné situace, ve které se někdo nachází. Pochopení, vidění jiných úhlů pohledu a zohlednění druhé strany příběhu by jistě mohly pomoci odstranit předsudky a měnit některé negativní stereotypy na individuální úrovni. Pokud se tedy některé stereotypy ukážou jako pravdivé, je důležité, aby nebyly použity za účelem útoku na ostatní. Kognitivní dispozice jsou

předmětem jiného oboru a výzkumu, ale jsou nepostradatelné pro změnu chování a uvažování o ostatních. Jednoduchá řešení pro komplexní změnu neexistují. Jedním z cílů mé diplomové práce bylo sjednotit stereotypy o bosensko-hercegovské diaspoře, sepsat je na jednom místě a odhalit důvody jejich užívání a nástroje k jejich odstranění. Zkoumání stereotypů je dvojsečným mečem, který může paradoxně způsobit jejich šíření, avšak předstíráním, že neexistují, rozhodně nezmizí. Nespokojenost občanů BaH je jedním z hlavních důvodů pro jejich odchod. Pro snížení jejich nespokojenosti je zapotřebí mnoha nezbytných kroků, které povedou ke zvýšení socioekonomického standardu, snížení nezaměstnanosti a k vyřešení politických problémů země.

Bosenská diaspora se dnes obecně vyznačuje vysokou mírou integrace a aktivní participací. Tímto významně přispívá jak hostující zemi, tak i své původní domovině. Pakliže si země své diaspory váží a respektuje ji, může jí diaspora v mnoha ohledech pomoci. Kromě podstatných příspěvků, jako jsou remitence a transfery dovedností, působí diaspora jako potenciální skupina kulturních aktérů, kteří bojují proti negativním stereotypům nebo pomáhají budovat rozsah vlivu a reputace země. Bosenské diaspoře se však nedostává dostatečné institucionální ochrany a samotné pozornosti ze strany domovské země. Proto v budoucnu bude zapotřebí rozvinout strategii pro její aktivnější zapojení v domácích záležitostech a rozvoji. Hlavními pozitivními aspekty, kterými diaspora dle respondentů disponuje, jsou finanční aspekt, stabilní politická situace a spořádanost systémů a života v zahraničí.

Téma je možné dále zkoumat z mnoha dalších úhlů, jako např. percepce diaspory o zůstávajících, existující stereotypy o bosenské diaspoře z pohledu diaspory, role druhé generace a její vztahy s domovinou s jinými typy otázek nebo metod terénního výzkumu. Práce nepředstavuje ani nemůže poskytnout ucelený přehled problematiky, ale spíše její nástin, který bude dále zapotřebí zkoumat a rozvíjet. Protože, jak říká Pickering: *“poslední slovo se zdá konečné, až když na něj přestaneme myslet”*.⁴⁸²

---

⁴⁸² Pickering, *Stereotyping*, 43.

Summary

The master thesis aimed to analyze how Sarajevans perceive the Bosnian diaspora, regardless of whether they are war refugees or economic emigrants. It presented the image of the Bosnian diaspora, and the public opinion about it from the perspective of Sarajevans and revealed which opinions (stereotypes) were the most widespread. Divided into three parts, the thesis approached the problem from three points of view, theoretical, contextual, and empirical.

The first theoretical part defined major theoretical concepts, tightly related to stereotypes and prejudice formation and maintenance. It provided some of the approaches for their elimination according to the literature. In the second contextual part, the author provided insight into the latest migration trends of Bosnia and Herzegovina. Those can provide an additional explanation for a deeper investigation of the formation of stereotypes, and without which the breadth of the context could not be provided. The scope of the Bosnian diaspora was explained on the basis of definitional criteria, on which basis which it included all citizens of Bosnia and Herzegovina (with the first generation assumed to have been born in Bosnia) who feel Bosnia as their homeland, despite political, ethnic and religious determinants. In the analytical part based on 18 semi-structured interviews with Sarajevans author came to the conclusion that sociocultural stereotypes about the Bosnian diaspora are not that frequent, harmful, and serious. Among the most common reasons for their existence were identified the departure, due to which part of the remaining population may have developed jealousy, as the „leavers“ did not carry the burden in the same way, and lastly the fact that Bosnian society overuses humor in relation to everything, including to its diaspora. The most common diaspora stereotypes seem to be 1. showing off; 2. richness, 3. conceitedness, and lack of empathy towards Sarajevans. As the biggest potential of the Bosnian diaspora respondents identified economic and financial aspects. Other benefits were found to be secondary and of minor significance. Socioeconomic context has been proven to play a huge role in the stereotype emergence and maintenance in the case of Sarajevans towards the Bosnian diaspora together with cognitive and moral predispositions. Two research questions helped the author to disprove the hypothesis according to which *diaspora is perceived rather negatively (refugees, alienated, lack of empathy towards their homeland for which they decided to leave their country, selfishness, outsiders, etc.)*. The hypothesis has been disproven by almost 100 % understanding of

departure and desire to leave the country. Sarajevans did not think that emigrants were deserters, outsiders, and alienated former fellow citizens. They still felt that the diaspora belonged to Bosnia as their compatriots and will always represent true Bosnians everywhere it goes. The results of qualitative field research, due to its nature, represent subjective realms and opinions and therefore should not be considered as opinions generally applicable to all respondents, nor to Bosnian society as a whole.

Použitá literatura

Primární zdroje

Osobní rozhovor s respondentkou A, 8. 4. 2022.

Osobní rozhovor s respondentem B, 9. 4. 2022.

Osobní rozhovor s respondentem C, 9. 4. 2022.

Osobní rozhovor s respondentkou D, 10. 4. 2022.

Osobní rozhovor s respondentkou E, 10. 4. 2022.

Osobní rozhovor s respondentem F, 11. 4. 2022.

Osobní rozhovor s respondentem G, 11. 4. 2022.

Osobní rozhovor s respondentem H, 12. 4. 2022.

Osobní rozhovor s respondentkou I, 12. 4. 2022.

Osobní rozhovor s respondentkou J, 12. 4. 2022.

Osobní rozhovor s respondentem K, 12. 4. 2022.

Osobní rozhovor s respondentkou L, 12. 4. 2022.

Osobní rozhovor s respondentkou M, 13. 4. 2022.

Osobní rozhovor s respondentkou N, 14. 4. 2022.

Osobní rozhovor s respondentkou O, 14. 4. 2022.

Osobní rozhovor s respondentem P, 16. 4. 2022.

Osobní rozhovor s respondentem R, 17. 4. 2022.

Osobní rozhovor s respondentkou S, 18. 4. 2022.

„Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$) - Bosnia and Herzegovina“. World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=BA> (staženo 4.12.2022).

„Foreign direct investment, net inflows (% of GDP) - Bosnia and Herzegovina“. World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?locations=BA>

(staženo 4.12.2022).

„Foreign population by place of birth and selected citizenships on 31 December 2021“. Statistisches Bundesamt (Destatis). <https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Population/Migration-Integration/Tables/foreigner-place-of-birth.html> (staženo 3.12.2022).

„Foreign population, 2016 to 2021 by selected citizenships“. Statistisches Bundesamt (Destatis). <https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Population/Migration-Integration/Tables/nowcast-foreigner-citizenship-time-series.html> (staženo 3.12.2022).

„Izborni zakon Bosne i Hercegovine (Neslužbeni pročišćeni tekst)“. Centralna izborna komisija. <https://www.izbori.ba/Documents/documents/ZAKONI/POIZpw110508-hrv.pdf> (staženo 28.9.2022).

„Ustav Bosne i Hercegovine“. Ustavni sud. https://www.ustavnisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf (staženo 20.11.2022).

„Všeobecná deklarace lidských práv“. United Nations. https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/czc.pdf (staženo 28.11.2022).

„Ustav Bosne i Hercegovine“. Ustavni sud. https://www.ustavnisud.ba/uploads/documents/ustav-bih-bs_1611076095.pdf (staženo 28.9.2022).

„Personal remittances, received (current US\$) - Bosnia and Herzegovina“. World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.DT?locations=BA> (staženo 3.12.2022).

„Personal remittances, received (% of GDP) - Bosnia and Herzegovina“. World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?locations=BA> (staženo 3.12.202).

„Personal remittances, received (% GDP) - Albania“. The World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?locations=AL> (staženo 7.12.2022).

Sekundární zdroje

Adorno Theodor W., Else Frenkel-Brunswik, Daniel J Levinson, a Nevitt Sanford. *The Authoritarian Personality* New York: Harper & Brothers, 1950.

Allport, Gordon Willard. *O povaze předsudků*. Praha: Prostor, 2004.

Andrlová, Anna. *Return Decisions of Highly Skilled Migrants in Bosnia and Herzegovina after 2005*. Master thesis, Charles University, Faculty of Social Sciences, 2020.

Baser, Bahar a Ashok Swain. „Diaspora Design Versus Homeland Realities: Case Study of Armenian Diaspora“ *Caucasian Review of International Affairs* 3, č.1 (2009): 45-62, <https://d-nb.info/993996183/34> (staženo 2.12.2022).

Baumann, Martin. „Exile“. In *Diasporas: Concepts, intersections, identities*, eds. Kim Knott a Seán McLoughlin, 19-23. London: Zed Books Ltd, 2010. <http://dx.doi.org/10.5040/9781350219595> (staženo 17.1.2022).

Beneš, Vít a Petr Drulák. *Metodologie výzkumu politiky*. Praha: SLON, 2020.

Berg, Bruce L. *Qualitative Research, Message for the Social Sciences*. Boston: Allin and Bacon, 2001.

Bickman, Leonard a Debra Rog. *Applied Research Design: A Practical Approach*. Thousand Oaks, Kalifornie: SAGE Publications, 2009.

Coletti, Raffaella et al. *Mapping and Profiling of Albanian Diaspora*. Tirana: IOM, 2021, <https://albania.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1401/files/documents/Mapping%20and%20Profiling%20of%20Albanian%20Diaspora%20Research.pdf> (staženo 4.12.2022).

Čajić, Sanina. *Imigrace uprchlíků původem z bývalé Jugoslávie do Prahy a jejich integrace do společnosti*. Bakalářská práce, Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, 2020.

Čičić, Muris et al. *Studija o emigracijama-Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnost Bosne i Hercegovine, 2019. https://www.researchgate.net/publication/339487818_Studija_o_emigracijama_-_Bosna_i_Hercegovina (staženo 22.12.2021).

Đerić, Gordana. *Pr(a)vo lice množine: Kolektivno samopoimanje i predstavljanje: mitovi, karakteri, mentalne mape i stereotipi*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju I. P. „Filip Višnjić“, 2005.

Domazet, Anto, Vjekoslav Domljan, Almir Pestek a Faruk Hadžić. *Održivost emigracija iz Bosne I Hercegovine*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung, 2020.

Efendić, Adnan, Bojana Babić a Anna Rebmann. *Diaspora and Development – Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Embassy of Switzerland in Bosnia and Herzegovina, 2014, https://www.researchgate.net/publication/269709889_Diaspora_and_Development_-_Bosnia_and_Herzegovina.

Efendić, Adnan. *How Migration, Human Capital and The Labour Market Interact in Bosnia and Herzegovina*. Torino: European Training Foundation, 2021, https://openspace.etf.europa.eu/sites/default/files/2021-07/Migration%20human%20capital%20labour%20market%20in%20Bosnia-Herzegovina_Bosnian%20version_0.pdf, https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2021-06/migration_bosnia_and_herzegovina.pdf (staženo 27.12.2021).

European Bank for Reconstruction and Development. *Bosnia and Herzegovina country diagnostic: Private investment challenges and opportunities*, 2022, <https://www.ebrd.com/publications/country-diagnostics> (staženo 12.12.2022).

Filandra, Šaćir, et al. *Migracije iz Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu Fakultet političkih nauka Institut za društvena istraživanja a Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, 2013.

Flores, Gabriela a Alveena Malik. *What Development Means to Diaspora Communities*. London: Bond, 2015.

Gadamer, Hans-Georg. *Truth and Method*. London: Continuum, 1975.

George, Alexander L. a Andrew Bennett. *Case studies and theory development in the social sciences*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2005.

Given, Lisa M. *The sage encyclopedia of qualitative research methods*. Thousand Oaks, CA: Sage, 2008.

Hacking, Ian. *The Taming of Chance* (Ideas in Context). Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Halilović, Hariz et. al. *Mapiranje dijaspore iz Bosne i Hercegovine: Korištenje društveno-ekonomskog potencijala dijaspore za razvoj BiH*. Sarajevo: MHRRBiH, 2018, <http://mhrr.gov.ba/PDF/Mapiranje%20dijaspore%20iz%20Bosne%20i%20Hercegovine.pdf> (staženo 23.12.2021).

Halilović, Hariz. „Trans-Local Communities in the Age of Transnationalism: Bosnians in Diaspora“ *International Migration* 50, č. 1 (2012): 162-178. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1468-2435.2011.00721.x?saml_referrer (staženo 22.12.2021).

Hendl, Jan. *Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace*. 4th ed. Praha: Portál, 2008.

Hirt, Tomáš et al. *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2012.

https://www.researchgate.net/publication/339487818_Studija_o_emigracijama_-_Bosna_i_Hercegovina (staženo 22.12.2021).

Chin, Jason M. a Jonathan W. Schooler. „Meta-Awareness“. In *Encyclopedia of Consciousness*, ed. William P. Banks, pp. 33-41. Oxford: Elsevier, 2009. <https://labs.psych.ucsb.edu/schooler/jonathan/sites/labs.psych.ucsb.edu.schooler.jonathan/files/pubs/meta-awareness.pdf> (staženo 1.1.2022).

IOM. *Impact Of Covid-19 on Diaspora from Bosnia and Herzegovina Remittances, Investments and Movements*, Sarajevo: IOM, 2020.

<https://bih.iom.int/sites/g/files/tmzbd11076/files/documents/Impact%20of%20COVID%2019%20on%20BiH%20Diaspora%2C%20Rapid%20Assessment%20Report%20%28FINAL%29.pdf> (staženo 27.11.2022).

Joha, Majda. „Stvaranje prvog dojma o drugima“ Bakalářská práce, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences, 2014. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:060695> (staženo 12.7.2022).

Kaya, Ayhan. „Circassian Diaspora in Turkey: Stereotypes, Prejudices and Ethnic Relations“. In *Representations of the "Other/s" in the Mediterranean World and their Impact on the Region*, ed. Nedret Kuran-Burçoglu a Susan Gilson Miller, 217-240. Piscataway, New Jersey: Gorgias Press, 2010.

https://www.circassianworld.com/pdf/Circassian_Diaspora_in_Turkey.pdf (staženo 27.12.2021).

Kaya, Ayhan. „Cultural reification in circassian diaspora: stereotypes, prejudices and ethnic relations“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31, č. 1 (2007): 129-149.

<https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/1369183042000305717?needAccess=true&role=button> (staženo 27.12.2021).

Koukola, Bohumil, and Eva Urbanovská. *Sociální psychologie*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik v Opavě, 2017.
https://is.slu.cz/el/fvp/leto2021/UPPVBK007/um/Socialni_psychologie_Koukola_Urbanovska_2017.pdf (staženo 12.10. 22).

Kurbegović, Dženeta. „Bosnia Abroad: Transnational Diaspora Mobilization“. Doktorská disertace, University of Warwick, 2017.

Laco Toušek, „Vybrané aspekty aplikované antropologie“, in *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*, ed. Tomáš Hirt (Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2012), 37.

Lee, Yueh-Ting. „Social psychology of stereotyping and human difference appreciation“. In *Diversity Management: Theoretical Perspectives, Practical Approaches and academic leadership*, ed. Sheying Chen, 33-46. New York: Nova Science Publishers, Inc., 2011.

Lippmann, Walter. *Veřejné mínění*. Praha: Portál, 2015.

Macrae, C. Neil., Charles Stangor a Miles Hewstone. *Stereotypes and stereotyping*. New York: Guilford Press, 1996.

McGarty, Craig, Vincent Yzerbyt a Russell Spears. *Stereotypes as explanations: the formation of meaningful beliefs about social groups*. London: Cambridge University Press, 2002.

Miovský, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1st ed. Praha: Grada, 2006.

Musabelliu, Marsela. „Albania social briefing: Albanian diaspora – an essential social stronghold for the entire nation“ *Weekly Briefing* 15, č. 3 (2019): 1-5, <https://china->

cee.eu/wp-content/uploads/2019/03/2019s0259%EF%BC%8814%EF%BC%89Albania.pdf (staženo 7.12.2022).

Nuhanović, Harun. „Diplomatija bh. dijaspore: aktivizam dijaspore i odnos institucija prema njima“. In *Zbornik radova Ljetne škole diplomatije*, 2022, 56-79.

Oruč Nermin, Ajla Alić a Sasha Barnes. *To BiH or not to BiH? A report on the return of young Diaspora to the BiH labour market*. The Youth Employability and Retention Programme, 2011.

<https://www.iom.int/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/mainsite/events/docs/BiH.pdf>.

Pickering, Michael. *Stereotyping: The Politics of Representation*. New York: Palgrave, 2005.

Řiháček, Tomáš, Ivo Čermák, Roman Hytych, et al., *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Brno: Masarykova Univerzita, 2013.

Safran, William. „Diasporas in modern societies: myths of homeland and return“ *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1, č.1 (1991): 83–99. https://www.researchgate.net/publication/236767341_Diaspora_in_Modern_Societies_Myths_of_Homeland_and_Return (staženo 27.12.2021).

Skoko, Božo. „Uloga hrvatskih iseljenika u procesima stvaranja imidža Hrvatske u svijetu“. In *Hrvatsko iseljništvo i domovina – Razvojne perspektive*, eds. Hornstein Tomić, et al., 249-260. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2014. https://www.pilar.hr/wp-content/images/stories/dokumenti/zbornici/45/Iseljen_knjb_249.pdf (staženo 23.3.2022).

Smith, Hazel a Paul B. Stares. *Diasporas In Conflict: Peace-Makers Or Peace-Wreckers?*. Tokyo: United Nations University Press, 2007.

Sobral, José M. “Long-distance nationalism, boundaries and the experience of racism among Santomean migrants in Portugal”. In *Changing Societies: Legacies and Challenges Ambiguous inclusions: Inside Out, Outside In*, eds., S. Aboim, P. Granjo, A. Ramos, 49-64. Lisbon: Imprensa de Ciências Sociais, 2018.

Stangor, Charles, and Chris Crandall. *Stereotyping and prejudice*. New York: Psychology Press, 2013.

Šed'ová, Klára a Roman Švaříček. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2014.

Tajfel, Henri. (1981). *Human Groups and Social Categories—Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

Turković, Ivana. „Stereotipizacija i predrasude u medijima.“ Završni rad, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, 2020. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:452175> (staženo 14.7.2022).

Ulusoy, Ergin. “Diaspora Kavramı ve Türkiye’nin Diaspora Politikalarının Modern Teori Çerçevesinde Sosyo-Politik Bir Analizi”. *İnsan&Toplum Dergisi* 7, č. 1 (2017): 139-160.

Valenta, Marko a Sabina Ramet. *The Bosnian Diaspora: Integration in Transnational Communities*. London: Routledge, 2016.

Winkielman, Piotr a Johnatan Schooler. „Unconscious, conscious, and meta-conscious in social cognition“. In *Social cognition: the basis of human interaction*, eds. F. Strack & J. Forster, 49-69. Philadelphia, PA: Psychology Press, 2009.

Yaldız, Fırat. „A Critical Approach to the Term Turkish Diaspora: Is there ‘the’ Turkish Diaspora?“ *Bilig – Turk Dnyası Sosyal Bilimler Dergisi* 91, č. 91 (2019): 53-80, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/836110> (staženo 8.12.2022).

Zháněl, Jiří, Vladimír Hellenbrandt a Martin Sebera. *Metodologie výzkumné práce*. Brno: Masarykova univerzita, 2014.

Abdile, Mahdi a Päivi Pirkkalainen. „Homeland Perception and Recognition of the Diaspora Engagement: The Case of the Somali Diaspora“. *Nordic Journal of African Studies* 20, č. 1 (2011): 48–70.

Al-Ali, Nadjie, Richard Black a Khalid Koser. „Refugees and transnationalism: The experience of Bosnians and Eritreans in Europe“. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27, č. 4 (2011): 615-634.

<https://www.tandfonline.com/doi/citedby/10.1080/13691830120090412?scroll=top&needAccess=true&role=tab> (staženo 4.12.2022).

Augoustinos, Martha a Ian Walker. "The Construction of Stereotypes within Social Psychology: From Social Cognition to Ideology". *Theory & Psychology* 8, č.5 (1998): 629-652.

Baltes, Boris a Cort Rudolph. „Examining the effect of negative Turkish stereotypes on evaluative workplace outcomes in Germany“. *Journal of Managerial Psychology* 25, č. 2 (2010): 148-158.

https://www.researchgate.net/publication/235355357_Examining_the_effect_of_negative_Turkish_stereotypes_on_evaluative_workplace_outcomes_in_Germany (staženo 7.12.2022).

Baumeister, R. F. a Newman, L. S. (1994). „How stories make sense of personal experiences: Motives that shape autobiographical narratives“. *Personality and Social Psychology Bulletin* 20, č. 6 (1994): 676–690, <https://doi.org/10.1177/0146167294206006> (staženo 3.1.2022).

Baxter, Pamela a Susan Jack. „Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers“ *The Qualitative Report* 13, č. 4 (2010): 544-559. https://www.researchgate.net/publication/228621600_Qualitative_Case_Study_Methodology_Study_Design_and_Implementation_for_Novice_Researchers (staženo 15.7.2022).

Brewer, Marilynn. „In-group bias in the minimal intergroup situation: A cognitive-motivational analysis“ *Psychological Bulletin* 86 č. 2 (1979): 307–324. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.86.2.307> (staženo 1.1.2022).

Crandall, Chris a Amy Eshleman. „A Justification-Suppression Model of the Expression and Experience of Prejudice“ *Psychological bulletin* 129, č.3 (2003): 414-46. https://www.researchgate.net/publication/10726981_A_Justification-Suppression_Model_of_the_Expression_and_Experience_of_Prejudice (staženo 24.7.2022).

Crandall, Christian S. et al. “Social norms and the expression and suppression of prejudice: the struggle for internalization” *Journal of personality and social psychology* vol. 82, č. 3 (2002): 359-78.

Firth, Chris D. „Social Cognition“. *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 363, (2008): 2033–2039, <https://royalsocietypublishing.org/doi/pdf/10.1098/rstb.2008.0005> (staženo 23.12.2021).

Glick Schiller, Nina, Linda Basch a Cristina Blanc. „From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration“. *Anthropological Quarterly* 68, č. 1 (1995): 48-63. <https://www.jstor.org/stable/3317464> (staženo 30.10.2022).

Guinote, A., C. M. Judd a M. Brauer. „Effects of power on perceived and objective group variability: Evidence that more powerful groups are more variable“. *Journal of Personality and Social Psychology* 82, č.5 (2002): 708–721, <https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.5.708> (staženo 7.7.2022).

Halilović, Hariz. „Bosnian–Herzegovinian diaspora in the flow of global migrations: challenges and opportunities for Bosnia–Herzegovina“. *Pregled* 3 (2006): 193-220.

Hasić, Jasmin a Dženeta Karabegović. „Diaspora as Digital Diplomatic Agents: ‘BOSNET’ and Wartime Foreign Affairs“ *Transnational Press* 17, č. 1 (2020): 103-113. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=841165>.

Hasić, Jasmin. „Post-conflict cooperation in multi-ethnic local communities of Bosnia and Herzegovina: A qualitative comparative analysis of diaspora’s roles.“ *Journal of Peacebuilding & Development* 13, č.2 (2018): 31-46.

Hasić, Jasmin. „Post-conflict cooperation in multi-ethnic local communities of Bosnia and Herzegovina: A qualitative comparative analysis of diaspora’s roles.“ *Journal of Peacebuilding & Development* 13, č.2 (2018): 31-46.

Hilton, James L. a William von Hippel. „Stereotypes“. *Annual review of psychology* 47, č.1 (1996): 237-271. https://www.researchgate.net/publication/5300883_Stereotypes (staženo 11.5.2022).

Hornsey, Matthew J. „Social Identity Theory and Self-categorization Theory: A Historical Review“ *Social and Personality Psychology Compass*, 2 (2008): 204-222, <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2007.00066.x> (staženo 28.12.2021).

Hornsey, Matthew J. „Why being right is not enough: Predicting defensiveness in the face of group criticism“ *European Review of Social Psychology* 16, č. 1 (2005): 301-334. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10463280500436040> (staženo 29.12.2021).

Hurtz, W., a K. Durkin. „The Effects of Gender-Stereotyped Radio Commercials“ *Journal of Applied Social Psychology* 34, č.9 (2004): 1974–1992, <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2004.tb02595.x> (staženo 30.7.2022).

Chakkarath, Pradeep. „Stereotypes in social psychology: The “West-East“ differentiation as a reflection of western traditions of thought“ *Psychological Studies* 55 (2010): 18–25. <https://doi.org/10.1007/s12646-010-0002-9> (staženo 11.8.2022).

Chetty, Laran. „Innovative Interpretive Qualitative Case Study Research Method Aligned with Systems Theory for Physiotherapy and Rehabilitation Research: A review of the

methodology“. *AJPARS* 5, č. 1 & 2, (2013): 40–44. <http://dx.doi.org/10.4314/ajprs.v5i1.7> (staženo 23.2.2022).

Ibrahim, Zainub a Rémy Tremblay. “Lifestyle Migration and the Quest for a Life-long Vacation” *Téoros* 36, č. 2 (2017). <http://journals.openedition.org/teoros/3074> (staženo 14.12.2022).

Ibroscheva, Elza a Jyotika Ramaprasad. „Do media matter? A social construction model of stereotypes of foreigners“. *Journal of Intercultural Communication* 16 (2008): 1-1. <https://web.p.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=0&sid=80894b1e-d67b-456d-8e91-91a6f3453b81%40redis&bdata=JnNpdGU9ZWWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=32784933&db=ufh> (staženo 28.12.2021).

Investice do rozvoje vzdělávání. „Práce s předsudky a stereotypy“. Šumperk: PONTIS, 2010. https://is.jabok.cz/el/jabok/zima2018/S302/Modul_pro_ucitele_-_Prace_s_predsudky_a_stareotypy__inkluzivni_vychova_.pdf (staženo 28.7.2022).

Kecmanović, Dušan. "Etnonacionalni stereotipi i etnonacionalna stvarnost". *ODJEK – Revija za umjetnost, nauku i društvena pitanja* 3-4 (2015):54-59. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=95804> (staženo 27.1.2022).

Kecmanović, Dušan. „Nacionalni karakter i stereotip o nacionalnom karakteru“ *STATUS Magazin za političku kulturu i društvena pitanja* 6 (2005): 83-89. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=79246> (staženo 27.12.2021).

Lijphart, Arend. „Comparative Politics and the Comparative Method“. *The American Political Science Review* 65, č. 3 (1971): 682-693. <https://www.jstor.org/stable/1955513> (staženo 23.8.2022).

Mareš, Jiří. „Tvorba případových studií pro výzkumné účely“ *Pedagogika* 65, č. 2 (2015): 113-142. <https://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?p=11212> (staženo 22.2.2022).

Nagel, Caroline. „Nations unbound? Migration, culture, and the limits of the transnationalism-diaspora narrative“. Recenze knihy *Migration, Diasporas, and Transnationalism*, Steven Vertovec a Robin Cohen, eds. *Political Geography* 20 (2001): 247–256.

Ning, Wang. “Orientalism versus Occidentalism?” *New Literary History* 28, č. 1 (1997): 57–67. <http://www.jstor.org/stable/20057401> (staženo 12.8.2022).

Penjeta, Lejla. "O stereotipima i Bosni" *Duh Bosne* 3 (2011): 1-3. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=96891> (staženo 7.1.2022).

Stajković, Alex a Kayla Stajković. „Social Cognitive Theory“. *Oxford Bibliographies* (srpen 2019): 1-14.

https://www.researchgate.net/publication/335454302_Social_Cognitive_Theory (staženo 23.12.2022).

Škoda, Miroslav. „Předsudky, diskriminace a stigmatizace jako závažné etické problémy spojené s léčbou psychicky nemocných“. *Psychiatr. praxi* 17, 2e (2016): e24–e34, <https://www.psychiatriepropraxi.cz/pdfs/psy/2016/89/05.pdf> (staženo 28.7.2022).

Vertovec, Steven. „Conceiving and Researching Transnationalism“. *Ethnic and Racial Studies* 22 (1999): 447-462.

Winston, J. S. et al. „Automatic and intentional brain responses during evaluation of trustworthiness of faces“. *Nature Neuroscience* 5, č.3 (2002): 277-83.

Yoshida, Emiko, Jennifer M. Peach, Mark P. Zanna a Steven John Spencer. “Not all automatic associations are created equal: How implicit normative evaluations are distinct from implicit attitudes and uniquely predict meaningful behavior” *Journal of Experimental Social Psychology* 48 (2012): 694-706.

Webové zdroje

„Dijaspora se doživljava kao novčanik, a mogu ponuditi mnogo BiH““. N1. <https://ba.n1info.com/vijesti/dijaspora-se-doživljava-kao-novcanik-a-mogu-ponuditi-mnogo-bih/> (staženo 7.12.2022).

„Uspješni Bosanci u dijaspori: Mnogi od nas često razmišljaju da se jednom vrate““. Radio Sarajevo. <https://radiosarajevo.ba/metromahala teme/uspjesni-bosanci-u-dijaspori-mnogi-od-nas-cesto-razmisljaju-da-se-jednom-vrate/326277> (staženo 15.12.2022).

„10 Different Expat Stereotypes Living in La Paz““. The Culture Trip. <https://theculturetrip.com/south-america/bolivia/articles/10-different-expat-stereotypes-living-in-la-paz/> (staženo 1.12.2022).

„A "Reconnect" event for networking between business diaspora and suppliers from Bosnia and Herzegovina was held in Sarajevo““. i-platform. <https://www.i-platform.ch/en/news/latest-news/reconnect-event-networking-between-business-diaspora-and-suppliers-bosnia-and> (staženo 14.12.2022).

„Aida Ibričević (New Voices): Dijaspóra – šta je to?“. IMEP. <https://imep.ba/2021/03/03/aida-ibricevic-new-voices-dijaspora-sta-je-to/> (staženo 4.12.2022).

„Akademik Knežević: U Ustav BiH treba ubaciti državljanstvo građanina – Bosanac““. Radio Sarajevo. <https://radiosarajevo.ba/metromahala teme/akademik-knezevic-u-ustav-bih-treba-ubaciti-drzavljanstvo-gradanina-bosanac/433863> (staženo 12.12.2022).

„Albaniju godišnje napusti 35.000 građana““. Al Jazeera. <https://balkans.aljazeera.net/videos/2022/12/11/albaniju-godisnje-napusti-35-000-gradjana> (staženo 11.12.2022).

„Americans Abroad: A Disillusioned Diaspora?“. Migration Policy Institute. <https://www.migrationpolicy.org/article/americans-abroad-disillusioned-diaspora> (staženo 10.12.2022).

„Bahatiti se značenje i definicija“. Jezikoslovac. <https://jezikoslovac.com/word/avcq> (staženo 1.8.2022).

„Bh. dijaspora: Nejasna percepcija doma i domovine“. Balkan diskurs. <https://balkandiskurs.com/2022/05/17/bh-dijaspora/> (staženo 16.11.2022).

„BiH u srcu: Održana Treća konferencija dijaspore iz Bosne i Hercegovine ‘Dijaspora i turizam’“. IOM. <https://bih.iom.int/news/bih-u-srcu-odrzana-treca-konferencija-dijaspora-iz-bosne-i-hercegovine-dijaspora-i-turizam> (staženo 11.12.2022).

„BiH u srcu: Održana Treća konferencija dijaspore iz Bosne i Hercegovine ‘Dijaspora i turizam’“. IOM. <https://bih.iom.int/news/bih-u-srcu-odrzana-treca-konferencija-dijaspora-iz-bosne-i-hercegovine-dijaspora-i-turizam> (staženo 15.12.2022).

„BiH: Prva po gubitku stanovništva“. Novosti. <https://www.portalnovosti.com/bih-prva-po-gubitku-stanovnistva> (staženo 13.12.2022).

„Biography-Kemal Kurspahić“. Kemal Kurspahić. <https://kemal.kurspahic.com/bio.htm> (staženo 9.12.2022).

„Bosanci i Hercegovci najbrojnija balkanska dijaspora u Austriji“. Dnevni avaz. <https://avaz.ba/vijesti/bih/446218/bosanci-i-hercegovci-najbrojnija-balkanska-dijaspora-u-austriji> (staženo 13.12.2022).

„Crossing Borders: An Introduction to Bosnian Migration to Germany“. Give something back to Berlin. <https://gsbtb.org/2018/04/04/crossing-borders-an-introduction-to-bosnian-migration-to-germany/> (staženo 1.12.2022).

„Cultural Humility“. BCcampus Open Publishing. <https://opentextbc.ca/peersupport/chapter/cultural-humility/> (staženo 13.12.2022).

„Čović: Od dijaspore nam ne treba materijalna pomoć, već povezivanje i lobiranje“. Dnevni avaz. <https://avaz.ba/vijesti/bih/319163/covic-od-dijas-pore-nam-ne-treba-materijalna-pomoc-vec-povezivanje-i-lobiranje> (staženo 9.12.2022).

„Da li je dijaspora puna “Šacija”?“. Kosovo 2.0. <https://kosovotwopointzero.com/sr/da-li-je-dijaspora-puna-sacija/> (staženo 27.11.2022).

„Dan kada je tetka otišla u Njemačku...“. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/bs/dan-kada-je-tetka-oti%C5%A1la-u-njema%C4%8Dku/a-46398154> (staženo 14.7.2022).

„Dijaspora godišnje pošalje u BiH oko 2,5 milijardi eura“. Slobodna Evropa. <https://www.slobodnaevropa.org/a/dijaspora-godi%C5%A1nje-po%C5%A1lje-u-bih-oko-2-5-milijardi-eura/30675488.html> (staženo 24.10.2022).

„Dijaspora izdržava siromašne na Balkanu“. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/bs/dijaspora-izdr%C5%BEava-siroma%C5%A1ne-na-balkanu/a-5816058>. (staženo 4.6.2022).

„Dijaspora treba biti jedan od strateških potencijala ekonomskog razvoja“. Federalna. <https://www.federalna.ba/dijaspora-treba-bit-i-jedan-od-strateskih-potencijala-ekonomskog-razvoja-fmhlc> (staženo 7.12.2022).

„Dijaspora u BiH za tri mjeseca poslala skoro 667 miliona KM“. Face. <https://www.face.ba/vijesti/bih/dijaspora-u-bih-za-tri-mjeseca-poslala-skoro-667-miliona-km/107892> (staženo 14.12.2022).

„Dijaspora uoči blagdana pohrlila ka BiH: Na sjevernoj granici države kilometarske kolone“. Klix. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/dijaspora-uoci-blagdana-pohrlila-ka-bih-na-sjevernoj-granici-drzave-kilometarske-kolone/220415034> (staženo 1.12.2022).

„Dijaspori organiziran prijevoz za izbore u BiH“. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/hr/dijaspori-organiziran-prijevoz-za-izbore-u-bih/a-63276026> (staženo 12.12.2022).

„Dijasporska tuga pregolema“. Peščanik. <https://pescanik.net/dijasporska-tuga-pregolema/to> (staženo 4.12.2022).

„Dodik vrijeđao dijasporu: Nama je ovdje najbolje!“. BN. <https://www.rtvbn.com/4011543/dodik-vrijedjao-dijasporu-nama-je-ovdje-najbolje> (staženo 15.7.2022).

„Dodik mobilise srpsku dijasporu za pobjedu na izborima“. Al Jazeera. <https://balkans.aljazeera.net/amp/teme/2018/6/20/dodik-mobilise-srpsku-dijasporu-za-pobjedu-na-izborima> (staženo 9.12.2022).

„Državljanstva BiH se odreklo 93.210 ljudi“. N1. <https://ba.n1info.com/vijesti/drzavljanstva-bih-se-odreklo-93-210-ljudi/> (staženo 4.12.2022).

„Epidemiologinja o Hrvatima iz dijaspore: ‘Dolaze se tu družiti, ciljano su došli prije Uskrsa da izbjegnu mjere‘“. Jutarnji list. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/epidemiologinja-o-hrvatima-iz-dijaspore-dolaze-se-tu-druziti-ciljano-su-dosli-prije-uskrasa-da-izbjegnu-mjere-15062328> (staženo 9.12.2022).

„Expats Stereotypes: 7 People You're Guaranteed to Meet When You Move Abroad“. Move Hub. <https://www.movehub.com/blog/stereotypes-of-expats/> (staženo 10.12.2022).

„Expert Views at the Albanian Diaspora Summit“. IOM. <https://rovienna.iom.int/video/expert-views-albanian-diaspora-summit> (staženo 7.12.2022).

„Fenomen dijaspore“. Nezavisne novine. <https://www.nezavisne.com/novosti/kolumne/Fenomen-dijaspore/12368> (staženo 9.12.2022).

„Gastarbajteri, nekad i sad“. N1. <https://ba.n1info.com/vijesti/gastarbajteri-nekad-i-sad/> (staženo 3.12.2022).

„Grad na Sani oživi tokom ljeta, dijaspora donosi značajne investicije“. Federalna. <https://federalna.ba/sanska-dijaspora-investira-u-rodni-kraj-dvumg> (staženo 9.12.2022).

„Građani pozvani na oprez: Praznični dolazak dijaspore budi strah zbog mogućeg uvoza omikron soja u BiH“. Klix. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/praznicni-dolazak-dijaspare-budi-strah-zbog-moguceg-uvoza-omikron-soja-u-bih/211216143> (staženo 8.12.2022).

„Has Bosnia and Herzegovina “lost” its Diaspora?“. Sarajevo Times. <https://sarajevotimes.com/has-bosnia-and-herzegovina-lost-its-diaspora/> (staženo 11.12.2022).

„How do we rid ourselves of stereotypes?“. Hope College. <https://blogs.hope.edu/getting-race-right/our-context-where-we-are/the-history-we-inhaled/how-do-we-rid-ourselves-of-stereotypes/> (staženo 13.12.2022).

„Hrvatski član Predsjedništva BiH Dragan Čović boravio u Njemačkoj“. Dnevni avaz. <https://avaz.ba/globus/svijet/382247/hrvatski-clan-predsjednistva-bih-dragan-covic-boravio-u-njemackoj> (staženo 9.12.2022).

„Husagić oštro reagirao na optužbe da je dijaspora kriva za širenje virusa“. Radio Sarajevo. <https://radiosarajevo.ba/metromahala/lica/husagic/381254> (staženo 8.12.2022).

„Immigration Failure“. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/en/study-shows-turkish-immigrants-least-integrated-in-germany/a-3975683> (staženo 3.12. 2022).

„Impact of COVID-19 in Bosnia and Herzegovina“. OECD iLibrary. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/f0011603-en/index.html?itemId=/content/component/f0011603-en> (staženo 16.12.2022).

„Inicijativa za lakši dolazak dijaspore u BiH“. BN. <https://www.rtvbn.com/3983313/inicijativa-za-laksi-dolazak-dijaspare-u-bih> (staženo 13.12.2022).

„Innovative approaches in diaspora engagement: i-platform/i-dijaspora connecting the Bosnian and Herzegovinian diaspora in Switzerland“. Routed. <https://www.routedmagaazine.com/i-dijaspora-bh-ch> (staženo 6.12.2022).

„Inside the Psychologist's Studio with Albert Bandura“. Association for psychological science. <https://www.psychologicalscience.org/observer/albert-bandura-itps> (staženo 23.10.2022).

„Inzko o bh. dijaspori: To su najveći Bosanci i Hercegovci, oni zaista vole ovu zemlju“. Oslobođenje. <https://mojabih.oslobodjenje.ba/mb/vijesti/inzko-o-bh-dijaspori-to-su-najveci-bosanci-i-hercegovci-oni-zaista-vole-ovu-zemlju-660377> (staženo 16.7.2022).

„Izetbegović u Kopenhagenu: Dijaspora može imati historijsku prevagu na izborima“. Klix. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/izetbegovic-u-kopenhagenu-dijaspora-moze-imati-historijsku-prevagu-na-izborima/220225186> (staženo 9.12.2022).

„Izetbegović u Stuttgartu: Dijaspora u dva dana može promijeniti odnose u BiH“. Klix. <https://www.klix.ba/vijesti/dijaspora/izetbegovic-u-stuttgartu-dijaspora-u-dva-dana-moze-promijeniti-odnose-u-bih/220709094> (staženo 9.12.2022).

„Jednopřípadová studie“. Informační systém Masarykovy Univerzity. https://is.muni.cz/el/fss/jaro2013/MVZ453/um/Jednopripadova_studie_Urbanovska.pdf (staženo 14.7.2022).

„Jugoslavenski gastarbajteri: ‘Kako ću raditi baš za Švabu?!‘“. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/hr/jugoslavenski-gastarbajteri-kako-%C4%87u-raditi-ba%C5%A1-za-%C5%A1vabu/a-45844440> (staženo 3.12.2022).

„Kako se piše domovina: Sačuvati kulturno-historijsko naslijeđe uz doprinos dijaspore“. UNDP. <https://www.undp.org/bs/bosnia-herzegovina/news/kako-se-pi%C5%A1e-domovina-sa%C4%8Duvati-kulturno-historijsko-naslije%C4%91e-uz-doprinos-dijaspore> (staženo 14.12.2022).

„Konferencija bh. dijaspore: Prepoznati dijasporu kao jednu od ključnih grupa za razvoj turizma u BiH“. Anadolu Agency. <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/konferencija-bh-dijas-pore-prepoznati-dijasporu-kao-jednu-od-klju%C4%8Dnih-grupa-za-razvoj-turizma-u-bih/2281538> (staženo 14.12.2022).

„Krug 99: Zabrinjavajući trend smanjenja populacije u BiH zbog migracija u inostranstvo“. Anadolu Agency. <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/krug-99-zabrinjavaju%C4%87i-trend-smanjenja-populacije-u-bih-zbog-migracija-u-inostranstvo/1995044> (staženo 10.12.2022).

„Ljeto u BiH bez dijaspore“. Radio Slobodna Evropa. <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-korona-virus-dijaspora/30605957.html> (staženo 11.12.2022).

„Mi i oni – Dijaspore i domaći, a svi isti Bosanci i Hercegovci“. Cyber Bosanka. <https://cyberbosanka.me/mi-i-oni/> (staženo 1.12.2022).

„Modeling and Observational Learning“. Albert Bandura. <https://albertbandura.com/albert-bandura-modeling-and-observational-learning.html> (staženo 23.10.2022).

„Može li ‘tetka iz Njemačke’ spasiti bh. ekonomiju?“. Al Jazeera. <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2020/10/12/moze-li-tetka-iz-njemacke-spasiti-bh-ekonomiju> (staženo 18.7.2022).

„Na konferenciji 'Reconnect' predstavljeni ekonomski potencijali bh. dijaspore“. Federalna. <https://federalna.ba/na-konferenciji-reconnect-predstavljani-ekonomski-potencijali-bh-dijas-pore-f26qg> (staženo 11.12.2022).

„Naš osvrt/odlazak ‘tetke iz Njemačke’: Balkan oplakuje ženu koja je spasila preko 500.000 Bosanaca“. Hayat. <https://hayat.ba/nas-osvrt-odlazak-tetke-iz-njemacke-balkan-oplakuje-zenu-koja-je-spasila-preko-500-000-bosanaca/492858/> (staženo 9.12.2022).

„Ostajte ondje“. Radio Slobodna Evropa. <https://www.slobodnaevropa.org/a/717686.html> (staženo 9.12.2022).

„Perceptions of ethnic Albanians in New York City and the role of stereotypes in fostering social exclusion and criminality“. Freedom From Fear Magazine (F3). <https://f3magazine.unicri.it/?p=1241> (staženo 7.12.2022).

„Pitali smo Sarajlije da li bi napustili državu?“. N1. <https://ba.n1info.com/vijesti/pitali-smo-sarajlije-da-li-bi-napustili-drzavu/> (staženo 13.12.2022).

„Poruka Bosanaca i Hercegovaca iz dijaspore:Razočarani smo“. N1. <https://ba.n1info.com/vijesti/a344847-poruka-bosanaca-i-hercegovaca-iz-dijaspore-razocarani-smo/> (staženo 1.2.2022).

„Reflections on cultural humility“. American Psychological Association. <https://www.apa.org/pi/families/resources/newsletter/2013/08/cultural-humility> (staženo 13.12.2022).

„Social Cognitive Theory“. Albert Bandura. <https://albertbandura.com/albert-bandura-social-cognitive-theory.html> (staženo 23.10.2022).

„Stereotipi o dijaspori ne pokazuju stvarnu situaciju“. N1. <https://ba.n1info.com/vijesti/a266484-san-svakog-migranta-je-da-postane-nevidljiv-kao-migrant/> (staženo 5.12.2022).

„Stereotipi, predrasude, diskriminacija“. Zavod za javno zdravstvo Zagrebačke županije. <https://www.zzjz-zz.hr/stereotipi-predrasude-diskriminacija/> (staženo 26.8.2022).

„Sve spremno za popis bh. dijaspore“. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/bs/sve-spremno-za-popis-bh-dijaspore/a-17103928> (staženo 3.12.2022).

„Što je Hrvatskoj turizam, to je za BiH dijaspora“. Al Jazeera Balkans. <https://balkans.aljazeera.net teme/2020/8/7/sto-je-hrvatskoj-turizam-je-za-bih-dijaspora> (staženo 16.12.2022).

„U Bonnu predstavljeno istraživanje o povratku dijaspore u Bosnu i Hercegovinu“. Klix. <https://www.klix.ba/vijesti/dijaspora/u-bonnu-predstavljeno-istrazivanje-o-povratku-dijaspora-u-bosnu-i-hercegovinu/200121070> (staženo 11.12.2022).

USAID Projekat „Diaspora Invest“. *Priča o uspjehu ulaganja dijaspore u Bosnu i Hercegovinu u vremenu izazova za bh. Ekonomiju. Investicije dijaspore donose radna mjesta, inovacije i pristup svjetskom tržištu*, 2020. <http://zepakadijaspora.com/wp-content/uploads/2021/02/USAID-DI-Publikacija-2020.pdf> (staženo 27.12.2021).

„Uspješni Bosanci i Hercegovci ‘u tuđoj avliji’“. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/bs/uspje%C5%A1ni-bosanci-i-hercegovci-u-tu%C4%91oj-avliji/a-51031647> (staženo 1.12.2022).

„Vlast BiH ne stvara ambijent za investiranje dijaspore“. BN. <https://www.rtvbn.com/4011168/vlast-bih-ne-stvara-ambijent-za-investiranje-dijaspora> (staženo 8.12.2022).

„Vlast Srpske izvrijedala dijasporu, a sad od nje traži pomoć“. Buka. <https://6yka.com/bih/vlast-srpske-izvrijedala-dijasporu-a-sad-od-nje-trazi-pomoc> (staženo 9.12.2022).

„What is Cultural Humility? The Basics“. University of Oregon. <https://inclusion.uoregon.edu/what-cultural-humility-basics> (staženo 13.12.2022).

„Zagrebačka novinarka o sarajevskim fazonima“. <https://sarajevskasehara.com/2020/03/zagrebacka-novinarka-o-sarajevskim-fazonima-vozdra-mojne-levat-raja-papci-frajeri-stipu-to/> (staženo 12.8.2022).

„Zemlje zapadnog Balkana imaju najbrojniju dijasporu u Evropi“. Informer. <https://informer.ba/informer/zemlje-zapadnog-balkana-imaju-najbrojniju-dijasporu-u-evropi/> (staženo 4.12.2022).

„Zna li Dodik i svi koji mu aplaudiraju da je dijaspora za 23 godine poslala 52 milijarde maraka!“. Buka. <https://6yka.com/bih/zna-li-dodik-i-svi-koji-mu-aplaudiraju-da-je-dijapora-za-23-godine-poslala-496-milijardi-maraka> (staženo 5.12.2022).

„Zukić u povodu Svjetskog dana izbjeglica: Partnerstvo dijaspore i države BiH je obostrani interes“. Faktor. <https://www.faktor.ba/vijest/zukic-u-povodu-svjetskog-dana-izbjeglica-partnerstvo-dijaspore-i-drzave-bih-je-obostrani-interes/166993> (staženo 13.12.2022).

Teze Diplomové práce

ZÁVĚREČNÉ TEZE MAGISTERSKÉ PRÁCE NMTS	
Závěrečné teze student odevzdává ke konci Diplomního semináře III jako součást magisterské práce a tyto teze jsou spolu s odevzdáním magisterské práce do SIS předpokladem udělení zápočtu za tento seminář.	
Jméno:	Bc. Sanina Čajić
E-mail:	saninacajic@icloud.com
Specializace (uveďte zkratkou) *:	BAS
Semestr a školní rok zahájení práce:	ZS 2021/2022
Semestr a školní rok ukončení práce:	ZS 2022/2023
Vedoucí diplomového semináře:	doc. PhDr. Luboš Švec, CSc.
Vedoucí práce:	František Šístek, M.A., Ph.D.
Název práce:	Bosenská diaspora v očích Sarajevanů - emigrační percepce a stereotypy
Charakteristika tématu práce (max 10 řádek):	Diplomová práce za využití existujících teoretických konceptů zkoumá sociální předsudky a stereotypy Sarajevanů vůči subkulturnímu fenoménu bosenské diaspory. Jedná se o sociopsychologický kvalitativní výzkum na základě analýzy 18 polostrukturovaných rozhovorů se Sarajevany. Pokouší se o identifikaci hlavních důvodů existence a udržení stereotypů a hledá možné návrhy na jejich odstranění. Zda je odchod v očích Sarajevanů legitimní, zda diaspora žije lépe, jak ji ovlivnil život na „Západě“, nakolik jsou si Sarajevané vědomi potenciálu a přínosů, který představuje diaspora pro Bosnu a Hercegovinu jsou některými z otázek na které práce hledá odpověď. Politický a etnický rozměr diaspory nejsou zahrnuty do výzkumu. Pro dotvoření celkového kontextu jsou zahrnuty i emigrační trendy Bosny a Hercegoviny a pojem bosenské diaspory je definován pomocí stanovených kritérií. Celkový problém stereotypů a předsudků je v diskuzi zařazen do širšího socioekonomického kontextu Bosny a Hercegoviny. Bez zohlednění místního kontextu nelze pochopit důvod vzniku, udržování/šíření stereotypů a není možné najít vhodná řešení pro jejich odstranění.
Vývoj tématu od zadání projektu do odevzdání práce (max. 10 řádek):	Došlo ke změně v původním názvu tématu "Bosenská diaspora v očích Sarajevanů:emigrační percepce". Jelikož původní název neobsahoval koncept stereotypů, název byl rozšířen i o ně, kvůli primárnímu důrazu na stereotypy, což z původního názvu nebylo patrné. Dále jsem opustila od migračních teorií, jelikož cílem práce není prozkoumání samotného odchodu, ale jak je odchod diaspory percipován Sarajevany. Za účelem doplnění kontextu emigrace jsem upřednostnila zařazení vývoje migračních trendů Bosny a Hercegoviny za posledních cca 50 let. Emigrační percepce jsou důležité z hlediska potvrzení či vyvrácení hypotézy, že diaspora je právě kvůli faktu, že se rozhodla opustit BiH percipována negativně. Případní negativní percepce mohou pramenit z výčitek odchodu, tím pádem jsou emigrační percepce přímo spjaty s předsudky a stereotypy, které o diaspoře Sarajevané mohou mít. Ve vztahu k terénnímu výzkumu došlo ke změně v počtu respondentů a délky trvání rozhovorů (původně 20 respondentů, cca 30 minutový rozhovor). Rozhovory byly provedeny s celkem 18 respondenty různého časového trvání (nejdelší 2h, nejkratší 20 min).
Struktura práce (hlavní kapitoly obsahu):	Úvod 1 TEORETICKO-METODOLOGICKÁ ČÁST 1.1 Metodologie 1.2. Kritický rozbor literatury 1.3 STEREOTYPY A PŘEDSUDKY 1.3.1 Předsudek jako neústupný problém 1.3.2 Stereotypy 1.3.2.3 Kolektivní přístup: kulturní perspektiva

1.3.2.4 Jak měnit stereotypy?

2 KONTEXTUÁLNÍ ČÁST

2.1 Diaspora

2.2 Migrační trendy

2.3 Bosenská diaspora

2.4 COVID-19

2.5 Stereotypy

2.6 Teta z Německa

2.7 Transnacionalismus a translokalismus

3 ANALYTICKÁ ČÁST

3.1 Skupinová nálepka

3.2 Jazykové volby: Diaspora z jazykového hlediska

3.3 Kontakt s diasporou

3.4 „Obraz v naší hlavě“-Žije diaspora lépe?

3.5 O pochopení odchodu

3.6 Změna chování

3.7 Nejrozšířenější stereotypy

3.8 Diskuze: je možné odbourávat stereotypy a měnit zkreslený obraz o bosenské diaspoře?

Závěr

Summary

Použitá literatura

Hlavní výsledky práce (max. 10 řádek):

Stereotypy a předsudky o bosenské diaspoře se neukázaly být tak silnými a nebezpečnými, aspoň z hlediska jejich frekvence opakování a záměru jejich použití. Humor byl identifikován jako primární důvod jejich každodenního použití. Dvě třetiny respondentů jako primární přínos zmínily finanční aspekt diaspory, která zasláním remitencí a svou utratou v Bosně a Hercegovině významně podporuje bosensko-hercegovinskou ekonomiku a své rodiny. Některé z nejčastějších stereotypů, které se vážou na diasporu jsou : 1. ukazování se, 2. majetnost, 3. namyšlenost, nafoukanost, povyšování sebe sama a nedostatek empatie vůči zůstávajícím. Teta z Německa představuje prototyp bosenské diaspory, obsahující některé z nejčastějších charakteristik, které se vážou na bosenskou diasporu jako celek. Výzkum ukázal, že generalizace skutečně v žádném případě není možná, a to jak ve vztahu k respondentům a jejich odpovědím, tak i ve vztahu k celkovému veřejnému mínění o diaspoře. Nemožnost generalizace a nízká frekvence opakování stereotypů mezi respondenty ukazuje na nejistotu stereotypů o bosenské diaspoře. Stereotypy lze měnit jak individuálně (prací na sobě a změnou sebe sama, vyřazením použití stereotypů), tak i kolektivně, zdůrazněním a propagací jejich přínosu, seznámením se s jejím působením, s jinými kulturami, cestováním a otevřením obzorů. Stát může institucionálně měnit pohledy na diasporu svým přístupem a její ochranou a aktivnějším zapojením do dění doma.

Prameny a literatura (výběr nejpodstatnějších):

Allport, Gordon Willard. O povaze předsudků. Praha: Prostor, 2004.

Augoustinos, Martha a Ian Walker. "The Construction of Stereotypes within Social Psychology: From Social Cognition to Ideology". *Theory & Psychology* 8, č.5 (1998): 629-652.

Baser, Bahar a Ashok Swain. „Diaspora Design Versus Homeland Realities: Case Study of Armenian Diaspora“ *Caucasian Review of International Affairs* 3, č.1 (2009): 45-62, <https://d-nb.info/993996183/34> (staženo 2.12.2022).

Crandall, Christian S. et al. "Social norms and the expression and suppression of prejudice: the struggle for internalization" *Journal of personality and social psychology* vol. 82, č. 3 (2002): 359-78.

Domazet, Anto, Vjekoslav Domljan, Almir Pestek a Faruk Hadžić. *Održivost emigracija iz Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung, 2020.

Efendić, Adnan, Bojana Babić a Anna Rebmann. *Diaspora and Development – Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Embassy of Switzerland in Bosnia and Herzegovina, 2014, https://www.researchgate.net/publication/269709889_Diaspora_and_Development_-_Bosnia_and_Herzegovina.

Firth, Chris D. „Social Cognition“. *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 363, (2008): 2033–2039, <https://royalsocietypublishing.org/doi/pdf/10.1098/rstb.2008.0005> (staženo 23.12.2021).

Glick Schiller, Nina, Linda Basch a Cristina Blanc. „From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration“. *Anthropological Quarterly* 68, č. 1 (1995): 48-63. <https://www.jstor.org/stable/3317464> (staženo 30.10.2022).

Halilović, Hariz et. al. *Mapiranje dijaspore iz Bosne i Hercegovine: Korištenje društveno-ekonomskog potencijala dijaspore za razvoj BiH*. Sarajevo: MHRBiH, 2018,

<http://mhrr.gov.ba/PDF/Mapiranje%20dijasporo%20iz%20Bosne%20i%20Hercegovine.pdf> (staženo 23.12.2021).

Halilović, Hariz. „Bosnian–Herzegovinian diaspora in the flow of global migrations: challenges and opportunities for Bosnia–Herzegovina“. *Pregled* 3 (2006): 193-220.

Halilović, Hariz. „Trans-Local Communities in the Age of Transnationalism: Bosnians in Diaspora“ *International Migration* 50, č. 1 (2012): 162-178. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1468-2435.2011.00721.x?saml_referrer (staženo 22.12.2021).

Hendl, Jan. *Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace*. 4th ed. Praha: Portál, 2008.

Hilton, James L. a William von Hippel. „Stereotypes“. *Annual review of psychology* 47, č.1 (1996): 237-271. https://www.researchgate.net/publication/5300883_Stereotypes (staženo 11.5.2022).

Chin, Jason M. a Jonathan W. Schooler. „Meta-Awareness“. In *Encyclopedia of Consciousness*, ed. William P. Banks, pp. 33-41. Oxford: Elsevier, 2009. <https://labs.psych.ucsb.edu/schooler/jonathan/sites/labs.psych.ucsb.edu.schooler.jonathan/files/pubs/met-a-awareness.pdf> (staženo 1.1.2022).

Kecmanović, Dušan. "Etnonacionalni stereotipi i etnonacionalna stvarnost". *ODJEK – Revija za umjetnost, nauku i društvena pitanja* 3-4 (2015): 54-59. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=95804> (staženo 27.1.2022).

Lippmann, Walter. *Veřejné mínění*. Praha: Portál, 2015.

Macrae, C. Neil., Charles Stangor a Miles Hewstone. *Stereotypes and stereotyping*. New York: Guilford Press, 1996.

McGarty, Craig, Vincent Yzerbyt a Russell Spears. *Stereotypes as explanations: the formation of meaningful beliefs about social groups*. London: Cambridge University Press, 2002.

Pickering, Michael. *Stereotyping: The Politics of Representation*. New York: Palgrave, 2005.

Safran, William. „Diasporas in modern societies: myths of homeland and return“ *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1, č.1 (1991): 83–99. https://www.researchgate.net/publication/236767341_Diaspora_in_Modern_Societies_Myths_of_Homeland_and_Return (staženo 27.12.2021).

Stangor, Charles, and Chris Crandall. *Stereotyping and prejudice*. New York: Psychology Press, 2013.

Vertovec, Steven. „Conceiving and Researching Transnationalism“. *Ethnic and Racial Studies* 22 (1999): 447-462.

Winkielman, Piotr a Johnatan Schooler. „Unconscious, conscious, and meta-conscious in social cognition“. In *Social cognition: the basis of human interaction*, eds. F. Strack & J. Forster, 49-69. Philadelphia, PA: Psychology Press, 2009.

Etika výzkumu:**

Respondenti byli ústně seznámeni s účelem výzkumu. Dále byli vyrozuměni, že rozhovory budou nahrávány za účelem pořízení transkriptů a že práce bude anonimizována předtím, než souhlasili s účastí ve výzkumu a znovu před samotným začátkem rozhovorů. Se vším projevili souhlas.

Jazyk práce:

čeština

Podpis studenta a datum

Sanina Čajić 3.1.2023

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí diplomového semináře		
Vedoucí specializace		
Garant programu		

* BAS – Balkánská a středoevropská studia; ES – Evropská studia; NRS – Německá a rakouská studia; RES – Ruská a eurasijská studia; SAS – Severoamerická studia; ZES – Západoevropská studia.

** Pokud je to relevantní, tj. vyžaduje to charakter výzkumu (nebo jeho zadavatel), data, s nimiž pracujete, nebo osobní bezpečnost vaše či dalších účastníků výzkumu, vysvětlete, jak zajistíte dodržení, resp. splnění těchto etických aspektů výzkumu: 1) informovaný souhlas s účastí na výzkumu, 2) dobrovolná účast na výzkumu, 3) důvěrnost a anonymita zdrojů, 4) bezpečný výzkum (nikomu nevznikne újma).